

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŐKŐLATI MŐSTELERĐNĐN YAYINLI OLAN

YAYIN NO: DPT: 24 0 – ĐK: 47

DŐNYADA KŐRESELLEME VE BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR
(AT, NAFTA, PASĐK) VE TŐRK ĐE (AT, EFTA, KEĐ
TŐRK CUMHURĐETLERĐ İSLAM ŐLKELERĐ ECO)
ĐKĐER ĐZEL ĐT ĐAS KOMĐYONU

TŐRK ĐE - TŐRK CUMHURĐETLERĐ
ĐKĐER RAPORU ĐZETĐ

K TAP 5

A USTOS 1995

İşbu rapor özeti, ekte verilen Türkiye – Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Çalışma Grubunca hazırlanan raporun, “Özel İhtisas Komisyonları Kuruluş ve Çalışmaları Hakkında Tüzüğü” 4. maddesinin (i) bendi uyarınca yayına hazırlanmıştır.

ISBN 975 – 19 – 1160-5- (basılı nüsha)

Bu Çalışma Devlet Planlama Teşkilatının görüşlerini yansıtmaz. Sorumluluğu yazarına aittir. Yayın ve referans olarak kullanılması Devlet Planlama Teşkilatının iznini gerektirmez; İnternet adresi belirtilerek yayın ve referans olarak kullanılabilir. Bu e-kitap, <http://ekutup.dpt.gov.tr/> adresindedir.

Bu yayın 1500 adet basılmıştır. Elektronik olarak, 1 adet pdf dosyası üretilmiştir

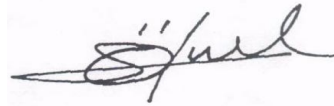
ÖNSÖZ

Devlet Planlama Teşkilatı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında 540 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname, iktisadi ve sosyal sektörlerde uzmanlık alanları ile ilgili konularda bilgi toplamak, araştırma yapmak, tedbirler geliştirmek ve önerilerde bulunmak yolu ile Devlet Planlama Teşkilatı'na, Kalkınma Planı çalışmalarında yardımcı olmak, plan hazırlıklarına daha geniş çevrenin katkısını sağlamak ve ülkemizin bütün olanaklarını değerlendirmek üzere sürekli ve geçici özel ihtisas komisyonlarının kurulacağı hükmünü getirmektedir.

Başbakanlığın 1.4.1993 tarih ve 93/7 sayılı Genelgesi uyarınca kurulan Özel İhtisas Komisyonlarının hazırladığı raporlar, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlık çalışmalarına ışık tutacak ve toplumun çeşitli kesimlerinin görüşlerini Plan metnine yansıtacaktır. Komisyonlar çalışmalarını, söz konusu Başbakanlık Genelgesi, 29.9.1961 tarih ve 5/1722 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulmuş olan tüzük ve Teşkilatımız tarafından hazırlanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu genel çerçevelerini dikkate alarak yapmışlardır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile istikrar içinde büyümenin sağlanması, sanayileşmenin başarılması, uluslararası ticaretteki payımızın yükseltilmesi, piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, ekonomide toplam verimliliğin artırılması, sanayi ve hizmetler ağırlıklı bir istihdam yapısına ulaşılması, işsizliğin azaltılması, sağlık hizmetlerinde kalitenin yükseltilmesi, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması, sonuç olarak refahın artırılması ve yaygınlaştırılması hedeflenmekte, yirmi birinci yüzyılda dünya ile bütünleşme amaçlanmaktadır.

Ülkemizi 2000'li yıllara taşıyacak ve önemli bir dönemi kapsayacak olan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı çalışmalarına toplumun tüm kesimlerinin katkısı, özel ihtisas komisyonları kurularak sağlanmıştır. Planların demokratik katılımcı niteliğini güçlendiren Özel İhtisas Komisyonları çalışmalarının dünya ile bütünleşen bir Türkiye hedefini gerçekleştireceğine olan inancımla, konularında ülkemizin en yetkili kişileri olan Komisyon Başkan ve Üyelerine, çalışmalara yaptıkları katkıları nedeniyle teşekkür eder, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ülkemize hayırlı olmasını dilerim.

Necati ÖZFIRAT

Müsteşar

İÇİNDEKİLER

Giriş	1
1. GENEL EKONOMİK TESPİTLER	3
1.1 EKONOMİK YAPI VE MAKROEKONOMİK POLİTİKALAR.....	3
1.1.1Ekonomik Yapı.....	4
1.1.1.1. Mevcut Sorunlar.....	4
1.1.1.2. Siyasi Bağımsızlık Sürecinin Ekonomik Temelleri.....	6
1.1.1.3 Yapısal Sorunlar.....	8
1.1.2. Ekonomi Politikası Uygulamaları.....	9
1.1.2.1. Bağımsız Devletler Topluluğu ve Ekonomi.....	9
1.1.2.2. Yapısal Reformlar.....	10
1.1.2.3. Makroekonomik Gelişmeler ve Politikalar.....	11
1.1.2.3.1. Ruble Sisteminin Getirdikleri.....	11
1.1.2.3.2.Dış Kaynaklı Stoklar.....	11
1.1.2.3.3. Para ve Kredi.....	14
1.1.2.3.4 Bankacılık.....	15
1.1.3.Ruble Reformu ve Son Gelişmeler.....	16
1.1.3. 1.Rublenin Değer Kaybı ve “Yeni Ruble”.....	16
1.1.3.2.”Yeni Ruble Alanı” Yaratma Çabaları.....	18
1.1.3.3.”Yeni Ruble Alanı’nın Çöküşü.....	19
1.1.4.Beklentiler.....	21
1.2. TÜRKİYE-AVRUPA TOPLULUĞU İLİŞKİLERİ AÇISINDAN TÜRK CUMHURİYETLERİYLE İLİŞKİLER.....	22
2. EKONOMİK SEKTÖRLER VE FİZİKSEL ALT YAPI	26
2.1. TARIM.....	27
2.1.1. İlkeler ve İş Birliği Alanı.....	27
2.1.2.Türk Cumhuriyetlerinde Model Aile İşletmelerinin Oluşturulması.....	28
2.1.3. Sonuç.....	30
2.2. ENERJİ VE MADENCİLİK.....	30
2.2.1. Madencilik.....	31
2.2.1.1 OATC’de Madencilik.....	31
2.2.1.2. Madencilğin Temel Sorunları.....	33
2.2.1.3. OATC ile Teknik İş Birliği Yapılacak Alanlar.....	33
2.2.2. Elektrik Enerjisi.....	34
2.2.3. Elektromekanik Sanayi.....	36
2.2.4. Demir Çelik Sanayii.....	36
2.2.5. Petrol.....	36
2.3. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME SEKTÖRÜ.....	37
2.3.1. Kara Ulaştırması.....	37
2.3.2.Deniz Ulaştırması.....	38
2.3.3. Hava Ulaştırması.....	40
2.3.4.Demiryolu Ulaştırması.....	40
2.3.5.Haberleşme.....	41
2.3.5.1.Mevcut Durum.....	41
2.3.5.2. Hedefler.....	42
2.3.5.3.Sorunlar.....	43
2.3.6.Kombine Taşımacılık.....	44
2.3.7. Boru Hattı Taşımacılığı.....	45
2.3.7.1. Türkiye’de Ham Petrol ve Doğal Gazın Durumu.....	45
2.3.7.2.Türkiye’de Boru Hattı Taşımacılığı.....	46
2.3.7.2.1.Ham Petrol Boru Hatları.....	46
2.3.7.2.2.Doğal Gaz İletim Hatları.....	47

2.3.7.2.3.Rafinaj Durumu.....	48
2.3.7.3. Türk Cumhuriyetleri ile İlişkiler.....	49
2.4 TURİZM.....	50
2.5. ÇEVRE.....	53
2.5.1.Mevcut Durum.....	53
2.5.2. Ülkelerin Geçmişteki ve Günümüzdeki Çalışmaları.....	54
2.5.3.Çevre ve Kalkınma Açısından Ülkelerin Öncelikleri.....	56
2.5.4.Sonuç.....	57
2.6.BANKACILIK HİZMETLERİ.....	58
2.7.DEĞERLENDİRME.....	59
3.SOSYAL VE KÜLTÜREL İŞBİRLİĞİ.....	68
3.1.KÜLTÜREL ALAN.....	70
3.1.1.Milliyet, Dil-Alfabe.....	70
3.1.2.Tarih.....	74
3.1.3.Din.....	75
3.1.4.Sanat.....	78
3.2.EĞİTİM.....	79
3.3.SOSYAL ALAN.....	83
3.3.1. Sosyal Bilimler Araştırma ve Uygulaması.....	83
3.3.2. İstatistik.....	84
3.3.3.Hukuk ve Kamu Yardımı.....	85
3.3.4.Adalet Hizmetleri.....	86
3.3.5.Sağlık.....	90
3.3.6.İletişim.....	91
3.3.7.Çalışma Hayatı-Sosyal Güvenlik.....	93
3.4.BİLİM-TEKNOLOJİ.....	96
4.ORGANİZASYON SORUNU.....	98
4.1.ÖZEL SEKTÖRÜN OLUŞTURULMASI.....	98
4.1.1.Mevcut Durum.....	100
4.1.2.Yapılması Gerekenler.....	100
4.1.2.1.Çevrenin Hazırlanması.....	103
4.1.2.2.Özel Sektörün Oluşturulması.....	103
4.1.2.2.1.Büyük İşletmeler için İşletmecilik Kabiliyetinin Geliştirilmesi.....	103
4.1.2.2.2 Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler.....	104
4.2.TEŞKİLATLANMA.....	105
GENEL DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER.....	111
EKLER.....	118

GİRİŞ

Gorbaçov'un İktidara gelmesiyle, bir dizi zincirleme siyasi gelişmelere sahne olan Sovyetler Birliği, bu gelişmeler sonucu dağılma sürecine girmiştir. Nitekim, 1991 yılını takip eden yıllarda, nüfusunun çoğunluğunu Türk soyundan olanların oluşturduğu, birçok cumhuriyet bağımsızlığını ilân etmiş ve Rusya Federasyonu'nun içinde de bazı Türk Toplulukları, varlıklarını gösterme imkânını bulmuştur.

Bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinde, başlangıçta, Türkiye'ye büyük ilgi oluşmuş, Türk zirveleri ve bir dizi üst düzeyli temaslar yapılmıştır. Daha sonra, gerek Kafkasya'daki olumsuz gelişmeler, gerekse başlangıç temaslarında önemli gelişmelerin sağlanamaması, Türkiye'ye olan ilgiyi olumsuz yönde etkilerken, Türkiye'nin bölge ülkeleri üzerindeki etkisini de belirgin şekilde azaltmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması, siyasi anlamda, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Moskova'nın etki alanından derhal çıkmaları olarak değerlendirilmemelidir. Eski dönemde de görev almış idarî kadrolara ilaveten, Rusya Federasyonu'nun, Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde denetimi kısmen de olsa devam etmektedir. Söz konusu cumhuriyetlerdeki yöneticiler, Moskova'nın doğrudan kontrolü altında olmamakla birlikte, tam bağımsızlıklarına yönelik girişimlerde daima Moskova'nın tavrını dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. Yörenin dış dünyaya açılmasında, kalkınmalarını finanse edebilmelerinde ve özellikle petrol ve doğal gaz gibi stratejik konularda Rusya Federasyonu'nun etkisi daima kendisini göstermektedir. Halen bu ülkeler, bir taraftan bağımsız devlet özelliklerini kazanma, diğer taraftan da merkezî plânlı ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşme sürecinin sıkıntılarını yaşamaktadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, yaklaşık olarak, Türkiye kadar bir nüfusa ve 4 milyon kilometre karelik bir alana sahiptir. Türkiye ile karşılaştırıldığında, iki taraf arasında tamamlayıcılık özellikleri göze çarpmaktadır. Türkiye'nin devlet geleneği, piyasa ekonomisi tecrübesi ve yetişmiş müteşebbis gücü, bu cumhuriyetlere devlet olma niteliklerinin sağlanması, alt yapılarının entegrasyonu, doğal kaynaklarının mobilize edilmesi ve ekonomilerinin yeniden yapılandırılmasında çok yararlı olabilir.

Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikasının amacı, bu ülkelerin bağımsızlıklarını pekiştirmelerini, ulusal devletlerini kurmalarını,

ekonomik sorunlarını aşmalarını, demokrasi ve pazar ekonomisine geçmelerini ve dış dünya ile bütünleşmelerini sağlamak olmuştur.

Türkiye'nin, birçok alanı kapsayan yardım gayretlerinin bir kısmı, münferiden doğru ve tutarlı faaliyetler olarak ortaya çıksa da, bir bütün olarak, plânlı ve programlı bir nitelik göstermemektedir. Neticede, Türkiye'nin, bu ülkelerle ilişkilerinin uygulanış biçimiyle, bugün artık çıkmaza girdiği; düzensiz, bir kısmı anlamsız ve plânsız vaatlerin, işleri içinden çıkılamayacak bir noktaya getirdiği anlaşılmaktadır. Şayet, doğru teşhisler konulup, gelişmelerin önünü açacak değişiklikler yapılamazsa, yöreye bir fayda sağlanamayacağı gibi Türkiye'nin etkinliği de giderek kaybolacaktır.

Öncelikle, bu cumhuriyetlerin içinde buldukları durum analiz edilmeli ve Türkiye'nin yapması gereken işler ortaya konulup, yapmakta oldukları ile karşılaştırılmalıdır. Türkiye, bu yörede etkinliğini ve verimliliğini artırabilmek için, kendi gayretlerini yeniden nasıl organize etmesi ve hangi tür örgütlenmeye gitmesi gerektiğini belirlemelidir.

Bu amaçla, Özel İhtisas Komisyon Raporu, yukarıda açıklanmaya çalışılan yaklaşımın gereğine işaret eden bir başlangıç çalışmasıdır. Bu raporda, konunun basit bir teknik yardım hadisesi olmadığı gerçeğinden hareketle, evvela, yöredeki durumun ekonomik, sektörel, sosyal ve idarî yapısı ile detaylı bir şekilde değerlendirilmesinin gerektiği; ondan sonra, bir çıkış yolu reçetesi hazırlanarak, karşı tarafın da, saptanan ara hedeflere bağlılığı sağlandığı sürece, ciddî bir fayda yaratabilecek yardımın yapılabileceği hatırlatılmak istenmiştir.

1. GENEL EKONOMİK TESPİTLER

1.1. EKONOMİK YAPI VE MAKROEKONOMİK POLİTİKALAR

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini (SSCB) kuran, 1922 Anayasasını ilk imzalayan Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna, yaklaşık 70 yıl sonra, 8 Aralık 1992'de Minsk'te imzaladıkları Anlaşma ile, Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) kurduklarında, SSCB'nin siyasî varlığını resmen sona erdirmişlerdir. Ancak, siyasî anlamdaki bu çözülme, Sovyet Cumhuriyetlerinin Moskova'nın hegemonyasından çıkmaları anlamını taşımamaktadır. Çünkü, Moskova'nın etkisini sürdüren, eski dönemin kalıntısı, siyasî ve askeri çok sayıda faktöre ilaveten, ekonomik bağımsızlığı engelleyen pek çok mekanizma ve neden, bu cumhuriyetlerin kendi başlarının çaresine bakabilmeleri konusunda büyük zorluklar getirmektedir.

Anılan zorlukların baştan beri bilincinde olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (OATC), başlangıçta BDT dışında bırakılmalarına rağmen, bu oluşumdan sadece iki hafta sonra BDT'ye katılma kararı almışlardır. Böylece, her bir cumhuriyet, bir yandan egemen ve bağımsız bir devlet, diğer yandan devletlerarası bir birliğin üyesi olarak, tam bağımsızlığa belirli bir süreç sonunda ve tedricen ulaşma yolunu tercih etmiştir.

Genel olarak, merkezî plânlama ağırlıklı sosyalist bir ekonomi yapısından serbest piyasa ekonomisine geçme çabası içinde bulunan ülkeler için kullanılan dönüşüm "halindeki ekonomiler" (transition economies) terimi, Türk Cumhuriyetlerinin halen içinde buldukları ekonomik durumu tam olarak ifade etmekten uzaktır. Çünkü bu ülkeler, söz konusu dönüşümü gerçekleştirme zorunluluk ve gayretinin ötesinde, bir de, ulusal ekonomiyi inşa ve bağımsız devlet olmanın gerektirdiği ekonomik kaynakların kontrolüne ve ülke ekonomisinin idaresine sahip çıkma gibi, en az birincisi kadar zor ve aynı derecede öncelikli bir başka süreci daha gerçekleştirmek durumundadırlar. Üstelik, her iki süreç, birbirinden ayrı da değildir; aksine, aralarında son derece yakın bağlantılar mevcuttur. Bu durumun doğal sonucu ise, başa çıkılması gereken sorunların boyutlarının ve ağırlığının katlanarak artması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinin, serbest piyasaya geçişleri (transition) çerçevesindeki yönelişleri ve bilhassa ekonomik politika uygulamalarını incelemek şeklinde belirlenmiş olan bu bölümde, bu ülkelerin, ulusal

egemenliklerini elde etme ve bağımsızlıklarını gerçekleştirme yolundaki gelişmelere özel bir önem verilmesini de zorunlu kılmaktadır.

Bu itibarla, ekonomik konular, Türk Cumhuriyetlerinin hemen hepsi için ortak olan ulusal ekonomiye geçiş ve ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirme problemi çerçevesinde ele alınmıştır.

1.1.1. Ekonomik Yapı

1.1.1.1. Mevcut Sorunlar

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile bölge ülkesi olmayan Azerbaycan birlikte mütalâa edildiklerinde, ilk göze çarpan olgu, bu ülkelerin, yüzölçümü, sanayileşme, gelişmişlik derecesi, nüfus ve nüfusun kompozisyonu gibi ekonomik yapıyı belirleyen veriler açısından, kendi aralarında büyük farklılıklar sergilemeleridir. Bu durum, aynı cumhuriyetin kendi sınırları içinde dahi (birbirinden çok ayrı özellikler taşıyan Kuzey ve Güney Kazakistan örneğinde olduğu gibi), büyük bölgesel farklılıklar şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Tablo-1).

Söz konusu durumun temel nedenlerinin başında, her ne kadar, Türk Cumhuriyetlerinin çok geniş bir coğrafyayı kaplaması geliyorsa da, Çarlık ve SSCB dönemi politikalarını ve özellikle, bugünkü sınırların, Stalin döneminde keyfi olarak çizilmiş olmasını da önemli faktörler olarak kaydetmek gerekir. Mevcut sınırları tartışmalı hale getiren bu olgu, Türk Cumhuriyetleri'ni komşuları ile, hatta kendi aralarında, zaman zaman silahlı çatışmalara sürükleyebilmekte, bu da ekonomik anlamda bölgesel entegrasyonu ve iş birliğini baltalamaktadır.

Öte yandan, SSCB'nin, Çarlık Rusyası'ndan devraldığı imparatorluk yapısı, bu çeşitliliği koz olarak kullanmış, etnik farklılıkları özellikle vurgulayarak, aslında birbiri ile pek çok ortak noktası olan cumhuriyetlerdeki feodal yapıyı sürdürerek, bunların uluslaşma süreçlerini geciktirmiştir.

Bu nedenle, Türk Cumhuriyetlerinin, hem kendi içlerinde millî birliği sağlamış birer millet-devlet haline gelmeleri, hem de kendi aralarında ortak paydalar üzerinde uzlaşarak sıkı bir bölgesel iş birliğini ve ekonomik entegrasyonu gerçekleştirebilmeleri için henüz kat edecekleri uzun bir mesafe vardır.

SSCB'nin kurulduğu günden bu yana geçen süre içerisinde, Türk Cumhuriyetlerinin ortak özelliklerini, sınaî gelişimin yoğunlaştığı bölgelere hammadde temininde uzmanlaşmış olmaları teşkil etmiştir. Böylece, bu cumhuriyetler, asıl sınaî üretimin yapıldığı diğer cumhuriyetlere bağımlı hale getirilmiş, hem ekonomik, hem de sosyo-kültürel açıdan geri bırakılmışlardır.

Tablo 1: SSCB'Yİ OLUŞTURAN CUMHURİYETLERİN EKONOMİK ÖZELLİKLER

	Nüfus (Myn)	Yüzölçümü (Bin km2)	Kişi Başına Net (SSCB) Ortalamasına oranı	Bebek Ölümü (Bin Kişi)	Doğan Bebeklerin Yaşama Oranı (%)	Cumh. Arası Ticaret (NMÜ)'in % 'si)	Net Kaynak Transferi (NMÜ)'in % 'si)
Slav Cumhuriyetleri							
Rusya Fed.	148.5	17075.4	119.8	17.4	69.3	18.2	-3.6
Ukrayna	51.9	603.7	89.6	12.9	70.5	37.2	-0.9
Beyaz Rusya	10.3	207.6	113.4	11.9	71.3	64.8	-10.8
Baltık Cumhuriyetleri							
Estonya	1.6	45.2	137.0	12.3	70.0	66.4	13.0
Letonya	2.7	64.6	131.2	13.7	69.6	66.1	4.1
Litvanya	3.7	65.2	106.5	10.3	71.5	61.1	5.0
Kafkas Cumhuriyetleri							
Gürcistan	5.5	69.7	78.2	15.9	72.8	56.4	-4.4
Ermenistan	3.4	29.8	82.0	18.6	71.8	52.2	8.7
Azerbaycan	7.1			23.0	71.0	58.1	-26.9
Orta Asya Cumhuriyetleri							
Kazakistan	16.7	2717.3	79.3	26.4	68.8	28.9	21.4
Kırgızistan	4.4	198.5	54.2	30.0	68.8	45.5	27.5
Tacikistan	5.4	143.1	39.0	40.7	69.6	46.0	20.3
Türkmenistan	3.7	488.1	56.2	45.2	66.4	49.7	8.2
Özbekistan	20.7	447.4	44.9	34.6	69.5	39.7	14.7
Moldovya	4.4	33.7	88.6	19.0	68.7	60.6	7.6

Kaynak: BM World Economic Survey 1992

Yaklaşık, 60 milyon kişinin yaşadığı Türk Cumhuriyetlerinde kişi başına düşen millî gelir, SSCB ortalamasının yansından daha azdır. Kişi başına millî gelir sıralamasında, altı Türk Cumhuriyeti en fakir ülkeler olarak yer almaktadır.

Ulaşım, haberleşme, alt yapı, eğitim, sağlık vb. hizmetlerde diğer cumhuriyetlere göre oldukça geri bırakılan Türk Cumhuriyetlerindeki okur-yazar oranı da, Sovyet ortalamasının altındadır. Sağlık hizmetlerinin de en geri olduğu bu bölgelerde, bebek ölümlerinin oldukça fazla ve yaşam süresinin diğer cumhuriyetlere göre daha kısa olduğu görülmektedir.

Türk Cumhuriyetlerindeki alt yapı, bilhassa ulaştırma ve haberleşme açısından yetersiz durumdadır. Öte yandan söz konusu alt yapı, Sovyet

ekonomik alanının kendi iç işlerliğini sağlamak üzere organize edilmiş olduğundan, tamamen SSCB ekonomisinin iç örgüsünün damgasını taşımaktadır. Bunun doğal sonucu ise, bu cumhuriyetlerin dış dünya ile ilişkilerinin son derece sınırlı kalmasının yanı sıra, dış dünya ile her türlü irtibatlarında Moskova tarafından daha önce kurulmuş bulunan alt yapı ve kanalları kullanmak zorunda kalmalarıdır.

Mevcut sermaye stoku, teknolojik açıdan geri, özellikle, tüketim malları sanayii açısından neredeyse çağdışıdır. Üstelik. Ağır sanayi ağırlıklı yapı yüzünden, tüketim malları üretimi son derece yetersizdir.

SSCB ekonomisinin kurduğu cumhuriyetler arası ekonomik bağlar, önemli ölçüde hasara uğramış halde de olsa, varlığını halen sürdürmekle birlikte, mübadeleri organize ve koordine eden merkezi karar ve koordinasyon mekanizmaları büyük ölçüde işlemez hale gelmiş durumdadır. Örneğin, Güney Kazakistan elektriğini hala Kırgızistan'dan almaya devam ederken, Kuzey Kazakistan Sibiry'a'nın enerji şebekesine elektrik sağlamaktadır. Hatta denilebilir ki, Kuzey Kazakistan'ın sanayi ağırlıklı ekonomisi, Güney Kazakistan'ın tarımsal bölgelerinden ziyade, Güney Sibiry'a'ya bağlıdır. Aynı şekilde, Türkmenistan da kendi toprağından çıkardığı petrolün bir kısmını jet yakıtı haline getirmek üzere Rusya'ya göndermekte, buna karşılık Sibiry'a'da çıkan ham petrol bu ülkede rafine edilmektedir.

Sovyet sanayi politikası, üretim süreçlerini dikey olarak çeşitli bölgelere yaymış, yani üretim aşamalarının bir bölgede başlayıp bitmesine imkan vermeden, hammadde temininden, nihai üretime kadar olan aşamaları farklı bölgelere dağıtmıştır. Bölgesel anlamda aşırı iç bünyelerindeki ekonomik entegrasyonun önündeki en büyük engellerden birisidir. Sonuçta, cumhuriyetlerin, kendi kendine yeterli bir ekonomiye kavuşmaları son derece zor hale gelmektedir.

1.1.1.2. Siyasi Bağımsızlık Sürecinin Ekonomik Temelleri

Yukarıda değinilen sorunlar, bir bakıma büyük ölçüde. Tüm SSCB ekonomik alanı ile müşterek bir mahiyet arzetmekte ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız birer Ulus-Devlet haline gelebilmeleri konusu ile sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Temel sorun, bu ülkelerin politik belirsizlikten olduğu kadar, ekonomik izolasyondan da kurtulamamış olmalarıdır.

Bu nedenle, Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik yapılarını ve politikalarını ele almak, aynı zamanda, bunların bağımsız birer Ulus-Devlet süreçlerini de ele almak anlamına gelmektedir. Esasen, söz konusu sürecin kendine özgülüğü ve diğer bağımsızlık süreçlerinden farkı da, özellikle buradan kaynaklanmaktadır.

Bu ülkeler (bir ölçüde Azerbaycan hariç) bağımsızlıklarına, herhangi bir bağımsızlık mücadelesi sonucunda değil, SSCB'nin kendiliğinden dağılması sonucunda kavuşmuşlardır. Hatta, buna zoraki bağımsızlık diyenler de mevcuttur. Bu olgunun kaynağında ise, SSCB'deki merkezî ekonominin sorunları ile onu oluşturan cumhuriyetlerin sorunlarının aynı mahiyette olması bulunmaktadır.

1987 yılında, dağılma sürecinin başlamasıyla birlikte, Moskova ile cumhuriyetler arasında ortaya çıkan ekonominin kontrolü konusundaki sürtüşmeler, önceleri, cumhuriyetlerin malî sorumluluklarını kendilerinin yüklenmeleri ile sınırlı olan talepleri, daha sonra ekonomik özerklik arayışı şekline dönüşmüştür.

Baltık Cumhuriyetlerinin başını çektiği ve büyük bir engelle karşılaşmayan bu hareket, Moskova'nın ekonomik menfaatlerine de uyması nedeniyle, SSCB'nin merkezî kontrol ve koordinasyon mekanizmalarının dağılması öncesinde, cumhuriyetleri nispi bir ekonomik özerkliğe kavuşturmuştur. Bu konuda, Türk Cumhuriyetlerine ilişkin bir örnek olarak, Gorbaçov'un izniyle, Kazakistan ve Çin'in Doğu Türkistan bölgesi arasında kurulan doğrudan ilişkiler ile Haziran 1991'de Almatı-Urumçi demiryolu hattının hizmete girmesi gösterilebilir. Gorbaçov'un bu tür tavizlerinde, cumhuriyetlere nispi bir ekonomik otorite tanınmakla, daha ileri özerklik taleplerinin önlenebileceği ve daha fazla dış malî kaynak temin edilebileceği ümidi büyük rol oynamıştır.

Görüldüğü gibi, cumhuriyetlerin ekonomik açıdan daha özerk olması, hem bütün olarak SSCB'nin, hem de her bir cumhuriyetin ayrı ayrı, ekonomik açıdan daha sağlıklı olmasını sağlamayı amaçlamıştır. Ancak, anılan süreç, önce ulusal egemenlik, müteakiben de bağımsızlıkla sonuçlanmıştır. Bu konuda, Özbekistan örneği oldukça ilginçtir. Bu ülkenin bağımsızlık sürecinin başlangıcında, liderlerin "bağımsızlık" kavramından kastı "tam ekonomik özerklikten" ibaretti. Rusya'dan gönderilen tahıl, kereste, inşaat malzemeleri ve petrol teslimatında önemli ölçüde aksamalar baş gösterdiğinde, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov da Rus firmaları

için Özbekistan'dan gönderilmesi gereken pamuk ve altın sevkiyatını durdurmuş ve bağımsızlık ilânı ile de buna meşru bir gerekçe bulmuştur. Petrol ve doğal gaz açısından zengin olan Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilân etmesinin ardında da, benzer bir mantık yatmaktadır.

Dolayısıyla, Türk Cumhuriyetlerindeki mevcut durumun başlangıçta, tam bir ulusal egemenlik ve bağımsızlık modeli ile birebir çakıştığını söylemek mümkün değildir.

1.1. 1. 3. Yapısal Sorunlar

SSCB'nin dağılmasından kaynaklanan bir dizi güçlük, Türk Cumhuriyetlerinin karşı karşıya kaldıkları sorunların çözümünü, daha da zor hale getirmektedir. Moskova merkezli plân ve koordinasyon mekanizmalarının işlerliğini kaybetmesi, Türk Cumhuriyetlerinin mevcut sınaî tesislerim aniden atıl kapasite sorunu ile karşı karşıya getirmiştir. Çünkü, dağılma, sözü edilen üretimin dikey organizasyonunu işlemez hale getirmiş ve üretim büyük çapta sekteye uğramıştır.

Şehirlerin alt yapısı ve telekomünikasyon hariç, ulaştırma alt yapısı açısından durum, her şeye rağmen klasik az gelişmiş ülkelere nazaran daha iyidir. Fakat, bu alt yapının bakımı, son zamanlarda hemen hemen durmuş olup, bu durum gelecek için önemli bir sorun oluşturmuştur.

Sovyet devlet çarkının ve üretim mekanizmalarının işlemede ağırlıklı olarak yer alan Rus, Ballık, Alman v. s. asıllı "yabancı" kadroların, bölünme ertesinde, bu cumhuriyetleri terk etmeleri, önemli bir kalifiye eleman darlığı meydana getirmiştir. Bu sorun, üretimi halen aksattığı gibi gelecekte de sakıncalarını devam ettirecek olan bir yapı oluşturmaktadır.

Ancak, bu aşamada en önemli sorun, 70 yıldır sürdürülen plânlı ekonomiden, liberal bir yapıya geçişte en temel unsurlardan biri olan, özel teşebbüs geleneğinin ve müteşebbis ruhunun henüz yerleşmemiş olmasıdır. Üstelik, bu sorunun üstesinden gelmek, bugünden yarına gerçekleştirilebilecek kolay bir iş de değildir.

Tüm Sovyet Cumhuriyetleri gibi, Türk Cumhuriyetleri de dağılmanın ertesinde, büyük ölçüde yukarıda zikredilen yapısal nedenlere bağlı olarak bir dizi ekonomik sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunları;

COMECON ülkeleri arasındaki ticaretteki büyük çöküşün ardından, hammadde ve aramalı gibi girdilerin temininde veya pazarlamasında yaşanan ve buna bağlı olarak ortaya çıkan malî, yani sermaye ve döviz temini ile ilgili güçlükler,

- Arzın piyasaya ve talebe uyumda yetersiz kalması,
 - Sermaye ve emek piyasalarındaki yetersizlikler,
 - Yeni pazar bulmada ve bu pazarların talep yapısına uygun yeni ürün tipleri geliştirmedeki yetersizlikler,
 - Ruble sistemi dışında ulusal para birimini yaratma ve yerleştirmede yaşanan güçlükler,
- şeklinde özetlemek mümkündür.

1.1. 2. Ekonomi Politikası Uygulamaları

1.1. 2.1. Bağımsız Devletler Topluluğu ve Ekonomi

Türk Cumhuriyetlerinin hemen hemen tamamında, ekonomi otoriteleri, ülke ekonomisinin kontrolünü tam olarak elinde tutmaktan oldukça uzak durumdadır. Bunun önemli nedenlerinden biri, BDT'nin niteliğinin tam olarak kesinleşmemesidir, BDT'yi kuran ilk anlaşmada, söz konusu cumhuriyetler arasında vergilendirme, bütçe açıklarının azaltılması, fiyat liberalizasyonu ve para politikaları konusunda yakın iş birliği öngörülmesine rağmen, uygulamada fazla bir başarı sağlanamamıştır. Bu yüzdendir ki, BDT'nin bir koordinasyon organı olma niteliği gerçekleşmemiştir. Bu oluşumun, SSCB ekonomik alanının belli bir bütünlük içinde entegrasyonunu koruma gibi bir misyonu yerine getirmesi ise, gerçekçi olarak görülememektedir.

Bu bakımdan, Moskova'nın bu birlik çerçevesindeki tutumları, BDT'nin eşit bir üyesi, hatta "eşitler arasında birinci" davranışından ziyade, SSCB'nin mirasçısı "ağabey" (big brother) rolüne daha uygundur. Rusya'yı ortak bir malî sistemin ve para birliğinin merkezî konumuna getirmeye yönelik son çabalar, aşağıda da incelendiği üzere, bu durumun ilginç bir göstergesini teşkil etmektedir.

Diğer cumhuriyetlerin, Rusya tarafından uygulamaya konan ekonomik politikalara karşı son derece hassas oldukları da bir gerçektir. Öyle ki, piyasa ekonomisine geçişin ilk adımlarını teşkil eden fiyatların serbest bırakılması konusunda ile, Baltık Cumhuriyetlerinin aksine, diğer

cumhuriyetler uygulamaya geçmek için Rusya'nın harekete geçmesini beklemişler ve hemen hemen aynı takvimi benimsemişlerdir. Aynı durum, özelleştirme politikaları başta olmak üzere, diğer yapısal reformlar ve ekonomi politikası uygulamaları için de söz konusudur.

1.1.2. 2. Yapısal Reformlar

Söz konusu reform ve politika uygulamalarının her bir Cumhuriyet bazında ve ayrıntılı olarak değerlendirilmesi, bu çalışmanın çerçevesini aşacağından, burada, anılan uygulamaların 1993 yılı başlarındaki durumunu yansıtan Tablo-2'deki bilgilerle yetinilmiştir.

Tablo 2: ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE EKONOMİK REFORMLAR

	Serbest Piyasa Düzenlemeleri	Para Politikaları ve Mali Kurumlar	Mali Reformlar (Vergilendirme)	Özelleştirme	Özel Mülkiyet
Azerbaycan	Ocak 1992'de birçok malın fiyatı serbest bırakıldı	İhtiyatlı düzenlemeler Başlatıldı	KDV, dolaylı vergi ve kar vergisi 1992 yılı başlarında uygulamaya konuldu	Çalışmalar sürüyor	
Kazakistan	Bazı temel malların fiyatları Ocak 1992'de serbest bırakıldı	Merkez Bankası Kanunu Aralık 1991'de onaylandı. Munzam karşılıklar ve yenileme istikrazı uygulamaları 73 adet ticari banka	KDV, dolaylı vergi 1992 yılı başlarında uygulamaya başlandı. Gelir ve kurumlar vergileri planlama aşamasında	Kanun 1991'de çıkarıldı. 400 hizmet sektörü kuruluşu özelleştirildi. Sanayinin %50'si tarımsal işletmelerin %40'ı, konut ve hizmet sektörünün tamamı özelleştirilecektir	Sadece toprağın uzun vadeli kiralanaşmasına izin veriliyor
Kırgızistan	Ocak 1992'de malların %90'ının fiyatı serbest bırakıldı	Merkez Bankası kuruldu. Temel para politikaları uygulanmaya başlandı	1992'de KDV ve dolaylı vergi uygulaması başlatıldı. Gelir vergisi reformu yapılmıştır.	1991'de özelleştirme başlatıldı. 1992 sonuna kadar ekonominin %35'inin özelleştirilmesi planlanmaktaydı.	Toprağın satılmasına izin veren yasa hazırlandı.
Tacikistan	1992'de pek çok malın fiyatının serbest bırakılması fiyatları yükseltti	Merkez Bankası Kanunu ve mali sektör reformu 1991'de uygulanmaya konuldu. Munzam karşılıklar ve yenileme istikrazı. 8 adet ticari banka faaliyette.	KDV, dolaylı vergi ve kurumlar vergisi uygulaması başlatıldı. Gelir vergisi hazırlanıyor.	1991'de uygulama başlatıldı.	Kiralama ve kuruluşların çalışanlarına satılması planlanıyor.
Türkmenistan	1992'de çoğu malın fiyatı serbest bırakıldı; bazı temel mallara subvansiyon sürüyor		1992'de KDV ve tüketim vergisi uygulaması başlandı.	1992'de özelleştirme başlatıldı.	Tarımsal alanların kiralanaşması yönünde çalışmalar var
Özbekistan	1992'de çoğu malın fiyatı serbest bırakıldı, fakat bazı temel mallarda bu uygulamadan vazgeçildi.	Ülkede 20 adet ticari ve kooperatif bankası faaliyette. Dış Ticaret Bankası Rusya'dan bağımsızlığını kazandı.	1992'de KDV ve tüketim vergileri uygulanmaya başlandı.	Devlete ait gayri menkullerin %15'i 1992-93'te özelleştirilecek.	Konutların parasız dağıtımına başlandı.

1.1. 2. 3. Makro Ekonomik Gelişmeler ve Politikalar

1.1. 2. 3. 1. Ruble Sisteminin Getirdikleri

Türk Cumhuriyetlerindeki ekonomik reformların ve makroekonomik politikaların Moskova'ya endeksli olduğuna yukarıda değinilmişti. Bağlantı noktası Moskova'da düğümlenen, bağımlılık mekanizmaları dikkate alındığında, bu durumun anlaşılabilir ve normal bir sonuç olduğunu da kabul etmek gerekir.

Özellikle, makroekonomik politikalar söz konusu olduğunda, anılan mekanizmalar birden ön plâna çıkmakta ve ulusal plândaki uygulama ve yönelişler üzerinde büyük ölçüde belirleyici bir rol oynamaktadır. Söz konusu durum, son zamanlara kadar varlığını sürdüren ve Türk Cumhuriyetlerinin bütününe içine alan ruble sistemi bağlamında özellikle önem kazanmıştır. Çünkü, bu ülkeleri, ruble alanı içinde yer almaları, ister istemez Rusya Federasyonunda (RF) uygulanan para, malîye ve dış ticaret politikaları ile uyumlu olmaya zorlamıştır.

Ancak, burada söz konusu olan uyumun, ruble alanı içinde zaten olması gereken ekonomi politikalarının koordinasyonu ile bir ilişkisi yoktur. Uyumluluk, burada bağımlılık, yani ekonomi politikalarının özerk bir şekilde belirlenmemesi ve RF'deki yönelişlere ayak uydurma zorunluluğu anlamına gelmektedir.

Böylesi bir bağımlılık ise, bizzat RF' de hiper enflasyonun bir türlü kontrol altına alınamayışı ve rublenin yabancı paralar karşısındaki büyük değer kaybı nedeniyle, Türk Cumhuriyetlerini, esasen mevcut olan ağır sorunlara ilaveten, bir de kontrolü kendi ellerinde olmayan dışsal şoklara maruz bırakmaktadır. Üstelik bu şoklar, yalnızca ruble alanında olmanın getirdiklerinden de ibaret değildir.

1.1. 2. 3. 2. Dış Kaynaklı Şoklar

Bağımsızlığı takip eden dönemde, Türk Cumhuriyetlerinin maruz kaldıkları ve kontrol edemedikleri dış kaynaklı şoklar üç ana grupta incelenebilir.

Bunlardan en başta geleni, yukarıda da kısaca değinilen, cumhuriyetler arası ticaretin büyük ölçüde aksamasıdır. Bu sorun, beraberinde ödemeler sistemi sorununu da yaratmıştır. Ayrıca, cumhuriyet ekonomilerinin ulusal

plânda entegrasyondan mahrum oluşu, önemli çapta üretim ve gelir düşüşlerine yol açmıştır. Tasarruf aracı olarak rubleye güvenin sarsılması sonucunda, dış ticaret işlemlerinde takas yaygınlaşmış ve bütün bunlar, kayıtlı ekonomik faaliyetleri önemli ölçüde geriletmiştir.

Cumhuriyetler arası ticarete geçerliliğini sürdüren eski ödemeler sisteminin son derece ağır işleyen aşırı bürokratik yapısı yüzünden, ödemelerin yapılması ve havalelerin yerine ulaşması çok gecikmektedir. Cumhuriyetler arası dış ticarete, devletler arasında yıllık olarak yapılan ikili ticaret anlaşmalarının geçerliliğini sürdürmesi, piyasa ekonomisine geçişi büyük ölçüde engellemektedir.

İkinci grup dışsal şoklar, yüksek düzeyli ticarî kayıpları ve dış finansman ihtiyacını giderecek kaynakların son derece sınırlı ve yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır.

SSCB sisteminde finansman açıkları, geleneksel olarak, merkezden cumhuriyetlere yapılan transferlerle, yani ya bakanlıklar tarafından aktarılan bütçe destekleri ve sübvansiyonlar veya büyük ölçekli devlet teşebbüslerinin genellikle Moskova'da yerleşik olan merkezlerinden, cumhuriyetlerdeki şube ve branşlarına yönelen yatırım fonları ve kredi destekleri ile karşılanırken, bu kaynak ani bir biçimde kurumuştur. Hatta bu mekanizmanın bazı hallerde tersine döndüğünden bile bahsetmek mümkündür.

Söz konusu durumun ilginç bir örneğini Kırgızistan yaşamıştır. Bu ülkenin 1991 yılı göstergeleri, daha önceki yıllar ile karşılaştırıldığında; bir yıl içinde tüketimin ağır bir şekilde düştüğü (GSYİH'nın oranı olarak yüzde 83'ten yüzde 70'e), tasarrufların aşırı şekilde arttığı (yine GSYİH'nın oranı olarak, 1985-1990 arasındaki ortalama yüzde 25'lerde istikrar bulan seviyesinden 1991'de yüzde 41'e), ithalâtın düştüğü (1989'daki GSYİH'nın yüzde 56'sından yüzde 40'ına), ihracatın arttığı (1989 yılında GSYİH'nın yüzde 34'ü iken, 1991 yılında yüzde 39'u) gözlenmiştir.

İlk bakışta çok olumlu gibi görünen ve hele Kırgızistan'ın içinden geçtiği kritik dönem göze alındığında şaşırtıcı olan bu veriler, aslında, Kırgızistan ekonomisinin Rusya'ya önemli ölçüde kaynak aktararak ne derece ağır bir kan kaybına uğradığını göstermektedir. Dünya Bankası tarafından hazırlanan Kırgızistan Raporu'nda yukarıda aktarılan rakamlara -kesin veri olmadığından varsayım olarak- getirilen izahlar konumuz açısından ilgi çekicidir. Rapora göre; bu çok yüksek ihracat artışının temelinde,

bağımsızlığın yaklaştığını gören büyük devlet şirketlerinin Moskova'daki merkezlerinin, cumhuriyetlerdeki şube ve branşlardan yaptıkları alımlar bulunmaktadır. Bir defa bu alımların içinde, reel sermaye transferlerinin önemli bir yer tutmaması için hiçbir neden yoktur. Bunun da ötesinde, Rusya'daki fiyatların 1991 yılındaki ani olarak yükseltilmesinden hemen önce yoğunlaşan, böylece düşük fiyatlardan gerçekleşen bu alımların, Rusya'daki şirketlerin normalde çok düşük olan kârlarını, sağladığı ucuz ve aşırı stok artışı ile yükseltmiştir. Bu bakımdan, zikredilen türden ihracat artışlarının, aslında, cumhuriyetler bağlamında reel sermaye çıkışını, yani üretim kapasitesinde meydana gelen gerilemeyi yansıttığı rahatlıkla söylenebilir.

Kırgızistan'daki ithalât azalışı da aynı akımı güçlendiren bir rol oynamıştır. Çünkü bu düşüş, hemen tamamıyla döviz karşılığı yapılan ithalât kalemlerine münhasır görünmekte ve bu kategorideki ithalât GSYİH'nin oranı olarak, 1990 yılındaki yüzde 12'lik seviyesinden 1991 yılında yüzde 6'ya inmektedir. Buradan, Rusya'nın, zamanın siyasî belirsizlikleri karşısında, cumhuriyetlerin yaptığı döviz karşılığı olan ithalâta idarî bir kararla kısıtlamalar getirdiği anlaşılmaktadır. Bu ise, ülke ekonomisini, cebri tasarrufa zorlamaktan başka bir şey değildir. Dolayısıyla, toplam tasarruflardaki görünüşteki yükselmenin de aslında, Kırgızistan'dan Rusya'ya yönelen reel sermaye transferini yansıtmakta olduğu ve bu nedenle, ulusal ekonominin lehinde ve arzu edilir bir gelişmeyi yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

Böyle bir ortamda, cumhuriyetlerdeki tüketim malı kıtlıkları ve buna bağlı olarak ekonominin genel tüketim seviyesindeki azalışlar da, daha anlaşılır hale gelmekte ve cumhuriyetlerden Rusya'ya reel kaynak aktarıldığı ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyetlerin, aynı dönemde, kendi irade ve kontrolleri dışında maruz kaldıkları üçüncü grup şok ise, özellikle petrol ve doğal gaz fiyatlarından kaynaklanan nispi fiyat değişmelerinin sonucunda, cumhuriyetlerin ticaret hadlerinde gözlenen aleyhte gelişmelerdir. Kaldı ki, ticaret hadlerinde bu yöndeki değişimin, RF'ndaki fiyatların, dünya fiyatlarına yaklaştırılması süreci ile birlikte, güçlenerek süreceği anlaşılmaktadır.

Söz konusu üç grup şok, bir arada ve birbirleriyle bağlantılı olarak ortaya çıktığından, sonuçta büyük çaplı reel GSYİH düşüşlerine (Kırgızistan'da 1992'de yüzde 36'lık azalma) neden olmaktadır.

Siyasî bağımsızlık sonrasının ortamını yansıtan bu şartlarda, ekonomideki kan kaybının en önemli sorumlusu ve dış kaynaklı olan bu üç grup sorun, cumhuriyetlerdeki ulusal makroekonomik politikaların etki ve kontrolü dışında kaldığı gibi, bu tür politikaların, hem uygulanmasını son derece zorlaştırmakta, hem de etkinliğini adeta yok etmektedir. Çünkü, anılan dışsal şokların bu derece etkin olduğu bir ortamda, ulusal ekonominin sıkı bir disiplin altına alınarak yapısal uyumun gerçekleştirilmesi, zorunlu bir amaç haline gelmekte ise de, bu defa fasit bir daire içine girilmekte ve yukarıda değinilen cumhuriyetler arası ticaretin iyi çalışmaması, halkın rubleye olan güveninin kaybolması ve takasın yaygınlaşması gibi sorunlar yine ön plâna çıkarak, söz konusu uyum politikalarının başarısını engellemektedir."

1.1.2.3.3. Para ve Kredi

Cumhuriyetlerde, makroekonomik etkinliğin son derece zayıf olmasının temel nedenlerinden birisi de, varlığını yakın zamanlara kadar iniş ve çıkışlarla da olsa sürdüren ruble alanı ve bu alan içinde yer almanın Türk Cumhuriyetlerine empoze ettiği kısıtlamalardır. Çünkü, ruble sistemine bağlı kalan cumhuriyetler, döviz kuru ve faiz başta olmak üzere, makroekonomik politika araçlarının en başında gelen arzını kontrol araçlarını kullanma imkânlarından mahrum kamuslardır.

Aslında, belli bir para alanı, doğası gereği, faiz oranlarının ve parasal göstergelerin koordineli bir biçimde tespitini zorunlu kılar. Ruble alanı için, bu en temel şart gerçekleşmemiş, örneğin faiz oranları, bağımsızlık sonrasında RP ve diğer cumhuriyetler arasında önemli ölçüde farklılaşmaya uğramıştır. Bunun doğal sonucu olarak da, ekonomiye açılan kredi hacmi, ülkeden ülkeye değişiklikler arz etmiştir.

Türk Cumhuriyetlerinin son zamanlara kadar ruble sistemine bağlı kalmaları ve bizzat RF'de rublenin sürekli değer kaybetmesi, ekonomi yönetimlerini tutarlı bir para politikası oluşturma imkânından mahrum bırakmıştır. Bunun en önemli nedeni, emisyon tekeli Rusya Merkez Bankası'nın elinde bulunan rubleye bağlılığın, öncelikle dolaşımdaki para hacminin kontrolünü, buna bağlı olarak da para arzını etkileme imkânını ortadan kaldırmasıdır. Halbuki, modern bankacılığın henüz emekleme devresinde olduğu bu ülkelerde, bir de nakit sıkıntısı baş gösterdiğinden ve Rus bankacılığının mirası olan faiz yapısının, mevduat hacmi üzerinde etkin olmaktan uzak olmasından, banka mevduatı para arzının bir unsuru

olmaktan çıkmakta, bu da nakit para hacmini, alış veriş ve ücret ödeme aracı olarak adeta alternatifsiz kılmaktadır.

Halbuki ekonomideki nakit artışı, doğrudan, Rusya Merkez Bankası'nın cumhuriyetlere gönderdikleri ile sınırlıdır ve bu konudaki belirsizlik ve yetersizlikler paranın dolaşım hızını fazlası ile yükseltmektedir. Sonuçta, fiyat artışları, dolayısıyla nominal GSYİH artışı, nakit artışının üzerinde gerçekleşmektedir. Böylesi bir durumun (örneğin, Kırgızistan'da 1992'nin 1. çeyreğinde olduğu gibi, nominal GSYİH 4 misli artış gösterirken, nakit ruble miktarındaki artışın sadece yüzde 22 olarak gerçekleşmesi) ekonomide nakit darboğazı yaratacağı bilinen bir gerçektir. Nitekim, Türk Cumhuriyetleri bu sorunla çok yoğun bir şekilde karşı karşıya kalmışlardır.

Dolaşımdaki para miktarı konusundaki sorun, sadece bundan ibaret değildir. Çünkü, ruble alanı içinde, sınırların nakit sirkülasyonuna prensip gereği açık olduğu, fiyat seviyesinin düşük olduğu ülkelere, yüksek olduğu ülkelerden hızlı bir ruble akını yaratmakta, hemen her ülkede belli bir dönemde mevcut para hacmini tespit tamamen imkânsız hale gelmektedir. Bu da para politikası konusundaki etkisizliğin bir başka nedenini teşkil etmektedir.

1.1. 2. 3. 4. Bankacılık

Bilindiği gibi, bankacılık, piyasa ekonomisine geçiş süreci için son derece önemli bir konudur. Çünkü, özelleştirme kapsamında büyük devlet şirketleri, daha küçük ölçekli firmalar haline dönüştürülmektedir. Özel sektörün gelişmesi teşvik edilirken, yeni firmalara, bankalarca sağlanacak krediler büyük önem kazanmaktadır. Ayrıca, kişilere ve özel yatırımcılara makul mevduat şartları sunmak, ekonominin ihtiyacı olan tasarruf fonlarını oluşturma konusunda hayatî bir öncelik taşımaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinde, bankacılık alanında son zamanlarda hızlı sayılabilecek bir değişim yaşanmakla birlikte, varılan nokta, henüz tatmin edici olmaktan uzaktır. 1987 yılında önemli ölçüde reforma tâbi tutulmuş olsa da, halen çağdaş örneklerinden çok geride olan Sovyet bankacılık modelinin belirgin izleri, bu ülkelerdeki bankaların büyük ölçekli kuruluş şeklini muhafaza etmeleri ve daha ziyade sektörel finans kurumları gibi çalışmaları nedeniyle, halen varlığını sürdürmektedir. Öte yandan, bu bankaların çağdaş bankacılık usul ve teknikleri açısından yeterli birikime sahip olmadıkları, mevzuat ve kurumsallık açısından yetersiz kaldıkları, kredi ve mevduat konularında piyasaların durum ve imkânlarını

değerlendirip, uygun stratejiler tespit etme ve uygulama konusunda yeterince bağımsız olmadıkları da bir gerçektir.

Ancak, yine de, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması, batı standartları örnek alınarak sürdürülmektedir. Bu cümleden olarak, dışa açılma gayretlerinin devam ettiğini, cumhuriyetlerdeki bankaların yabancı ülkelerde şube açma ve muhabirlik ilişkilerine girmeleri yolunda önemli mesafeler aldığını, yabancı ülke -bu arada Türkiye- banka ve vatandaşlarının bu ülkelerde banka kurduklarını ve şube açtıklarını ilave etmek gerekir.

Türk Cumhuriyetlerinin, bu alandaki en önemli dar boğazları, yine ruble alanına bağlı olarak, merkez bankacılığı konusunda yaşanmaktadır. Zira, merkez bankacılığı, bu ülkelerde klasik fonksiyonlarını ifa etmek için gerekli olan yetki ve araçlarla donanmış olmaktan uzaktır. Moskova'ya bağımlılık ve ekonomilerin Rus ekonomisinden esen rüzgarlara fazlası ile açık olmaları yüzünden, enflasyon, döviz kurları, nakit arzı kontrolü gibi merkez bankaları için hayati nitelikteki konularda, önemli bir inisiyatife sahip olmadıkları gibi, söz konusu gelişmeleri veri olarak kabullenmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durum ise, gerçek anlamda bir malî reformu imkânsız hale getirmektedir.

Nakit sıkıntısının had safhaya ulaştığı 1992 yılında, Türk Cumhuriyetleri Merkez Bankaları, ticarî bankalara nakit sağlamakta zorlanmış ve bu konuda net ve tutarlı kriterlere sadık kalamamışlardır. Buna bağlı olarak, ticarî bankalar da mevduattan nakit para çekişlerini sınırlandırmış, dolayısıyla ücret ve maaş ödemelerinde çok uzun süren gecikmeler meydana gelmiştir. Öte yandan, nominal faizlerin enflasyona kıyasla çok geride kalması yüzünden tasarruf mevduatı özendirilememekte, bu da bankaların tasarruflarla yatırımlar arasında üstlenmesi gereken aracılık fonksiyonunu son derece sınırlamaktadır. Bu ise, yukarıda değinilen paradan kaçış ve takas gibi aynî işlemlerin yaygınlaşmasını hızlandıran bir etken olmaktadır.

1.1. 3. Ruble Reformu ve Son Gelişmeler

1.1.3.1. Rublenin Değer Kaybı ve "Yeni Ruble"

1993 yılının ikinci yarısında meydana gelen ve rublenin para birimi olarak geçirdiği son derece hareketli değişimler etrafında odaklanan gelişmeler, SSCB ekonomik alanının ve Türk Cumhuriyetlerinin ekonomileri

üzerindeki ekonomik kontrol ve nüfuzunun geleceği konusunda önemli ipuçları içermektedir.

Piyasa ekonomisine geçiş çabaları ile birlikte, SSCB'de önemli ölçülere varan üretim düşüşleri ve özellikle hiper enflasyon sorunu, bir değer ölçüsü olarak rublenin ekonomi politikası gündeminin baş sıralarına oturmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Rublenin 1 Temmuz 1992'den bu yana, çeşitli tarihlerdeki resmi kurdan ABD doları cinsinden değerlerini gösteren aşağıdaki tablo, ruble değerindeki düşüşü açık bir şekilde göstermektedir:

Tablo 3: Rublenin ABD Doları Karşısındaki Değeri

TARİH	RUBLENİN \$ KURU
1 Temmuz 1992	1\$ = 125 Ruble
19 Ocak 1993	1\$ = 475 Ruble
Haziran 1993	1\$ = 1036 Ruble
Temmuz 1993	1\$ = 1050 Ruble
31 Ağustos 1993	1\$ = 992 Ruble
30 Eylül 1993	1\$ = 1169 Ruble
23 Kasım 1993	1\$ = 1208 Ruble

Rusya Merkez Bankası, rublenin özellikle 1993 yılı içerisinde çok hızlı değer kaybetmesi karşısında, aynı yılın Temmuz ayında aldığı bir kararla, 1993 öncesinde basılan rublelerin kullanımını, 26 Temmuz 1993 tarihinden itibaren yasaklanmıştır. Ülke içinde ve diğer cumhuriyetlerde şok yaratan bu karar uyarınca; vatandaşlar ellerinde bulunan eski banknotlardan 35. 000 rubleye kadarlık bölümünü iki hafta içerisinde Rusya Tasarruf Bankası şubelerinde yenileriyle değiştirebilecekler, bunun üzerindeki meblağları 6 ay vadeli bir hesapta tutabileceklerdir. Değiştirilmesine izin verilen miktar, bilahare 100. 000 rubleye, değiştirme süresi de 1 aya çıkarılmıştır. Yabancılara ise, sadece bir gün süreyle 15. 000 rubleye kadar değiştirme hakkı tanınmıştır.

Rusya Merkez Bankası'nın emisyonun kontrolünde tam bir tekele sahip olmasını öngören söz konusu kararın amaçları arasında; diğer cumhuriyetlerden ülkeye ruble alımının önlenerek, enflasyonun kontrol altına alınması ve 1991, 1992 ve 1993 yıllarında basımı yapıldığı için, bu üç değişik dönemin siyasî izlerini taşıyan banknotlardaki şekil ve boyut farklılıklarının giderilmesi sayılabilir.

Diğer cumhuriyetlere hibe niteliğinde yeni ruble verilmeyeceğini de içeren bu kararın alındığı tarihe kadar, Estonya (Kron), Letonya (Lat), Litvanya

(Lit), Ukrayna (Karbovanet) ve Kırgızistan (Som) kendi paralarını basarak ruble kullanımına tamamen son vermiş, diğer cumhuriyetler ise (Kırgızistan dışındaki Türk Cumhuriyetleri dahil) rubleyi, ya tek başına, ya da kendi bastırdıktan paraların yanında veya kuponlarla birlikte kullanmaya devam etmişlerdir. Örneğin, Azerbaycan, ilk kez Ağustos 1992'de tedavüle çıkardığı ulusal parası "Manat'ı, ruble ile birlikte kullanmayı sürdürmüştür.

Özellikle, yeni ruble tahsisini kesme kararından dolayı, bu sonuncu kategoriye giren cumhuriyetler, ortaya çıkan yeni durum karşısında birden bire güç bir tercih ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu ülkeler, ya Rusya Merkez Bankası'nın para basma konusundaki mutlak monopolünü kabul edecekler, böylece henüz elde ettikleri egemenlikten feragatte bulunacaklar, ya da, Ballık Cumhuriyetleri ve Kırgızistan gibi kendi ulusal paralarını basarak ruble alanından çıkacaklardır. RF'nin "Yeni Ruble Alanı" yaratma gayretleri de, işte böyle bir ortamda tekrar gündeme gelmiştir.

1.1. 3. 2. "Yeni Ruble Alanı" Yaratma Çabaları

Eski rublelerin tedavülden kaldırılmasını, 7 Eylül 1993'te Rusya Federasyonunun liderliğinde 5 eski Sovyet Cumhuriyetinin (Kazakistan, Özbekistan, Ermenistan, Tacikistan ve Beyaz Rusya) katılımı ile, "Yeni Ruble Alanı"nın (YRA) kurulmasına ilişkin protokolün imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bunu, Moldavya, Kırgızistan ve BDT'ye yeni katılan Azerbaycan'ın da dahil olduğu "Ekonomik Birlik Anlaşmasının imzalanması takip etmiştir.

Tüm bu gelişmelerin, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in parlamentoyu feshine ve bunu izleyen olaylara yol açan bir konjonktürde cereyan etmesi ilgi çekicidir. Dolayısıyla, YRA kurma girişimini, Moskova'nın, SSCB'nin dağılması ile kaybettiği, "yakın yabancılar", yani, Sovyet Cumhuriyetleri üzerindeki ekonomik kontrol ve etkinliğini, eskisinden farklı bir yapıda da olsa, yeniden tesis etme gayretleri şeklinde yorumlamak mümkündür.

Ancak, yeni ruble bölgesi oluşturmaya yönelik Rus çabaları, tanım bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ekonomik birlik tesisi gayretleri de, uygulamaya geçirilemeyen veya millî parlamentolarca onaylanmayan diğer anlaşma örnekleri arasındaki yerini almıştır.

Bunun temel nedeni de, bizzat RF'nin içinde bulunduğu ekonomik gerçeklerdir. Çünkü, kendi içinde birçok malî problemlerle karşı karşıya

olan Rusya'nın yukarıda değinilen türden etkinlikler oluşturulup, bunları sürdürmesi çok uzak bir ihtimaldir. Esasen, enflasyon kontrol altına alınmadıkça, bu tür parasal birliklerin yaşama şansının oldukça düşük olduğu muhakkaktır.

1./ 3. 3. "Yeni Ruble Alanı" nın Çöküşü

"Yeni Ruble Alanı"na yönelik anlaşmanın, imzacı cumhuriyetler açısından, Rusya'nın empoze ettiği bazı ağır koşullar içermesi ve bu koşulların eski sistemden daha ağır bir vesayet getirmesi, anılan teşebbüsün sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Bu koşullara göre; eski ve yeni ruble arasında uygulanacak değişim oranı, "1 yeni ruble = 2,5 - 3 eski ruble" olacak ve emisyonun kontrolü yalnızca Rusya Merkez Bankası tarafından yapılacaktır.

Moskova ayrıca, tedavülden çektiği rublelerin yerine yeni ruble temin edebilmeleri için, cumhuriyetleri, Rusya tarafından izlenen politikaların getirdiği kurallara uymaya zorlamaktadır. Üstelik, bu alandaki uyumun ne derece yeterli olduğunu takdir yetkisi de tamamen Rusya'nın tekelinde olacaktır. Ayrıca, Rusya'nın vereceği ilave yeni rubleler karşılığında, bunları alan ülkenin altın ve döviz rezervleri teminat olarak gösterilecektir. Çünkü yeni ruble tahsisi hibe şeklinde değil, belli bir faiz yükü de içeren kredi olarak yapılacaktır. Hatta teminat olarak gösterecek likit varlığı olmayan Tacikistan için bir ayrıcalık tanınacak ve bu ülkenin tabii kaynakları ve sınaî tesisleri de teminat olarak kabul edilebilecektir.

Bu ağır koşullar, baştan itibaren cumhuriyetler tarafından itirazlarla karşılanmış ve özellikle Kazakistan ve Özbekistan, imzaladıkları protokolün şartlarını yerine getirmekten kaçınmışlardır. Bu bir anlamda "Yeni Ruble Alanı"nın ölü doğmasına neden olmuştur.

"Yeni Ruble Alanı"nında yer almayan Türkmenistan, 1 Kasım 1993'te ruble kullanımını tamamen terk etmiş ve yeni para birimi olarak "manat"ı kullanmaya başlamıştır. Türkmenistan'ın kendi para birimini kullanmaya başlamasının nedeni, bir taraftan Rusya'ya bağımlılığını azaltmak, öte yandan kendi ekonomik politikalarını uygulamayı ve enflasyona karşı mücadeleyi kolaylaştırmaktır.

"Yeni Ruble Alanı" girişiminin, Rusya ekonomisinin yukarıda değinilen zaafı başta olmak üzere, anılan nedenlerle çok kısa zamanda fiyasko ile sonuçlanması üzerine, Özbekistan, Kazakistan ile ortak para birimi

çıkacaklarını açıklamış, fakat bu konuda Kazakistan ile anlaşmaya varılamaması üzerine, her iki ülke, kendi para birimlerini bastırmak amacıyla çalışmalara başlamışlardır.

Kazakistan'da 15 Kasım 1993'e kadar, 1993 öncesinde basılan eski rubleler tedavülde iken, bu tarihten itibaren, yeni para birimi "tenge" kullanılmaya başlanmıştır. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, bizzat televizyondan yaptığı konuşmada, her Kazak vatandaşına en fazla 100. 000 rubleye kadar değiştirme hakkı tanındığını ve değiştirme işleminin 1 "tenge"=500 ruble kuru üzerinden yapılacağını açıklamıştır.

Kazakistan'ın bu kararından sonra, Özbekistan da eski ruble kullanımını terk ederek yeni bir para birimi kullanmaya başlayacağını açıklamıştır. Kendi para birimi tedavüle çıkana kadar, diğer bazı BDT ülkelerinin yaptığı gibi kupon kullanılması kararlaştırılmıştır.

Kazakistan ve Özbekistan, kendilerini ulusal paralarını kullanmaya Rusya'nın zorladığını, oluşturulması düşünülen "Yeni Ruble Alanı"na dahil olmak için Rusya'nın kendilerinden olağanüstü taleplerde bulunduğunu belirtmişlerdir.

Kazakistan ve Özbekistan'ın aynı zamanda ruble kullanımını terk ederek yeni para birimleri kullanmaya başlamalarının bir diğer nedeni de, Türkmenistan'ın "manat"ı kullanmaya başladıktan sonra geçerliliği tartışmalı eski rublelerle Özbekistan'dan ithalât yapmaya devam etmesi ve bu nedenle Özbekistan'ı zarara uğratmasıdır. Özbekistan ve Kazakistan aynı olayın tekrarını önlemek istemişlerdir.

Öte yandan Azerbaycan Merkez Bankası Başkanı Galip Akayev, Azerbaycan'ın 1 Ocak 1994'ten itibaren para birimi olarak yalnızca "manat"ı kullanacağını açıklamıştır. Bilindiği gibi Azerbaycan'ın ulusal parası "manat", ilk kez Ağustos 1992'de tedavüle çıkarılmış ve bu tarihten itibaren ruble ile birlikte kullanılmıştır.

"Yeni Ruble Alanı"nın amaçladığı hedefin tam tersine olarak, para birimi olarak rublenin cumhuriyet ekonomilerinde yavaş yavaş tedavülden kalkması şeklinde ortaya çıkan çözülme, bütün hızıyla devam etmektedir. En son Ermenistan, 22 Kasım 1993'de "dram" adı altında yeni bir para birimini tedavüle koymuş ve tedavüldeki eski rubleleri, 1 dram=200 ruble paritesi üzerinden değiştirmeye başlamıştır. Bir kişi nakit olarak en çok 50.000

ruble değiştirme hakkına sahip olup, bunun üzerindeki meblağlar, bankalardaki özel hesaplarda dondurulmuştur.

Aynı türden bir gelişme de Moldavya'da gözlenmektedir. Bu ülke, kendi yeni parası olan "Moldavya Leusu"nu 29 Kasım 1993 tarihinde tedavüle çıkarmıştır. Bağımsızlığını ilân etmiş olmakla birlikte, henüz hiçbir ülkenin resmen tanımadığı Dinyester bölgesi hariç, Moldavya'da halen "Moldavya Rublesi" adı altındaki geçici kuponlar, küçük meblağ ruble banknotları ile birlikte tedavüdedir. Dinyester bölgesi ise, yeni "Leu"yu tanımadığını ve eski Rus rublelerini kullanmaya devam edeceğini açıklamıştır.

Bu gelişmeler, Orta Asya Cumhuriyetleri içinde en fakir ülke olan Tacikistan'ı endişelendirmektedir. Tacikistan'da yeni para birimine geçirmesi konusunda henüz bir çalışma olmadığı gibi anılan ülkenin ruble bölgesinde kalabilmek için altın ve döviz rezervlerini Rusya Merkez Bankası'na devrettiği bildirilmektedir. Ayrıca, Tacikistan'ın, kendi ülkesine ruble girişini sınırlaması ve her bir ziyaretçinin ülkeye girerken yanında yalnızca 15. 000 ruble bulundurabileceğini açıklaması, Tacikistan'ın ruble bölgesinde kalma konusunda istekli olduğunu göstermektedir.

1.1.4. Beklentiler

Tüm bu gelişmeler, SSCB'nin dağılma sürecinin ekonomik gelişmelerle hızlanarak sürdüğünü ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile birlikte Türk Cumhuriyetlerindeki bağımsızlaşma sürecinin de devam ettiğini göstermektedir.

Ancak, böylesi bir bağımsızlaşmanın getireceği yeni şartlar, Türk Cumhuriyetlerindeki ekonomik politikalar açısından bir perspektif değişikliğini de zorunlu kılacaktır. Çünkü, Rusya'nın vesayetinin siyasî alanda olduğu gibi, ekonomik alanda da gerilemekte olması, Türk Cumhuriyetlerini kendi sorunlarına sahip çıkarak, yine kendi başlarına çözüm bulma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Öte yandan, mevcut sürecin aynı doğrultuda güçlenerek süreceği varsayımı altında, bundan böyle uygulanacak daha ulusal nitelikli para ve malîye politikaları, alınacak neticeler üzerinde daha belirleyici olacaktır. Örneğin, mevcut güçlüklerin başında gelen hiperenflasyonu, makul seviyelere indirmeksizin, üretimin bir düzene sokulması mümkün olmadığından, yeni şartlarda yapısal reformlar daha acil hale gelmekte, bu da sıkı para ve malîye politikalarının bir an önce uygulamaya konmasını zorunlu hale

getirmektedir. Bu durum ise, piyasa ekonomisine geçişin zorunlu kıldığı modern kurumların, kurulup, işler hale getirilmesini ön plâna çıkarmakta olup, işte bu noktada, Türk Cumhuriyetleri büyük gayret sarf etmek durumundadırlar.

Özellikle, sahip oldukları son derece zengin doğal kaynaklar değerlendirildiği takdirde, Türk Cumhuriyetlerinin, dünya sahnesine itibarlı ve müreffeh ülkeler olarak çıkacaklarını söylemek mümkündür. Esasen, bölgenin sahip olduğu bu avantajlar nedeniyle, dünyadaki önemli güç odaklarının, Orta Asya ve Kafkasya gibi önemli bir bölgede, istikrarın sağlanmasına büyük önem vermeleri ve mevcut sorunların aşılmasına ciddi destekler sağlamaları da beklenmektedir.

Türkiye, hem bölgenin söz konusu önemi, hem de bu ülkelerle dil, din, tarih ve kültür itibarıyla yakınlığı nedeniyle, bölgeye yönelik olarak çok önemli çabalar içindedir. Söz konusu ülkelere, son yıllarda önemli ölçülere varan hibe, kredi gibi yardımlar sağlanmıştır.

Ayrıca, SSCB'nin dağılma sürecinin başından beri, Türk özel sektörü bu cumhuriyetlere yoğun bir ilgi göstermektedir. İş adamlarımızın bu ilgisinin, yalan gelecekte olumlu sonuçlar yaratması ve Türkiye ile dış ticaretin giderek artması beklenmektedir.

1.2. TÜRKİYE-AVRUPA TOPLULUĞU İLİŞKİLERİ AÇISINDAN TÜRK CUMHURİYETLERİYLE İLİŞKİLER

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerine iki açıdan bakmak mümkündür. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin yeni bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ile hangi düzeyde imtiyazlı ilişki kurabileceği, diğeri ise, söz konusu ülkeler ile kuracağı imtiyazlı ilişkiyi hangi oranda Toplulukla olan ilişkilerine yansıtabileceği hususudur.

Türkiye-Avrupa Topluluğu (AT) ilişkileri, 1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol çerçevesinde yürütülmektedir. Söz konusu anlaşmalara göre, Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliği kurulacak, yani taraflar, aralarındaki ticarete uyguladıkları her tür gümrük vergisi, eş etkili vergi ve resimleri kaldıracak ve Türkiye, üçüncü ülkelere karşı Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulayacaktır. Türkiye, ayrıca, ticaret politikalarını Topluluk normlarına yaklaştıracaktır.

Ankara Anlaşmasının 21'inci maddesinde, " tarafların üçüncü ülkeler karşısında ticaret politikalarının koordinasyonunu ve bu alandaki karşılıklı çıkarların korunmasını sağlamaya elverişli bir danışma usulünü hazırlama konusunda uyuşmuşlardır" ifadesi yer almaktadır. Buna göre taraflar ticaret politikalarını koordine ederken, karşılıklı çıkarların korunmasını sağlayıcı usuller hazırlayacaklardır.

Türkiye ile Topluluk arasında malların serbest dolaşımını düzenleyen Katma Protokolün 2'nci maddesine göre; taraflar arasındaki ticarete gümrük vergisi, eş etkili vergi ve resimler ile miktar kısıtlamalarının kaldırılması, Türkiye veya Toplulukta üretilen mallar ile Türkiye veya Toplulukta serbest dolaşım durumunda bulunan üçüncü ülke çıkışlı mallara uygulanacaktır. Buna mukabil, kaynağı ve çıkış nedeni ile özel bir gümrük rejiminden yararlanarak üçüncü ülkelerden Türkiye veya Topluluğa ithal edilmiş mallar, diğer akit tarafa tekrar ihraç edildiğinde serbest dolaşım durumunda sayılamayacaktır. Türkiye ile Topluluk arasındaki en yüksek karar organı olan Ortaklık Konseyi, bu kurala sapmalar getirebilecektir.

Aynı Protokolün 3'üncü maddesine göre ise, taraflar arasında gümrük vergileri, eş etkili vergi ve resimler ile miktar kısıtlamalarının kaldırılması, Türkiye veya Toplulukta elde edilen ve imaline Türkiye veya Toplulukta serbest dolaşım durumunda bulunmayan üçüncü ülkeler çıkışlı mallara da uygulanacak; ancak, söz konusu malların bundan yararlanabilmesi, malın bünyesine giren üçüncü ülkeler çıkışlı malların OGT'nin belirli bir yüzdesine eşit, fark giderici bir verginin ihracatçı ülkede tahsiline bağlı olacaktır.

Katma Protokolün 20'nci maddesi ile Türkiye, akdetmiş olduğu ikili ticaret anlaşmalarının işleme, Katma Protokolün uygulanması yolunda alınan tedbirler dolayısıyla hissedilir şekilde aksıyorsa, bu ülkeler çıkışlı bazı maddelerin ithalini kolaylaştırmak için, Ortaklık Konseyinin ön müsaadesi ile sıfır veya indirilmiş gümrük vergili tarife kontenjanları açmaya yetkili kılınmış, fakat, tarife kontenjanı çerçevesinde uygulanacak verginin, Türkiye tarafından Topluluğa uygulanandan daha düşük olamayacağını hükme bağlanmıştır.

Aynı maddenin 2'nci fıkrası göre, açılacak kontenjanların yıllık toplam değerinin Türkiye'nin üçüncü ülkeler çıkışlı ithalâtının yüzde 10'unu aşmaması ve her madde için tarife kontenjanları çerçevesinde öngörülen ithalât değeri, Türkiye'nin üçüncü ülkeler çıkışlı son üç yıllık ithalât değeri

ortalamasının üçte birini aşmaması halinde, bu müsaadeye gerek olmayacaktır.

Katma Protokolün 55'inci maddesinde, Kalkınma için Bölgesel İşbirliğinin (RCD) uygulanması konusunda Ortaklık Konseyinde danışmalar yapılabileceği, bu konuda Ortaklık Konseyinin icabında gerekli hükümleri kararlaştırabileceği, ancak, bu hükümlerin ortaklığın iyi işlemlerini engellememesini gerektiği ifade edilmektedir.

Ortaklık anlaşmalarında yer alan ve yukarıda özetlenerek verilen Katma Protokolün çeşitli maddeleri uyarınca, Türkiye, Toplulukla yaptığı anlaşmaları ihlal etmeden, Türk Cumhuriyetleri ile tercihli ticaret anlaşmaları yaparak, bu ülkelerin bir kısım mallarının Türkiye'ye ihracatlarında kolaylık sağlayabilir. Hatta, söz konusu ülkeler ile serbest ticaret bölgesi anlaşmaları yapabilir.*

Esasen benzer anlaşmaları Topluluk, bir kısım Akdeniz ülkeleri (tercihli ticaret anlaşmaları) ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ülkeleriyle yapmıştır. Türkiye ise, EFTA ülkeleri ile serbest mübadele bölgesi anlaşması yapmıştır. Türkiye, ayrıca, bir kısım Doğu Avrupa ülkeleri ve İsrail ile serbest mübadele bölgesi anlaşması müzakerelerini yürütmektedir.

Benzer anlaşmaların yeni Türk Cumhuriyetleri ile de yapılmasında asıl sıkıntı, Türk Cumhuriyetlerinden gelmektedir. Çünkü, bu ülkelerde, bu tür anlaşmalara imkân sağlayacak alt yapı, henüz mevcut değildir.

Türkiye, diğer yönden bu ülkeleri, Genelleştirilmiş Preferanslar Sistemine (GPS) dahil edebilir ve vakit geçirmeden de bunu yapmalıdır.

Bilindiği gibi, Topluluk, bir kısmı Afrika, Karayip ve Pasifik ülkeleri (ACP) ile yaptığı anlaşmalar (LOME) ile, Topluluk üyesi ülkelerin imtiyazlı ilişkiler içinde olduğu bir kısım ülkelere tek taraflı olarak tavizler vermiştir.

* Uluslararası ticareti düzenleyen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının (GATT) XXIV'üncü maddesine göre ülkeler arasında iki tür anlaşma öngörülmektedir Bunlardan birincisi, ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak tarife uygulanması (gümrük birliği); diğeri ise, üyelerin arasındaki gümrük vergilerinin kaldırılması, fakat üçüncü ülkelerle ticaretlerinde her ülkenin kendi (arifesini uygulamasıdır (serbest mübadele bölgesi). Bilindiği gibi, Türkiye ile AT arasındaki anlaşma GATT'a göre bir gümrük birliği anlaşmasıdır

Topluluk, yine, bir kısım Akdeniz ülkeleri ile yapmış olduğu tercihli ticaret veya ortaklık anlaşmaları ile bu ülkelere ticarî kolaylıklar sağlamaktadır.

Nihayet, SSCB'nin dağılmasından sonra, bir kısım Doğu Avrupa ülkeleri ile bizimle mevcut olan ortaklık anlaşmasına benzer "Avrupa Anlaşmaları" yapmıştır.

İçinde bulunduğumuz günlerde, Türkiye ile Topluluk arasında gümrük birliğinin tamamlanması konusunda görüşmeler sürdürülmektedir. Türkiye, gümrük birliği görüşmeleri sırasında, Toplulukla söz konusu ülkeler arasında LOME sözleşmesi benzeri bir anlaşmadan, Avrupa Anlaşmaları benzeri anlaşmalara kadar uzanan anlaşmalar yapılmasını gündeme getirebilir.

Toplulukla bu ülkeler arasında kurulacak ilişkiler, bu ülkelere geniş pazar imkânları sağlayacağı gibi, Batı değerlerinin bu ülkelerce alınıp benimsenmesine de yardım edecektir. Topluluk, bu ülkeleri, kendi GSP kapsamına almıştır.

2. EKONOMİK SEKTÖRLER VE FİZİKSEL ALT YAPI

Sovyetler Birliğinin dağılması, Türkiye açısından ekonomik, ticarî ve siyasî alanlarda önemli bir etkinlik alanı yaratmıştır. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile mevcut tarih ve kültür yakınlığı, Türkiye'nin bu ülkeler ile ilişkilerini olumlu yönde etkilemektedir. Bu etkileşim, Türkiye'nin konu ülkelerle iş birliğine girmesiyle, ortak girişimler kurulması, proje ve uygulama desteği sağlanması, üretim, müteahhitlik, doğal kaynaklar ve hammaddelerin çıkarılması, işlenmesi ve pazarlanması, bu ülkeler ile mevcut ekonomik ve ticarî alt yapıyı güçlendirecek politikaların oluşturulması ve uygulamaya geçirilmesi yoluyla daha da güçlenecektir.

OATC'nde, tarım, enerji, ulaştırma, turizm, bankacılık hizmetleri ve çevre sektörlerindeki mevcut durumun belirlenmesi ve ortak yatırım modelleri oluşturulması yoluyla, iş birliği yapılabilecek sektörlerin tespit edilmesi bu raporun başlıca amacıdır. Ayrıca çeşitli ölçeklerdeki sanayi geliştirilmesi alanında iş birliği yapılması ve buna işlerlik kazandırılması, yatırım ve projelere sağlanan finansman kolaylıklarının daha etkin hale getirilmesi için, söz konusu ülkelerdeki mevcut potansiyelin belirlenmesi yanında, konuyla ilgili görüşlerin ve önerilerin tespit edilmesi önem kazanmaktadır.

Çalışmada, öncelikle bölgede yer alan cumhuriyetlerin SSCB dönemindeki iş bölümü çerçevesinde geliştirdikleri uzmanlık alanları ve aralarındaki ilişkiler ortaya konmuş, ülkelerin ekonomik yapılarının sektörler bazında belirlenmesinde ve içinde buldukları geçiş döneminde belirleyici olan ekonomik politikalar incelenmiştir.

Ayrıca, bu cumhuriyetlerin Türkiye ile, çeşitli alanlardaki ilişkilerine yer verilmiş ve bu ilişkilerin geliştirilmesinde karşılaşılan başlıca sorunlar ortaya konulmuştur.

Bu çerçevede, söz konusu cumhuriyetler ile ekonomik iş birliğimizin hukukî alt yapısını oluşturan anlaşmalar incelenmiş ve bu alandaki ihtiyaçlar belirlenmiştir. OATC ile iş birliğimizin mevcut durumunu ve muhtemel gelişme potansiyelini ortaya koymak için, bu ülkelerde kamu ve özel sektör kuruluşlarınca yürütülen işlere, ortak girişimlere ve amaca yönelik olarak ihtiyaç duyulan mekanizmalara yer verilmiştir.

Hazırlanan bu raporda, özellikle Türk Cumhuriyetleri üzerinde durulmakla birlikte, muhtemel etkileşim alanı içerisinde bulunması ve geliştirilmesi plânlanan alt yapının kullanılmasında rol oynayacak olması nedeniyle, Moğolistan'a dikkat çekilmesinde yarar görülmüştür. Ülkenin, gerekli kanunî ve hukukî mevzuatının hazır olması ve halihazırda birçok ülkeyle dış ticarete bulunması önemli bir avantaj teşkil etmektedir.

2.1. Tarım

Tarım, öncelikle, halkın beslenme, giyim gibi temel ve zorunlu gereksinimlerini karşılayacak ürünleri sağlama işlevi ile yükümlüdür. Ekmek, et, süt, yumurta, şeker, yağ, sebze-meyve gibi yiyecek maddeleri, pamuk, yün, keten, ipek, deri, kereste gibi hammaddeler, her toplumun en öncelikli ihtiyaçlarıdır. Bu nedenle, Türk Cumhuriyetlerindeki tarımsal üretime özel bir önem, öncelik ve ağırlık verilmesi gerekmektedir.

OATC, büyük bir ekonomik potansiyele sahiptir. Ancak, şartların zorlanmasıyla, benimsenen yeniden yapılanma sürecinde, sosyalist ekonomiden serbest piyasa düzenine geçilmesine çalışılmaktadır. Ekonominin merkezî plânlama anlayışı ile yönetildiği dönemde tüm SSCB bir bütün olarak ele alınıp, çeşitli ekonomik birimler oluşturulmuş ve bunlar arasında iş bölümü yapılmıştır. Halen birçok yerde, yerel ihtiyaçların çok ötesinde üretim kapasitesi olan kuruluşlar mevcuttur. Örneğin, Azerbaycan'da, şarap, kanyak, şampanya ve nar suyu üretimi çok fazla iken, şeker üretilmemekte, yağ ve ekmek sıkıntısı çekilmektedir.

Bazen bu kuruluşların gereksinim duyduğu girdileri sağlayacak teşebbüsler, dağılma sonrası başka ülke sınırları içinde bulunduğundan, faaliyetlerde kopukluk ve aksaklıklar ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, serbest piyasa ekonomisine göre yapılanma, özellikle, tarım kesimi açısından büyük güçlükler arz etmektedir. Türk Cumhuriyetlerinde halkın temel gereksinmelerinin karşılanması, yeni benimsenen rejimlerin başarılı ve kalıcı olması için, tarım konusunda ciddi çabalar sarf edilmesi gerektiği açıktır. Bu konuda, Türkiye'nin sahip olduğu bilgi birikimi ve üretim potansiyelinden yararlanılabilir.

2. 1.1 İlkeler ve İş Birliği Alanları

Bu ülkelerin, ekonomik ve sosyal kalkınması her şeyden önce kendi öz kaynaklarının harekete geçirilmesiyle sağlanacaktır. Türkiye'nin olası

katkısı, yönlendirme ve karşılıklı dayanışma esasına göre girdi, personel ve bilgi yönünden eksikleri tamamlama şeklinde olabilir.

Bazı Türk Cumhuriyetlerinin büyük tarımsal üretim potansiyelleri mevcut olup, pamuk, şaraplık üzüm, nar, ipek gibi ürünlerde üretim fazlası vardır. Pamuk çırçırılama, pamuk ipliği, yağ ve yem kombinaları, şarap ve diğer alkollü içkilerin ambalajlanması, tıbbî bitkilerden ilaç ve özüt elde etme, ekmek imalatı, zeytinyağı ve salamura tesisleri ile şeker sanayiinin kurulması gibi, tarıma dayalı sanayi dallarında geniş iş birliği imkânları vardır.

Halen, tarımsal üretimde kolektif biçim egemendir. Toprakların özelleştirilmesi, tasarı halindedir. Kolektif çiftliklerde kullanılmak üzere imal edilmiş makine, alet ve ekipmanlar, çok büyük boyutlu olduğu için, aile işletmelerine uygun küçük boyutlu traktör ve ekipmanların imal edilmesi konusunda, Türkiye'nin önemli katkısı olabilir (Örneğin, tohum, gübre, ilaç, fidan, damızlık hayvan, ambalaj kaplan gibi girdilerin tedariki konusunda). Bu konuda, tedarik ve dağıtım işlerini üstlenecek bir örgütlenme modelinin geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi konusunda yardıma ihtiyaç bulunmaktadır.

Kolektif üretim tarzından bireysel üretime geçerken, her çiftçinin, kendi işletmesini kurup, üretim ve değerlendirmeye ilişkin tüm kararları verecek birer girişimci haline getirilmesi kolay değildir. Gerek tarımın teknik yönü, gerekse yönetsel konularda çiftçileri eğitecek bir tarımsal yayım kuruluşuna gereksinim olup, Türkiye'nin bu konuda çok önemli bilgi birikimi ve gerekli koşullar sağlandığında istihdam edilebilecek ziraat mühendisleri ve teknisyenleri mevcuttur. Oto ve traktör tamircisi, elektrikçi, marangoz, nalbant, demirci, yapı ustası gibi zanaat erbabı olmadan, kırsal alanlarda üretimi sürdürmek olanaksızdır. Bu elemanların yetiştirilmesi konusunda da katkı sağlanabilir.

2.1.2. Türk Cumhuriyetlerinde Model Aile İşletmelerinin Oluşturulması

Türk Cumhuriyetleri, mevcut kolektif tarımsal yapıdan bireysel mülkiyete dayalı aile işletmeciliğine geçmeyi istemektedir. Halen, bu yönde yeniden yapılanma süreci devam etmektedir.

Ekonomik sistem, bireysel mülkiyete dayalı da olsa, tarımsal üretimin özelliği gereği, aile işletmelerinin, sistemin bütünüyle entegre olması zorunludur. Bu entegrasyon, aile işletmelerinin üretim sürecinde ihtiyaç duyacakları tohum, fidan, gübre, ilaç, sulama suyu, damızlık hayvan, yem gibi girdilerin makul fiyatlarla ve ihtiyaç duyulan zamanda çiftçilere ulaştırılması yönünden kaçınılmazdır. Ayrıca, elde edilen her türlü tarımsal ürünün işlenmesi ve değerlendirilmesi için bir pazarlama sisteminin de oluşturulması gereklidir.

Türk Cumhuriyetlerinde kurulacak tarımsal sistem, bu ihtiyaçları karşılamada daha etkin ve verimli olmalıdır. Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan halkın, gereksinme duyacağı temel tarımsal ürünlerin cins ve miktarlarının bilinmesi gerekmektedir. Tarım kesimine düşen temel görevler, perspektif olarak bu şekilde saptandıktan sonra, belirli bir geçiş süreci içinde tarımsal tedarik, üretim, değerlendirme, pazarlama, dağıtım ve finansman sisteminin yeniden örgütlenmesi gerekecektir.

Türk Cumhuriyetlerinde, tarımsal ürünlerin pazarlanması konusunda ciddi dar boğazlar bulunmaktadır. Bu açıdan, etkin çalışan bir pazarlama sisteminin oluşturulması öncelikli bir konudur. Ancak, cari üretim potansiyelinden yola çıkarak, gelecekte üretilecek ürünlerin pazarlarına imkânları da sağlanmalıdır. Serbest rekabet sisteminin doğal sonucu olarak, tanın işletmeleri, öncelikle, pazarda fiyatı oluşun ve yükselme eğilimi arz eden tarımsal ürünlerin üretimine yönelecektir. Gerçek serbest piyasa fiyatlarının geçerli olmadığı ve sağlıklı fiyat tahminlerinin yapılmadığı durumlarda, üretim, fiyatın gelişme eğilimi ve dünya fiyatları doğrultusunda yönlendirilebilir. Ayrıca, buğday, et, süt, yumurta, meyve ve sebze gibi halkın temel besinlerin üretiminin güvenceye alınması için, bu ürünler lehine bir fiyat politikası izlenmesi yoluna gidilmelidir. Bireysel işletmelerin, belirli amaçlara yönlendirilmesi için, çeşitli teşvik önlemlerinin yanı sıra, tutarlı bir fiyat politikasının benimsenmesi gerekmektedir.

Mevcut durumda, aile işletmelerinin büyüklüğü dahil, her şey değişken nitelikte olup, tarım işletmelerinin oluşumu ve yönetimiyle ilgili tüm kararların alınması zorunluluğu vardır. Türk Cumhuriyetlerinin ihtiyaç duyduğu tarımsal ürünlerin üretilebilmesi için, muhtelif bölgelerde hangi büyüklükte, kaç adet bireysel işletme oluşturulacağı ve bu işletmelerin optimal üretim desenlerinin ne olacağının kararlaştırılması çok önemlidir. Bu kararda politik yönetim makamlarının yapacağı tercihler önem taşımaktadır. İşletmelerin kendi kendilerini finanse etmeleri ve rekabetçi bir düzen içinde varlığını sürdürebilmeleri için orta ve büyük tarım işletmesi

halinde örgütlenmeleri akılcı olabilir. Diğer taraftan, nispeten küçük ölçekli çok sayıda işletme oluşturulması yoluna gidilirse, kaynakların küçük birimler arasında ve göreceli olarak daha az ehil ellere geçmesi söz konusu olacaktır.

Tahsis edilecek arazi ile makine ve/veya hayvan çeki gücü, ailenin yaşaması ve tarımsal üretimle ilgili binaların büyüklük ve kapasiteleri belirlenmelidir. Arzulanan optimal üretim desenim gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulacak tohum, gübre, ilaç, yem, damızlık hayvan gibi girdilerin tedarik edilerek, ülke çapında dağıtımını sağlayacak bir örgüt oluşturulması gerekmektedir.

2.1.3. Sonuç

Türk Cumhuriyetlerindeki tarımsal yapının yeniden kurulması, özel mülkiyet ve serbest piyasa ekonomisi koşullarında tarımsal üretimin optimal olarak gerçekleştirilmesi hususunda, Türkiye'deki mevcut bilgi birikimi ve deneyim ile endüstriyel ve tarımsal üretim potansiyelinden yararlanılması mümkündür. Bu katkıların, bütün Türk Cumhuriyetlerine etkin ve yeterli şekilde ulaşabilmesi, ancak, karşılıklı dayanışma ile mümkündür. Böylece, Türk Cumhuriyetlerindeki tüm insanların ihtiyaçlarının sağlanması ve daha mutlu olması yönünde yol alınmış olacaktır.

2.2. Enerji ve Madencilik

Dünyada, ticareti en fazla yapılan ürünlerin başında enerji gelmektedir. Bu durum dikkate alındığında, Türk Cumhuriyetleri ile iş birliği yapılabilecek en önemli alanlardan birisinin de enerji alanı olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin enerji kaynaklarının tespitinden üretimine, üretiminden nihaî kullanımına kadar olan her aşamada, iş birliği imkânları mevcuttur.

Enerji konusundaki iş birliği alanlarını, petrol arama ve üretimi, jeoloji ve madencilik, güç üretim kapasitelerinin artırılması, elektro mekanik sanayii, rafineri ve petro-kimya tesislerinin rehabilitasyonu ve ortak Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) projeleri olarak saymak mümkündür.

2.2. 1. Madencilik

2.2. 1. 1 OATC'de Madencilik

OATC'de halen işletilmekte veya işletilebilir olan ve ekonomiye kazandırılabilir nitelikte çeşitli madenlerin bulunduğu bilinen bir gerçektir. Mevcut yeraltı kaynaklarının zenginliği dikkate alınarak, madencilik sektörünün durumu, ülkeler itibariyle genel olarak değerlendirilmiştir.

Azerbaycan, yer altı kaynakları bakımından oldukça zengindir. Madenlerinin arasında kurşun, çinko, bakır, kobalt, demir, barit, alümit, arsenik, mermer, kireç taşı, siyenit, maden suyu ve kaya tuzu bulunmaktadır. Az miktarda altın ve gümüş gibi madenler de mevcuttur. Azerbaycan'da pek çok küçük maden bölgesi bulunmaktadır. Ayrıca Azerbaycan, önemli petrol yataklarına da sahiptir.

Demir, bakır, kurşun, çinko, kobalt gibi metal madenleri ile diğer endüstriyel hammaddeler konusunda Azerbaycan ile iş birliğine gidilmesi mümkün görülmektedir.

Türk Cumhuriyetleri içerisinde, en zengin yer altı kaynaklarına sahip ülke Kazakistan'dır. Mendel Tablosu'nda yer alan bütün madenler, bu ülkede mevcuttur. Kazakistan'ın başlıca yeraltı kaynakları, demir, boksit, altın, krom, bakır, kurşun, çinko, alüminyum, berilyum, bizmut, fosfat, titanyum, kömür, petrol ve bordur.

Genel çerçevesi itibariyle, Kazakistan madencilik sektörü, iş birliğine yönelik büyük bir potansiyele sahiptir. Alüminyum, demir, çinko-kurşun, bakır, altın, fosfat, manganez, ferromanganez, silikoferrromanganez, krom kimyasalları gibi alanlarda Kazakistan ile iş birliği çalışmaları ve ortak fiziki yatırım projeleri başlatılabilir.

Kırgızistan, küçük çaplı fakat oldukça yoğun çalışan bir madencilik sektörüne sahiptir. Kırgızistan'da uranyum, antimuan, cıva, altın, kurşun, çinko, kalay, bakır, asbest, vollastonit, molibden ve değerli toprak madenleri bulunmaktadır.

Ülkede sahip olunan yeraltı kaynaklarının işlenerek değerlendirilmesi, hükümetin sanayi perspektifleri arasında yer almaktadır. Bu cümleden olmak üzere, Haydarkent'te cıva, Makmal ve Ceru şehirlerinde de altın

işleme fabrikaları inşa edilmektedir. Sancaz'da kalay, asbest ve vollastonit fabrikalarının kurulması planlanmaktadır.

Kırgızistan, üretilen madenlerin çok azını yerel sanayide kullanmakta, daha çok işlenmemiş maden cevheri üreticisi konumunda bulunmaktadır. Bu nedenle, Kırgızistan ekonomisi, madencilik faaliyetlerinin getireceği katma değerden yoksun kalmaktadır. Madencilik sektörü, yapısal olarak, çeşitli komiteler tarafından idare edilmekte olup, sektöre ait bilimsel araştırma faaliyetleri de hükümetçe yürütülmektedir.

Özbekistan, maden kaynakları bakımından oldukça zengindir. Bunların başlıcaları bakır, altın, çinko-kurşun, alüminyum, flüorit, arsenik, uranyum, tungsten, kaolin, kükürt, grafit ve mermerdir.

Dünyanın en yüksek saflıktaki (yüzde 99, 99) altını Özbekistan'da üretilmektedir. Özbekistan, altın üretiminde, dünyada, Güney Afrika'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Ülkedeki 10 altın madeni, SSCB altın üretiminin üçte birini gerçekleştirmekte olup, bu üretimin yüzde 80'i, ülkenin kuzeybatısındaki Navoi çölündeki yataklardan sağlanmaktadır.

Özbekistan'ın altın üretimi için yabancı ortaklar aradığı bildirilmektedir. En son olarak, ABD kökenli PRA Gold ile bir ortaklık kurulmuş bulunmaktadır. Bu ortaklık, geçen 20 yıl içerisinde biriken ve 2-6 gr/ton altın içeren atıklardan, yılda 15 milyon ton işleyerek altın üretecektir. Üretim teknolojisinin eski olması sebebiyle, şimdiye kadar üretilen altının yüzde 10'unun söz konusu atıklar içerisinde kaldığı tahmin edilmektedir.

Ayrıca, ABD'deki en büyük altın üreticisi firma olan Nwmont Mining, ortak yatırımla altın çıkarmak ve işlemek üzere, Özbekistan ile bir ön sözleşme imzalamıştır. SSCB'de yılda üretilen 300-400 ton altının yüzde 30'u Özbekistan tarafından karşılanmakta idi. 40 yıllık rezerve sahip Muruntau altın madeninde, yılda 55,8 ton altın çıkarılmaktadır. Amerikan-Özbek ortak yatırımıyla, Taşkent'in 400 km kuzeybatısındaki bu madende, altın üretiminin yüzde 20 artması beklenmektedir.

Türkmenistan'da işletilen başlıca madenler, sodyumsülfat ve kükürttür. Gaurdak kükürt yataklarından yılda yaklaşık 550 bin ton kükürt üretimi yapılmaktadır. Kükürt ve sodyum sülfat üretimi konusunda, Türkmenistan ile iş birliğine gidilmesi mümkündür. Türkmenistan, ayrıca, geniş miktarda bentonit, kil, kireç taşı, alçı taşı, çimento ve bazalt gibi yeraltı kaynaklarına da sahip bulunmaktadır.

2.2. 1 2. Madencilğin Temel Sorunları

OATC'de, halen Rus terminolojisi kullanıldığından, bazı teknik terimlerin anlaşılması güç olmaktadır.

Bu cumhuriyetlerin, henüz, yabancı sermaye, maden hukuku, vergilendirme gibi konulardaki kanun ve yönetmelikleri yeterli değildir. Yeni kanun ve yönetmeliklere ihtiyaç vardır.

Geçmiş dönemde, cumhuriyetlerin sosyal, ekonomik, ticarî ve endüstriyel yapısına ait istatistik bilgiler, merkezî yönetim tarafından üretilip arşivlenmiştir. Örneğin, maden rezervlerine ait bilgiler tam olarak elde edilememektedir. Ayrıca, yayınlanmış bilgilere de ulaşma güçlüğü bulunmaktadır.

Cumhuriyetlerin içinde bulunduğu durum ve yaşanan ekonomik dar boğazlar nedeniyle, finansman sorunu, en büyük sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, yatırımcıdan tüm finansmanı sağlaması talep edilmektedir. Ayrıca, yönetimde aktif görev alma talepleri de söz konusu olmaktadır. Bu durum, yatırımcıyı sıkıntıya sokmaktadır.

İletişim alt yapısının yetersiz olması nedeniyle, bilgi temininde güçlükler ve gecikmeler olmaktadır.

2.2. 1. 3. OATC ile Teknik İş Birliği Yapılabilecek Alanlar

OATC ile teknik iş birliğine gidilebilecek alanlar şu şekilde sıralanabilir.

Madencilik mevzuatının oluşturulması,

- Maden hukuku uygulamaları konusunda, OATC'den gelecek belirli sayıda elemanın Türkiye'de eğitilmesi,
- Maden varlığının etkin bir şekilde değerlendirilebilmesi için, yol gösterici tarzda madencilik master plânının hazırlanması ve bu alanda eleman eğitimi,
- Arama, mühendislik-müşavirlik üretim gibi alanlarda faaliyet gösterebilecek kurumların oluşturulması konusunda program hazırlanması; Türkiye ve diğer önemli ülkelerdeki kurumların tanıtılması sureliyle eleman eğitimi,
- Maden envanterinin çıkarılması,

- Topografik, jeolojik, jeofizik ve jeokimya alanlarında haritalardaki standart farklarının giderilmesi ve haritalama teknikleri konusunda bilgi alış verişi yapılması,
- Yer bilimleri alanında, bilgi birikimini geliştirmek üzere, Türkiye ve OATC'de ortak bazda veri bankaları oluşturulması ve bu konuda eleman eğitimi,
- Maden aramacılığı alanında kullanılan yöntem ve teknolojiler konusunda bilgi alış verişi yapılması,
- Uluslararası standartta fizibilite etütlerinin hazırlanması ve değerlendirilmesi konusunda OATC'den elemanların eğitilmesi,
- OATC'de yatırım yapmak isteyen yatırımcılarla yapılacak görüşmelerin yürütülmesi, uluslararası ihalelerin hazırlanması ve gerçekleştirilmesi konusunda eleman eğitimi,
- Madencilik ürünlerinin uluslararası piyasalarda pazarlanması konusunda OATC'den elemanların eğitilmesi,
- Madencilik faaliyetlerinden kaynaklanan çevre sorunlarının çözümlenebilmesi için standart belirleme ve tedbir geliştirme konusunda bilgi alış verişi yapılması,
- OATC'de madencilik alanında öğrenim gören öğrencilere, Türkiye'de meslekî eğitim görmelerinin sağlanması,
- Maden, jeoloji ve jeofizik mühendisliği alanlarında OATC'den gelecek öğrencilere Türkiye'de lisans ve lisansüstü eğitim yapma imkânının verilmesi.

2.2. 2. Elektrik Enerjisi

Ülkemizin, su kaynaklarından elektrik enerjisi üretimine uygun olanları belirlemek ve bunlarla ilgili hidrolojik, jeoteknik araştırma ve etütler ile baraj ve hidroelektrik santral tesislerinin, mühendislik hizmetleri yanında, enerji kaynaklarının rasyonel kullanımı, enerji tasarrufu, yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili etüt ve plânlama çalışmalarım içeren mühendislik hizmetlerini yürütmekle görevli Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ), alanında oldukça önemli bilgi birikimine sahiptir. Bu bilgi birikiminden OATC'nin faydalandırılması, anılan ülkelerin enerji problemlerinin çözümüne büyük katkılar sağlayacaktır.

Türk Cumhuriyetleri ile güneş ve rüzgar enerjisinin potansiyelinin belirlen-mesi ve gelişen teknolojin gereği ürünlerin satın alınması ile ilgili doküman ve şartname hazırlanması ile inşaat ve sanayi sektörlerinde enerji tasarrufu konusunda politikaların oluşturulması, enerji tasarrufu sağlayıcı

teknik tedbirlerin tanıtılması, seminerler verilmesi ve tasarruf potansiyelini belirlemek üzere ön etütlerin yapılması, gibi konularda OATC ile iş birliği yapılması mümkün görülmektedir.

Diğer yandan, Türk Cumhuriyetleri ile enerji alanında yapılan ve yapılabilecek çalışmalarda iş birliği sağlanmasında;

- Türk Cumhuriyetlerinin, özellikle, mevcut hizmetler, kapasiteler ve kullanılan teknoloji itibarıyla kendi enerji kaynakları ve tesisleri konusunda bilgi alış verişinde bulunmalarının,
- Türk Cumhuriyetlerinin teknik iş birliği programıyla enerji alanında iş birliği oluşturmaları ve bu çerçevede nispeten daha gelişmiş olan Türk Cumhuriyetlerinin kendi teknik ve teknolojik know-how ve deneyimlerinin diğer Türk Cumhuriyetlerine aktarılmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

25 Mart 1991 tarihinde Bakü'de imzalanan protokol uyarınca, Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Bölgesi'nin elektrik ihtiyacının karşılanması için Aralık ile Sederek arasında 10 MW taşıma kapasitesine sahip 34,5 kV'luk ENH tesis edilmiş olup, halen enerji verilmektedir.

13 Mart 1992 tarihli protokol uyarınca, Seydişehir'de bulunan gaz türbinleri sökülerek, Nahçıvan'a taşınmış ve montajı yapılarak çalışır hale getirilmiş ve ayrıca, Aralık'tan Nahçıvan'ın Sederek Bölgesi'ne kadar tesis edilen 34,5 kV'luk besleme hattına ek olarak 154 kV gerilim kademesinde bir beslemenin sağlanması için Iğdır-Babek iletim hattının yapımı plânlanmıştır.

25 Haziran 1992 tarihinde Ankara'da TEK ve AZERENERJİ arasında üç yıl süreyle imzalanan anlaşma gereğince;

Taraflar arasında prensip olarak yılda bir defa yönetimsel ve teknik bilgi alış veriş misyonu göndermek,

Özel problemlere danışmanlık için, taraflardan herhangi birinin isteği halinde, uzman veya uzmanlar göndermek ve teknik materyal sağlamak esasları kabul edilmiştir.

26 Mayıs 1992 tarihinde TEK ve Kazakistan arasında, 5 yıl süreyle ortak ilgi alanlarında teknik iş birliği yapmak hususunda bir "Teknik İş Birliği

Anlaşması" imzalanmıştır. Kazakistan'da yapılacak anahtar teslimi gaz türbini elektrik santrali inşası için teknik iş birliği çerçevesinde yardım ve katkılarımızın belirlenmesi hususunda bir çalışma grubu kurulmuştur.

Kırgızistan, 1993-1997 yılları arasında, ilave güç kurulmasını planlamakta ve hazırlanan proje ve ekipmanlar için teknik ve malî yardıma ihtiyacı olduğunu, ayrıca, kırsal kesimde, elektrik enerjisi ile ısınma ve de sıcak su temini için, elektrik şebekelerinin otomasyon ve sinyalizasyon teknolojisiyle donatılmasının gerektiğini; bunun için de malzeme ekipmanına ihtiyaçları olduğunu belirtmektedirler. Kırgızistan'ın, "joint venture" kurulması yönünde iş birliği teklifi henüz değerlendirme aşamasındadır.

2.2. 3. Elektromekanik Sanayii

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Azerbaycan Enerji Bakanlığı arasında, 13 Mart 1991 tarihinde imzalanan protokolle, Azerbaycan ve özellikle de Nahçıvan'da kurulacak hidroelektrik santrallerine ait elektromekanik teçhizatın TEMSAN tarafından imalı ve temini hususunda mutabakata varılmıştır. Bilahare, 23-27 Nisan 1991 tarihleri arasında, Bakü'de düzenlenen ihraç Ürünleri Fuarında, TEMSAN tarafından imal edilen kesici, ayırıcı ve panolar sergilenmiş, ürünlerimize büyük ilgi gösterilmiş ve iş birliği imkânlarının geliştirilmesi yönünde görüş birliğine varılmıştır.

2.2. 4. Demir Çelik Sanayii

Azerbaycan'ın Taşkesen demir cevheri sahasıyla ilgili olarak, yer altı zenginliklerinin yerinde tetkiki ve muhtemel iş birliği projelerinin tespiti amacıyla, bir heyet, 5-15 Ekim 1992 tarihlerinde, Azerbaycan'da gerekli tetkik ve görüşmelerde bulunmuş ve Azerbaycan Devlet Komiserliğince bir dizi öneri içeren bir iyi niyet mektubu vermiştir. Azerbaycan Devlet Komiserliği'nin cevabî yazılarında ise, belirtilen hususların en kısa zamanda değerlendirileceği ifade edilmiştir.

2.2. 5. Petrol

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) arasında 12 Ocak 1993 tarihinde imzalanan iyi niyet

protokolü ile aşağıda belirtilen sahalarda çalışmak için bir ortak şirket kurulması ve bununla ilgili olarak, kuruluş sözleşmesi ve tüzüğüne en kısa zamanda hazırlanması kararlaştırılmıştır:

- Samana - Gobustan bölgesi,
- Zire ve Türkanlı petrol sahaları,
- Esren, Avpara, Dan Ulduzu ve Kelebe prospektleri (Hazar off-shore).

Türkmenistan Devlet Petrol Şirketi (UNOCAL) ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı arasında, 15 Nisan 1993 tarihinde imzalanan Azerbaycan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinde iş birliğinin prensipleri ile ilgili protokolde, Azerbaycan off-shore'unda yer alan Kepez sahası ile ilgili ortak anlaşmaya ilişkin ana prensiplere yer verilmiştir.

4 Haziran 1993 tarihinde Bakü'de, SOCAR tarafından yayınlanan deklarasyonda, Apşeron güzergâhı üzerinde yer alan 3 dev sahanın (Güneşli, Çıralı ve Azeri) birleştirilmesi (unitization) ve ortak işletilmesi kararlaştırılmış ve işletme için 6 ayrı şirket veya şirketler grubunca oluşturulan konsorsiyumda TPAO'ya başlangıçta yüzde 1, 75'lik bir hisse verilmiş, ancak, daha sonra, TPAO'nun hissesinin 6. 75'e çıkarılması için Azerbaycan'la mutabakata varılmıştır. Halen, konsorsiyuma dahil olan şirketler, üretim ve paylaşım anlaşması görüşmelerine devam etmektedir.

2.3. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME SEKTÖRÜ 2.3. 1. Kara Ulaştırması

Türk Cumhuriyetleri ile ilgili ulaştırma alanında yapılacak iş birliğine ilişkin alt yapı çalışmaları, Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı (EKİT) çerçevesinde yürütülmektedir.

Teşkilâtın, 28-29 Kasım 1992 tarihinde İslamabat'ta yapılan Yönlendirme Toplantısı'nda onaylanan kararlar, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Afganistan ve daha sonra da Tacikistan'ın, EKİT'e katılmasıyla, üye ülke sayısı 10'a yükselmiştir. Türkiye, bu durum karşısında bu ülkeleri de kapsayacak ortak bir yol ağının oluşturulabilmesi için, ortak bir güzergâhın belirlenerek, geliştirilmesi konusunda standartların saptanması, ulaşım ve çevre etütlerinin yapılmasını önermiştir.

EKİT güzergâhının uluslararası taşımacılığa imkân verecek çok modlu bir ulaşım sistemi içerisinde düşünülmesinin gereği, tespit edilecek ana güzergâha ilave olarak, Karadeniz sahil yolu izlenerek, Batum-Kutaisi- Tiflis üzerinden Bakü'ye, buradan da, feribot hattı ile Türkmenistan'a geçerek Alma Ata'ya ulaşılan bir güzergâhın geliştirilmesi, diğer ülkeler tarafından da alternatif bir yol olarak uygun görülmektedir.

Diğer yandan, Türkiye'den, Türk Cumhuriyetlerine transit geçilebilecek iki hat mevcuttur. Bunlardan birisi, Gürbulak sınır kapısından çıkılarak, İran üzerinden geçiş şeklindedir. Diğer ise, Sarp sınır kapısından çıkılarak, Gürcistan üzerinden yapılan transit geçişlerdir.

Transit geçilen bu ülkelerden Gürcistan'da iç savaşın yarattığı otorite boşluğu, geçişin güvenli olmasını engellemektedir.

İran ise, transit geçişlere izin vermemektedir. Türk Cumhuriyetlerine yapılacak taşımalarda, Gürbulak-Tebriz-Astara-Bakü-(Azerbaycan) ve Gürbulak - Tebriz - Tahran - Bajıran - Aşkabat (Türkmenistan) güzergâhının Türk taşıtlarının kullanımına açılması gereklidir.

Tacikistan dışında, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ikili Uluslararası Karayolu Taşıma Anlaşmaları imzalanmış; ancak onaylanma işlemleri tamamlanmamıştır. Bu ülkelerle, uluslararası karayolu taşımacılık ilişkilerinin yeni başlamış olması ve özellikle iç mevzuatlarının bilinmemesi, karayolu taşıma sektörü yönünden sıkıntı yaratmaktadır. Özellikle, sınır kapılarındaki alt yapı ve eğitilmiş personel yetersizlikleri, taşımaları olumsuz yönde etkilemektedir.

Diğer taraftan, Türk Cumhuriyetlerinin uluslararası kuruluşlara ve uluslararası geçerliliği bulunan çok taraflı anlaşmalara taraf ve üye olmamaları (TIR Sözleşmesi, IRU vb.) taşımacılığı engelleyen ve maliyetleri artıran bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. 2. Deniz Ulaştırması

Denize kıyısı olmayan Türk Cumhuriyetlerinin, İran'ın engellemelerinin ortadan kaldırılması halinde, Basra Körfezine veya Akdeniz'e inmeleri mümkün olabilecektir. Bu konuda, İran nezdinde yapılacak girişimlerin sonuçsuz kalması halinde, Hazar Denizi üzerinden RO-RO ile Bakü'ye, oradan da Akdeniz veya Karadeniz'e ulaşmak mümkündür.

Trans-Asya kara ve demiryolu projelerinin gerçekleşmesiyle, bu ülkelerin Trabzon ve Mersin limanlarına ulaşmaları sağlanabilecektir.

Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerin, Türk Cumhuriyetleri ve diğer Ortadoğu ülkeleri ile yapacakları mal ticaretinde taşımacılık önemli oranda Ren-Tuna-Main su yolu ve Karadeniz, Marmara ve Boğazlar üzerinden olacaktır. Ayrıca, Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelerle yapılacak ticarî taşımalar da denizyolunun en ekonomik ulaşımı sağlayacağı göz önüne alındığında;

- Karadeniz'de mevcut limanlarımızın tevsi ve doğacak talep cinsi ve miktarına göre ekipman ihtiyacının temini,
- Boğaz trafiğinde meydana gelebilecek yoğunlaşma nedeniyle, seyir güvenliğini sağlamak üzere bilgisayar destekli radar kontrol sisteminin kurulması,
- Gemi kurtarma hizmetlerinin etkinleştirilmesi, hususunda tedbir alınması gerekmektedir.

Limanlarımız, ayrıca, EKİT üyesi ülkelerle, ulaştırma ve taşımacılık alanında da önemli rol üstlenmektedir. Bu konuda halihazır duruma bakıldığında, SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan tablo sonucu, limanlarımızda yük trafiğinin artması beklenmekte iken henüz çok düşük bir artış gözlenmektedir. Tuna-Ren su yolu, 1992 yılında trafiğe açılmış olmasına rağmen, gerek Tuna ülkeleri arası seyrü sefer anlaşmaları, gerekse nehir üzerindeki inşaat problemlerinden dolayı, Tuna su yolunda beklenen trafik gerçekleşmemiştir. Ancak, gelecekte bu hat üzerinde yapılacak iyileştirmeler neticesinde, büyük miktarda taşımacılık hareketlerinin olması ve bu gelişmeden Türkiye limanlarının da olumlu yönde etkilenmesi beklenmektedir.

EKİT bünyesinde mevcut denizcilik ilişkilerini ve iş birliğini geliştirmek üzere çalışmalar devam etmektedir. Bu amaçla, EKİT Ortak Denizcilik Şirketi kurulması konusu gündeme gelmiştir. Şirketin kuruluşu ile ilgili çalışmalar sürmektedir.

EKİT'e üye ülkeler arasında, Türkiye'nin denizcilik açısından özel bir konumu vardır. Bu özellik, anılan ülkelerin pek çoğuna oranla deniz ticareti konusundaki mevcut birikimlerimizin ve filo gücümüzün üstünlüğü yanında,

coğrafi konumumuz itibariyle da uluslararası deniz ticaret trafiğindeki merkezi durumumuzdan kaynaklanmaktadır. Söz konusu ülke grupları arasında tesis edilecek müşterek bir denizcilik politikası da, ülkemize öncelikli yarar sağlayacaktır. Bu gaye doğrultusunda, öncelikle EKİT nezdinde, ulaştırma ile ilgili iş birliği imkânlarını araştıran ve iş birliği yapmak isteyen kuruluşlar için bilgi bankası görevi yapacak olan birimlerin oluşturulması çok yararlı olacaktır.

2.3. 3. Hava Ulaştırması

Türk Cumhuriyetleri ile sivil havacılık anlaşmaları imzalanmış olup, Türk Hava Yolları, Özbekistan'a haftada iki gün ve Azerbaycan'a üç gün tarifeli sefer düzenlemektedir. Kırgızistan'a ise tarifeli seferler başlamamıştır. Ayrıca, Özbekistan ve Kazakistan'a yapılan sefer sayısının üçe çıkarılması için girişimlere başlanılmış olup, henüz bir netice alınamamıştır.

Türk Hava Yolları, bu ülkelerin hava ulaşımındaki alt yapı eksikliği, personel yetersizliği ve catering imkânlarının kısıtlı olmasından menfi olarak etkilenmektedir.

2.3. 4. Demiryolu Ulaştırması

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ve diğer doğu ülkeleri ile demiryolu bağlantısını Haydarpaşa-Tatvan demiryolu hattı sağlamakta olup, Kapıköy sınır istasyonu üzerinden, İran demiryolu şebekesi ile birleşmektedir.

Ülkemiz üzerinden uluslararası demiryolu taşımalarının kesintisiz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, batı yönünde İstanbul Boğazı ve doğu yönünde Van Gölü geçişlerinin yarattığı darboğazların çözümüne bağlıdır. Bunlardan, Van Gölü'nün kuzeyinden geçecek bir demiryolu hattının etüdü yapılmış ve Demiryolları, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü'nün (DLH) yatırım programında yer almıştır. Boğaz geçişi konusu ise, İstanbul-Ankara Hızlı Tren Projesinin bir parçası olarak tüp geçit şeklinde plânlanmış olup, bu proje de DLH Genel Müdürlüğü'nce yürütülmektedir.

Bilindiği gibi, ülkemizde liman işletmeciliği ile ilgilenen kuruluşlardan biri olan Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yollarının (TCDD) kendisine bağlı 7 limanı mevcut olup, bunlardan Haydarpaşa, Mersin ve İzmir limanları uluslararası

konteyner terminalleridir. Haydarpaşa ve Derince limanlarımızda RO-RO taşımacılığı yapılabilmektedir. Samsun ve Mersin limanlarımızda ise, demiryolu ferisi taşımaları için alt yapı tesisleri mevcut olup, Mersin limanında gemi ile kara bağlantısını sağlayacak köprü sistemi, bu hatta çalıştırılacak gemi tipine göre yapılacaktır.

2.3. 5. Haberleşme

2.3.5.1. Mevcut Durum

PTT İşletmesi Genel Müdürlüğü, gerek ülkemiz ile anılan cumhuriyetler arasında imzalanan anlaşma ve protokoller, gerek Millî Güvenlik Kurulu kararları doğrultusunda, direkt telekomünikasyon irtibatı ve televizyon transmisyonuna yönelik olarak daha önce hazırlamış olduğu kısa vadeli projeyi hızla uygulamaya koymuştur.

1992 yılının Şubat ayında başlatılan çalışmalar neticesinde, Azerbaycan'da gerçekleştirildiği gibi, televizyon programlarımızın diğer Türk Cumhuriyetlerinde de izlenebilmesi için, gerekli yer istasyonlarının montaj işlemleri, 1992 Nisan ayında tamamlanarak, TV1 yayınlarının Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da izlenme imkânı yaratılmıştır. Ayrıca, Azerbaycan'ın uydular aracılığı ile Türkiye bağlantılı olarak, dünyanın her yeri ile görüşmesini sağlayan uydu yer istasyonu, 1992 Mayıs ayında hizmete girmiştir.

Türkiye-Nahçıvan direkt komünikasyon irtibatı, 500 hat kapasiteli santralın Nahçıvan'a kurulması ile 1992 Mayıs ayından itibaren gerçekleştirilmiştir.

Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan başkentlerine tesis edilen 2500'er hatlık sayısal telefon santralleri (sadece belli aboneler ile ankesörlere hizmet veren) ve "IBS" uydu yer istasyonları vasıtasıyla bu cumhuriyetlerin ülkemizle direkt haberleşmeleri sağlanmıştır. Ayrıca, Özbekistan'ın en önemli şehirlerinden biri olan, Semerkand'a 2500 hatlık bir santralın kurulması için başlatılan montaj çalışmaları tamamlanmıştır.

Orta Asya Cumhuriyetlerinden (OAC) biri olan Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'ye de, 2500 hatlık bir sayısal santral, 1992 yılı sonunda kurulmuş ve IBS yer istasyonu da tamamlanarak çalışır hale getirilmiştir.

Azerbaycan ve Tacikistan dışındaki OATC'nin üçüncü ülkelere, üçüncü ülkelerin de sözü edilen ülkelere yönelik telefon trafiği, ülkemiz üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Türk Cumhuriyetlerindeki söz konusu haberleşme sistemleri, Türkiye tarafından hibe olarak tesis edilmiştir.

Anılan faaliyetlere ilave olarak, çeşitli tarihlerde, Azerbaycan ve OATC Haberleşme Bakanlıkları personeline, ülkelere tesis edilen sistemlerin bakım ve işletmesi, yurt içi ve milletlerarası tarifeler, milletlerarası hesaplaşma ve benzeri konularda eğitim verilmiştir.

2.3. 5. 2, Hedefler

Orta vadeli hedefler:

- Cumhuriyetlerin çeşitli büyük şehirlerine 10. 000 hat kapasiteli santraller ve bu santraller arasındaki irtibatı sağlayacak olan transmisyon teçhizatının tesisi,
- Sayısal radyolink ve fiber optik kablo şebekesinin kurulması,
- Anılan santrallerin daha önceden başkentlerde kurulan uluslararası santrallere bağlantısı,
- Lokal şebekenin modernizasyonu,
- Gerekli televizyon vericilerinin tesisi,
- Cumhuriyetlerin ülkemiz ve ülkemiz üzerinden diğer ülkelerle veri haberleşmesinin sağlanması amacıyla TURPAK'a entegre edilmiş bir node'nin başkentlere kurulması,
- Tesis edilen sistemlere ilişkin olarak gerekli eğitim programlarının düzenlenmesi.
- Uzun vadeli hedefler:
- Kırsal alan dahil tüm şebekenin modernizasyonu,
- Bağımsız GSM şebekesinin tesisi,
- Geniş band ISDN şebekesinin planlanması,
- Özel sektör yatırımlarının genişletilmesi.

PTT İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve maliyeti Türkiye tarafından karşılanan kısa vadeli projelerin gerçekleştirilmesiyle, anılan cumhuriyetlerin ülkemiz ve ülkemiz üzerinden diğer ülkelerle direkt telefon haberleşmesi ile televizyon yayınlarımızın bu cumhuriyetlerde izlenme imkânı sağlanmıştır.

Orta vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak, anılan ülkelerde gerçekleştirilen master plân çalışmaları tamamlanmış bulunmaktadır. 1993-1997 yılları arasında gerçekleştirilmesi plânlanan ve aşağıda konularına göre maliyetleri belirlenen söz konusu master plânların uygulanması neticesinde, cumhuriyetlerin telekomünikasyon şebekesinin yaklaşık % 70'inin sayısallaştırılmasının yanı sıra, televizyon vericileri de ihtiyaca cevap verebilir duruma getirilmiş olacaktır.

Telekomünikasyon şebekesi için;

- Azerbaycan: 295 milyon ABD doları
- Nahçıvan; 74. 6 milyon ABD doları
- Kazakistan: 236. 8 milyon ABD doları
- Kırgızistan: 445. 2 milyon ABD doları
- Türkmenistan: 393. 2 milyon ABD doları

TV şebekesi için;

- Azerbaycan: 290 bin ABD doları
- Kazakistan: 650 bin ABD doları
- Kırgızistan: 150 bin ABD doları
- Tacikistan: 150 bin ABD doları
- Türkmenistan: 650 bin ABD doları
- Özbekistan: 650 bin ABD doları

2.3. 5. 3. Sorunlar

Söz konusu projelerin gerçekleştirilmesinde karşılaşılan, finansman sorununun çözüme kavuşturulması amacıyla yapılan girişimlerden, bugüne kadar herhangi bir sonuç alınamamıştır.

EKİT üyesi ülkeler arasında haberleşme alanındaki ilişkiler, EKİT Ulaştırma ve Haberleşme İş Birliği Komitesi'nin koordinatörlüğünde yürütülmektedir. Telekomünikasyona ilişkin başlıca kararlar ise, EKİT Telekomünikasyon Genel Müdürleri toplantılarında alınmaktadır.

6-7 Şubat 1993 tarihlerinde, Quetta'da yapılan, EKİT Bakanlar Konseyi Toplantısında sonuçlandırılmış bulunan EKİT Eylem Plânı ile, 6-7 Temmuz 1993 tarihlerinde İstanbul'da yapılan EKİT 2. Zirve Toplantısı sonunda

kabul edilen "Long Term Perspectives of EKİT" başlıklı belgede yer alan ve haberleşme alanındaki hedefleri oluşturan hususlar aşağıda sunulmuştur:

i) EKİT Ulaştırma ve Haberleşme İş Birliği Komitesince, aşağıdaki hususları içeren bir plânın hazırlanması;

- 1995 yılına kadar EKİT üyesi ülkeler arasında en az 40 telefon/telefaks kanalı kurulması,
- Tüm EKİT üyesi ülkeler arasında, radyo ve televizyon yayıncılığı ile telekomünikasyon alanında istifade etmek üzere, uydu irtibatlarının yaygınlaştırılması imkânlarının araştırılması,
- Gönderilerin, EKİT üyesi ülkeler arasında bir hafta da naklini sağlayacak biçimde posta sistemlerinin ıslah edilmesi.

ii) Telekomünikasyon endüstrisi alanında iş birliği imkânlarının araştırılması,

iii) Telekomünikasyon alanında meydana gelen gelişmelerin gerisinde kalmamak amacıyla, üye ülkelerdeki mevcut araştırma ve geliştirme birimleri arasında iş birliğinin sağlanması.

Öte yandan, EKİT Sekreteryası'nın koordinasyon görevini etkinlikle ve süratle yerine getirememesi, bu örgüt çerçevesindeki çalışmaların verimli olmasını engellemektedir.

2.3. 6. Kombine Taşımacılık

Türk Cumhuriyetleri ile kombine taşımacılığın arttırılması için, Samsun, Batum ve Poti limanları arasında demiryolu feribotu ve RO-RO seferlerinin hizmete alınmasında büyük yararlar vardır. Samsun limanında rıhtım ve yanaşma rampası tamamlanmış ve hizmete hazır durumdadır. Ancak, bu limanlarla Samsun arasında yapılacak demiryolu feribot taşımaları için, ülke demiryolları arasındaki ray açıklığı farklılıkları büyük güçlükler doğurmaktadır. Samsun'da yapılan feribot yanaşma rampası üzerinde tek hat bulunmaktadır. Bugünkü durumu ile Ukrayna, Rusya ve Gürcistan'dan gelecek demiryolu feribotlarına hizmet verilmesi mümkün değildir. Gerek yanaşma rampası, gerekse feribot rıhtımının düzenlenmesi, bu hatta çalıştırılacak feribotların dizaynına bağlıdır. Dolayısıyla, demiryolu feribotu rampası ve rıhtım konusunda yapılacak etütlerin herhangi bir limanla bağlantısının planlanmasından sonra ele alınmasında fayda vardır.

Poti ve Batum gibi, henüz alt yapı eksikliği bulunduğu anlaşılan limanlarda yapılacak feribot rıhtım ve yanaşma rampalarının, 1435 mm'lik ray açıklığına göre yapılması ve boji değişim sistemlerinin bu rıhtımlarda, hizmete sokulması, yatırımlarda duplikasyonu önleyecektir.

Batum-Hopa arasında geniş hat demiryolu yapılması, ülkemizin diğer kesimlerinden Türk Cumhuriyetlerine gönderilecek malların Batum'a kadar taşınması ve buradan demiryollarına aktarılması daha ekonomik olacaktır.

Ayrıca, ülkemizin diğer kesimlerinden demir yollarımız ile gelen malların; Gürcistan'ın Achalciche istasyonuna kadar götürülebilmesini sağlayacak ve Sivas-Erzurum- Kars hattını daha ekonomik duruma getirecek olan Kars-Achalciche arasında normal hatlı bir demiryolunun inşa edilmesi fevkalâde önem taşımaktadır.

2.3. 7. Boru Hattı Taşımacılığı

2.3. 7. 1. Türkiye'de Ham Petrol ve Doğal Gazın Durumu

19. yüzyıldan itibaren önemi giderek artan birincil enerji kaynağı petrolün Türkiye'de aranmasına ancak bu asrın ikinci yarısında başlanılmış ve ilk üretim kuyusu 1940 yılında Raman'da açılmıştır.

Ülkenin önemli petrol yatakları, Güneydoğu'da yer almakla beraber Trakya bölgesinde bir miktar üretim gerçekleştirilmiştir. Türkiye TPAO'nun Kazakistan'da kurduğu Kazak-Türk Munaigaz Şirketi ile ortak petrol arama çalışmalarına başlamıştır.

Türkiye'de doğal gaz üretimi, ithali ve kullanımı ham petrole nazaran daha yeni bir olgudur. Trakya bölgesinin yanı sıra, Güneydoğu Anadolu bölgesinde de doğal gaz üretilmektedir. Doğal gazın sanayide, iş yerleri ve konutlarda kullanılması amacıyla, ilk olarak, 1987 yılında SSCB'den ithali gerçekleştirilmiştir. 1992 yılında taşınan 4. 461 milyon m³ doğal gazın 4. 430 milyon m³'ü Rusya Federasyonu'ndan sağlanmıştır.

Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda doğal gaz tüketimi giderek artacaktır. 1992 yılında 4. 444 milyon m³ doğal gaz satışı gerçekleştirilirken, doğal gaza olan talebin 1994 yılında 6 milyar m³'e ulaşacağı tahmin edilmektedir

Bu nedenle, SSCB'den satın alınan 6 milyar m³ doğal gaza ilaveten, bu yılın sonunda tamamlanarak işletmeye açılması beklenen Marmara Ereğlisi'nde, Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) İthal Terminali'ne, Cezayir'den yılda 2 milyar m³ doğal gaz ithali planlanmaktadır. Rusya Federasyonu ile yapılan görüşmelerde, 6 milyar m³'e ilaveten 1996'dan itibaren 2 milyar m³ daha doğal gaz alımının kontrata bağlanması prensip olarak kabul edilmiştir. Böylece, toplam doğal gaz ithalâtımız 10 milyar m³'e ulaşmış olacaktır.

Doğal gazın dağıtılmasının memleket sathında yaygınlaştırılması amacıyla, BOTAŞ, çeşitli proje çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Kuzey'de, Batı'da ve Güney'de yer alacak olan bu iletim hatları 2000 km. lik bir iletim ağını oluşturacaktır.

Ankara, İstanbul ve Bursa'da yapımı sürdürülmekte olan doğal gaz dağıtım şebekelerini, diğer şehirlerin takip etmesi beklenmektedir. Kuruluş statüsünde, faaliyet alanı "Türkiye içinde ve dışında her türlü petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz boru hatlarını inşa etmek, ettirmek ve inşa edilmiş boru hatlarını devralmak, satın almak veya kiralamak, boru hatları ile petrol ve petrol ürünleri ve doğal gaz taşımak, anılan boru hatlarında nakledilecek ham petrol ve doğal gazı satın almak ve satmak" şeklinde tanımlanmış olan BOTAŞ, 397 sayılı kararnameyle, İzmit, Eskişehir ve Bursa şehirlerinin, şehir dağıtım şebekelerinin inşaat ve işletmesinden de sorumlu kılınmıştır. Sonuç olarak, BOTAŞ'ın faaliyet kapsamında bulunan iletim hatları, şehir dağıtım şebekeleri Türkiye'de doğal gaz kullanımının artırılmasını ve yaygınlaştırılmasını sağlayacaktır.

2.3. 7. 2. Türkiye'de Boru Hatları Taşımacılığı

2.3. 7. 2. 1. Ham Petrol Boru Hatları

Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, Irak petrolünün İskenderun Körfezi'nde, Ceyhan Deniz Terminali'ne taşınarak, buradan Dünya pazarlarına gönderilmesine matuf bir proje olarak inşa edilmiştir. Sistem, paralel iki boru hattından oluşmaktadır. İlk hat Mayıs 1977'de işletmeye alınmıştır. İkinci hat ise, Ağustos 1987'de tamamlanmıştır. Türkiye topraklarında yer alan kısmında 6 pompa istasyonu, 1 pig istasyonu, 135. 000 m³'lük 12 depolama tankı ve deniz kenarında 1950 m uzunluğunda, 15.000 DWT - 300. 000 DWT arasındaki tankerlere yükleme imkânı

sağlayabilecek kapasitede bir yükleme iskelesi mevcuttur. Ayrıca deniz hizmetleri, römorkörler, pilot ve palamar botları tarafından sağlanmaktadır.

BOTAŞ, Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattının Türk toprakları içinde kalan kısmının mülkiyetine sahip olup, işletilmesi, kontrolü, bakımı ve onarımını da üstlenmiştir. Yıllık 70. 9 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahip olan sistemde hatların uzunluğu, Irak ve Türkiye bölümleri aşağıdaki gibidir.

	Irak	Türkiye	Toplam
1.Hat	345 km	641 km	986 km
2.Hat	234 km	656 km	890 km
TOPLAM	579 km	1297 km	1876 km

Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı'nın faaliyeti, Birleşmiş Milletler'in Irak'a ambargo uygulayan kararı doğrultusunda, Ağustos 1990 tarihinde durdurulmuştur.

Batman ve çevresinden elde edilen ham petrolü tüketim noktalarına ulaştırmak üzere, 4.1.1967 tarihinde TPAO tarafından işletmeye açılan hattın mülkiyeti, 10.2.1984 tarihinde BOTAŞ'a devredilmiştir. Bu hat, Batman'dan İskenderun Körfezi'ne ulaşarak, Dörtyol'da son bulmaktadır. Yıllık kapasitesi, 3,5 milyon ton olan hattın uzunluğu 511 km. dir. Batman-Dörtyol Ham Petrol Boru Hattı ile taşınan ham petrol miktarı, 1992 itibariyle 3.618.253 ton' dur.

Bunların dışında kalan Şelmo-Batman ve Yumurtalık-Kırıkkale ham petrol boru hatları da BOTAŞ tarafından işletilen diğer önemli tesislerdir.

İzmit-Derince arasındaki mevcut ürün hattının dışında Petrol Ofisi ANT Dairesinin işlettiği NATO'nun askeri amaçlı ürün hatları bulunmaktadır. Bu hatların bazı kısımlarında sivil amaçlı taşımacılık yapılmaktadır. Ayrıca, İzmit-Haramidere boru hattı inşaatı kısmen tamamlanmıştır.

2.3. 7. 2. 2. Doğal Gaz İletim Hatları

14 Şubat 1986 tarihinde, Ankara'da, BOTAŞ ile Soyuz Gaz Export arasında 25 yıl süreli doğal gaz alım satım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, 1987 yılında başlayan doğal gaz alımı tedrici miktarlarda artarak, 1993'ten itibaren 5,6 milyar m³/yıl'a ulaşacaktır.

Doğal gaz iletim hattı, Bulgaristan sınırında Malkoçlar mevkiinden yurdumuza girmektedir. Hat, Hamitabad üzerinden Ambarlı'ya kadar 220 km. olup, buradan Marmara Denizi'ni 53 km. lik bir hatla geçerek Pendik'te tekrar karaya çıkmaktadır. Burada 33 km. lik bir boru hattı, Demirciler'e uzanmakta, Demirciler'den 17.8 km. lik branşmanla Pazarcık'a ve daha sonra da 1.2 km. lik bir hat ile GSAŞ'a varmaktadır. Demirciler'den 7.3 km. lik hatla Muallim mevkiine gelen ikinci bir kol ise 6 km uzunluğundaki 2 adet paralel hatla İzmit Körfezi geçmektedir. Hersek-Yumurtatepe bağlantısı 485 km, Yumurtatepe-Gemlik hattı ise, 10.2 km. dir. Yumurtatepe-Bursa-Bozüyük-Eskişehir üzerinden Ankara'ya uzanan hat ise 370 km'dir. Hattın toplam uzunluğu, 842 km. olup ana kontrol merkezî Ankara-Yaprıcık'tadır. 26 Ekim 1986 tarihinde inşasına başlanan hat 23 Haziran 1987 tarihinde ilk durağı olan Hamitabad'a ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren yerli doğal gazın yanısıra ithal doğal gaz da Hamitabad'taki TEK Trakya Kombine Çevrim Santralinde elektrik enerjisi üretiminde kullanılmaya başlanmıştır.

Ağustos 1988'de Ankara'ya getirilen gaz Temmuz 1988'de İGSAŞ, Ağustos 1988'de Ambarlı Santrali, Ekim 1988'de de Ankara'da konut ve ticarî sektörde kullanılmaya başlanmıştır. Sınaî sektörde doğal gaz kullanımı ise, Ağustos 1989'da başlamış olup, ana hat güzergâhında bulunan çeşitli sanayi kuruluşlarınca kullanılmaktadır. Güzergâhtaki sanayi kuruluşlarına ulaşmak için yapılan bağlantı hatlarının inşaatlarına süratle devam edilmektedir. Doğal gaz Ankara'dan sonra, İstanbul'da Ocak 1992'de, Bursa'da 8 Kasım 1992'de konut ve ticarî sektörlerin kullanımına sunulmuştur.

Ayrıca, doğal gazın ülke genelinde yaygınlaştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmalarda, Güney, Kuzey ve Batı Anadolu'ya doğal gaz taşıyacak boru hatları ile ilgili mühendislik çalışmaları sonuçlandırılmış ve bu çerçevede ilk olarak Pazarcık-Karadeniz Ereğlisi Doğal Gaz İletim Hattı inşaatına başlanmıştır. 1995 yılından itibaren bölgedeki sanayi ve yerleşim merkezlerinde doğal gaz kullanımı planlanmaktadır. İhalesi sonuçlandırılmakta olan Bursa-Çan Doğal Gaz İletim Hattı ile Güney ve Ege Doğal Gaz İletim Hatlarının 1994'ü takip eden yıllarda inşaatlarına başlanması planlanmaktadır.

2.3. 7. 2. 3. Rafinaj Durumu

Türkiye'de 4'ü TÜPRAŞ'a, biri de özel sektöre ait olmak üzere 5 adet rafineri bulunmaktadır. Bu rafinerilerin kapasiteleri şu şekildedir.

İzmit Rafinerisi	:13 Milyon ton/yıl
İzmir Rafinerisi	:10 Milyon ton/yıl
Kırıkkale Rafinerisi	:5 Milyon ton/yıl
Batman Rafinerisi	:1 Milyon ton/yıl
Ataş Rafinerisi	:4 Milyon ton/yıl

2.3. 7. 3. Türk Cumhuriyetleri ile İlişkiler

Kazakistan ve Azerbaycan ham petrollerinin Türkiye üzerinden Dünya pazarlarına taşınmasını amaçlayan projeler, bu kategoride yer almaktadır. Türkiye'nin bu konuda, Azerbaycan ve Kazakistan'la görüşmeleri devam etmekte olup, hattın Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaşmasına yönelik girişimlerin en kısa zamanda sonuçlandırılmasına çalışılmaktadır.

Doğal gaz boru hattı projesi, zengin doğal gaz rezervlerine sahip olan Türkmenistan'dan, gazın, öngörülen Azerbaycan Ham Petrol Boru Hattı güzergâhı paralelinde, Türkiye'de Erzurum'a kadar getirilerek buradan iç tüketime sunulduktan sonra, Bursa ve Çanakkale'yi takip eden bir boru hattıyla Avrupa'ya (Avusturya'ya) ulaştırılmasını amaçlamaktadır. Avrupa'nın 2010'lu yıllarda 140 milyar m³ olan yıllık gaz ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayacak olan bu projeye ilgili çalışmalar da devam etmektedir.

Türkiye'de, petrol ve doğal gaz satın alınması, taşınması ve işlettiği sistemlerde bulunan petrol ve doğal gazın satılmasıyla görevlendirilmiş olan BOTAŞ'ın yatırımlarının teşvik edilmesi için, ilgili sektörlerde öncelikler tanımının iyi yapılması gerekmektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, yer almayan, ancak, doğal zenginlikleriyle bölgedeki enerji kaynakları dengesini önemli ölçüde etkileyecek olan, Türk Cumhuriyetlerinin kaynaklarında yapılacak çalışmalara dahil edilmelisi gereklidir.

Azerbaycan ve Hazar Havzası petrolünün boru hatlarıyla açık denizlere taşınması projesinde, Türkiye ön plânda yer almış ve çeşitli güzergâhlar arasında Bakü'den Ceyhan'a kadar uzanacak bir boru hattının gerek teknik ve fiziki, gerek ekonomik olarak daha uygun olduğu yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır. Projenin gerçekleştirilmesi için, Türkiye'nin girişimlerini yoğunlaştırarak sürdürmesi gerekmektedir.

Kazakistan'da, petrol arama faaliyetlerine başlamış bulunan TPAO'nun, burada üretimini plânladığı petrolü yine aynı güzergâhta taşınması; Kazakistan'da Novy Üzen ve Amerikan Şirketi Chevron'un Tengiz sahasında üretmeye başladığı petrolün yanı sıra Rusya Federasyonu ve Türkmen petrolerinin de mevcut ve ilave edilecek boru hattı sistemleriyle aynı güzergâha bağlanarak Ceyhan'a taşınması için gerekli girişimlerin yoğunlaştırılarak devam etmesi fevkalâde önem taşımaktadır.

Ayrıca, Karadeniz'den Boğazlar veya Kıyıköy-Saroz arasında bir boru hattının (By-Pass) gerçekleştirilmesinin mahzurlarının fiziki, teknik, çevre etkilenmesi, stratejik ve diğer açılardan ortaya konulması gerekmektedir.

BOTAŞ'ın, doğal gazın Türkiye'de kullanımının yaygınlaştırılması, çeşitlendirilmesi ve gaz arzına yönelik olarak yapmış olduğu proje ve etütlerin desteklenmesi ve özellikle Türk Cumhuriyetleri ile olan projelerin başlatılması ve geliştirilmesinde, gerekli kanunî dayanakların sağlanması mevcut anlaşma ve protokollerin ilgili maddelerinin işletilmesi zorunluluk teşkil etmektedir. Bu çerçevede, Türkmenistan'dan taşınacak doğal gazın, Türkiye üzerinden Avrupa'ya boru hatlarıyla sevk edilmesi projesi çok büyük önem arz etmektedir.

Yalnız teknik yapılabilirlik değil, Türkiye'nin sağlayacağı teşvikler, garantiler ve bölgede ülke istikrarının doğurduğu güven ortamı içinde finansman olanakları, inşaat ve işletim deneyimine sahip işgücü imkânları, bu projelerde yer alabilme şans ve başarıyı artıracaktır.

Bu nedenle, söz konusu projelerin, özel projeler niteliğinde mütalâa edilip, tüm teşviklerden yararlandırılması ve yeni teşviklerle özendirilmesi benimsenmelidir.

2.4. Turizm

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, son yıllarda işadamlarının seyahatleri nedeniyle yoğun bir turist hareketi ile karşılaşmıştır. Dünyada örnekleri daha önce de görüldüğü gibi, OATC'de de, iş seyahatlerinden kaynaklanan turizm hareketinin, millî ekonomiye katkısı olan bir turizm sektörü oluşturması için çalışmalar yapıldığı gözlenmektedir. Bu amaçla, daha önceden turizme hizmet vermiş yapının, günün turizm gereklerine uygun hale getirilmesi ve sürekli bir işleyişe kavuşturulması için otellerin

modernizasyonu, tur programlarının hazırlanması, broşür basımı gibi faaliyetlere de başlandığı görülmektedir.

Turizmin geliştirilmesini hedef alan iş birliği ortamının tanımlanması ve Türkiye'nin alabileceği yeni rolün daha açıklıkla görülebilmesi için, ihtiyacı oluşturan gelişmelere kısaca bakmak yararlı olacaktır.

SSCB zamanında, ülkenin tümüne yönelik turizm hareketi, INTOURIST tarafından yönlendirilmekteydi. Moskova ve Leningrad başlangıçtı ve ağırlıklı bu turizm hareketi, hava ulaşımı yanında, Trans-Sibirya ve Trans-Moğol demiryolları vasıtasıyla Kafkasya, Orta Asya, Sibirya ve Viladivostok'a kadar uzanan bir güzergâha yayılmaktaydı.

Bu dönemlerde, SSCB'ye gelen turist sayısının, çoğu Doğu Bloku ülkelerinden olmak üzere, yılda 7 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. INTOLTRIST'in eski tekelci ve düzenleyici rolü nedeniyle, ülkenin tümünde rekabetçi bir turizm yapısı oluşmamış, her türlü ihtiyaç ve düzenleme, bu merkezî otorite tarafından plânlanıp yürütülmüştür. Bu rolü kalkmakla birlikte, INTOURIST'in Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yeni bir anlayışla teşkilâtlanarak, BDT'ye yönelik turizm hareketinde etkili olmaya çalıştığı bilinmektedir.

Mevcut yapının, turizmin gereklerine uygun bir işleyişe kavuşturulması yönünde duyulan ihtiyacın giderilmesinde, Ankara Zirvesi Bildirgesi ile 1993 yılı programı kapsamında yer alan ilkeler ışığında, Türkiye'ye önemli bir görev düştüğünü görmekteyiz. Türk turizminin, özellikle, son 10 yılda geçmişin birikimlerini de kullanarak gösterdiği gelişme, duyulan her türlü ihtiyacın karşılanmasına yetecek durumdadır.

Orta Asya ülkelerine ulaşımın mesafe ve saat farkından doğan nedenlerle bir ara noktaya gösterdiği ihtiyaç, Türkiye'ye bu anlamda da bir avantaj sağlamaktadır. Bazı tur operatörlerinin, 1993 yılında, Türkiye'ye getirecekleri gruplar için BDT'ye tur düzenleme hazırlığı içerisinde olmaları ve THY'nin yüksek standarttaki uçuşları nedeniyle, iş adamlarının İstanbul'u ikinci bir merkez gibi kullanmaya başlamaları, bu düşüncüyü desteklemektedir.

Orta Asya, tarih öncesi devirlerden başlayan bir medeniyet tarihi yanında, doğa ve hobi turizmi unsurlarına da sahip bulunmaktadır. Her ülkeye has (termal, göl, klima, kış sporları ve benzerleri gibi) zengin turistik faaliyetlerin yanı sıra, birkaç ülkeyi ilgilendiren (karavan, safari, dağcılık ve

benzeri) faaliyetlerin de bir arada değerlendirilmesi mümkündür. Bu anlamda, " İpek Yolu Ülkeleri Turizm Projesi" sürükleyici bir proje niteliğindedir.

Başkentlerde ve önemli şehirlerde lokanta, konaklama ve diğer tesislerin mevcut olmasına karşın, yetişmiş eleman ve işletmecilik açısından oldukça büyük eksiklikleri vardır.

Bu büyük pazarın turizm yoluyla dünyaya açılmasında, ortak tarih, dil ve kültürden kaynaklanan özel bağlar nedeniyle, Türkiye'nin konuyu dayanışma ve iş birliği ruhu içerisinde ele alacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

Türkiye ile ortak projeler halinde ele alınabilecek başlıca iş birliği alanlarını;

- Kurumsallaşmanın sağlanması,
- Yasal düzenlemelerin yapılması,
- Tanıtıcı malzeme hazırlanması,
- Seyahat acenteliği faaliyetlerinin geliştirilmesi,
- Yeni turizm türlerinin geliştirilmesi ve işletilmesi,
- Otellerin işletmeciliği ve modernizasyonu,
- Havaalanları ve uçaklardaki teknik yapı ve hizmetlerin düzenlenmesi,
- Ortak plân ve proje hazırlanması,
- Uluslararası alanda ortak faaliyetlere katılımı,
- Meslek kuruluşlarının oluşturulması,
- başlıkları altında toplanmak mümkündür.

OATC'den sadece Kazakistan ile Türkiye arasında Alma Ata'da , 8 Ekim 1992 tarihinde turizm alanında iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca, turizm alanında iş birliğinin geliştirilmesini sağlamak üzere çeşitli projeler hazırlanmıştır. Bu projelerin başlıcalarını;

- Turizm Mevzuatı Hazırlama Projesi;
- Envanter Yatırımlarının Planlanması ve Teşvik Projesi;
- İşletmeciliğin Geliştirilmesi ve Mevcut Tesislerin Turizme Kazandırılması;
- Eğitim Projesi;
- Pazarlama Projesi;
- Tanıtım Malzemeleri ile İlgili Proje;

- Uluslararası İlişkiler Projesi;
- Turizm İşbirliği ve Daimi Komisyonu:

şeklinde sıralamak mümkündür.

2.5. Çevre

2.5. 1. Mevcut Durum

Detaylardaki farklılıklara rağmen, genel olarak, OATC'nin şehir ekolojileri benzerlik göstermektedir. Uygulanan ekonomik politikalar nedeniyle, mevcut doğal kaynakların rasyonel olarak ve çevreye en az zarar verecek şekilde kullanımını sağlayacak "sürdürülebilir kalkınma" kavramı oluşturulamamıştır.

SSCB döneminde, tarımın büyük ölçüde desteklenmesi ve özellikle, ekilebilir alanların çoğunda pamuk üretiminin mecburî kılınması, söz konusu ülkelerde tarım kaynaklı kirliliğin önemli boyutlara ulaşmasına sebep olmuştur.

Ayrıca, bu bölgelerde, kimya ve petrol sanayilerinin kurulması, rafineri, petrokimya, metalürji sanayilerinin geliştirilmesi, ağır çevre kirlenmesine, hava, su ve katı atık problemlerinin önemli ölçüde artmasına neden olmuş ve bu durum, ciddi sağlık sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

Isınma ve enerji üretimindeki gerilik, sanayi tesislerinin yerleşim merkezlerine yakınlığı ve teknolojilerindeki eskilik, petro-kimya sanayilerinin çokluğu ve düzensiz şehirleşme önemli ölçüde hava ve çevre kirliliğine neden olmaktadır.

Evsel ve endüstriyel atıklar, tarımda kullanılan kimyevi ilaçlar, termik santrallerden söğütulmeden doğaya bırakılan sular, nükleer denemeler ve gerekli alt yapının yetersizliği, OATC'de büyük ölçüde su kaynaklarının kirlenmesine sebep olmuştur. Bu nedenle, bugün, bu ülkelerin, içme ve kullanma suyu temininde önemli dar boğazları vardır.

Kirletilen ve hiç bir arıtmaya tâbi tutulmadan denizlere ulaşan nehirler, başta Hazar Denizi olmak üzere, denizlerin de önemli ölçüde kirlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca Amu Derya ve Siri Derya nehirlerinden sulama

amacıyla aşırı derecede su kullanımı sonucu Aral Gölü kurumaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak, bölgede, ekolojik denge bozulmuş ve bu gölden içme suyu temin eden birçok yerleşim merkezinde önemli problemler ortaya çıkmıştır.

Endüstriyel ve tarımsal katı atıklar, modern çöp toplama tesislerinin yokluğu, modern madencilik tesislerinin kurulamaması, toprak erozyonu, yanlış sulama nedeniyle toprakta tuzluluğun artması ve petrol sondajları gibi nedenlerle, OATC'nin hepsinde önemli ölçüde toprak kirliliği mevcuttur. Kazakistan'da gerçekleştirilen nükleer denemeler, bu ülkede yaşayan insanların ve diğer canlıların doğrudan radyasyona maruz kalmalarına sebep olmuştur. Özellikle, Kazakistan'da, nükleer kirlenme çok ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Hava, su ve toprak kirliliği doğadaki ekolojik dengeyi bozmuş ve bunun tabii bir sonucu olarak insan ve diğer canlıların sağlığı önemli ölçüde tehlikeye maruz kalmıştır. Özellikle verem, sıtma ve akciğer kanseri vakaları, erken doğum ve özürlü bebek doğumları artmış, doğum oranları düşmüş ve bebek ölümleri çoğalmıştır.

2.5. 2. Ülkelerin Geçmişteki ve Günümüzdeki Çalışmaları

Bölgedeki Türk Cumhuriyetleri, çevre problemlerinin, sağlık düzeylerini ve ekonomilerini yakından etkilediği gerekçesi ile, çevre koruma programlarının oluşturulması konusunda çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar, çevrenin tüm bileşenlerini kapsamaktadır. Ancak, birçoğu henüz plânlama aşamasındadır.

Bazı cumhuriyetlerde, endüstrinin modernizasyonu için plânlama çalışmalarına başlanmıştır. Çevre açısından temiz rekreasyon alanlarının oluşturulması çalışmaları sürdürülmektedir.

Özellikle ağır endüstrilerin bulunduğu, petrol ve doğal gaz üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü şehirlerdeki hava kalitesi izlenmektedir. Kazakistan'ın bazı bölgelerinde, özellikle sağlık ve turizm açısından önemi olan yaklaşık 1,5 milyon hektar alanda, yeni endüstriyel faaliyetlerin başlaması yasaklanmıştır. Halen, Kazakistan'ın, Bilim Akademisi ve "İnsan ve Biyosfer" konulu UNESCO Programı dahilinde çalışan, millî komitesi, çeşitli çevre koruma konularında 12 büyük ölçekli proje yürütmektedir. 1991 yılında, Kazakistan'da, çevre eğitimi konusunda detaylı bir yasa

çıkarılmıştır. Çeşitli gönüllü kuruluşların da yardımları ile, çevre bilincinin yerleştirilmesi çalışmaları, devlet eliyle yürütülmektedir. Kazakistan'a nükleer güvenlik ve radyoaktif atıkların bertarafı konusunda birçok teknik yardım programı yürütülmektedir.

25 Kasım 1991 tarihinde yürürlüğe giren ve Türkiye ile Kazakistan tarafından imzalanan "Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İş Birliği Anlaşması"nda, taraflar, çevre korunması, doğal kaynakların rasyonel kullanımı ve benzeri alanlarda bilimsel ve teknik iş birliğini teşvik edeceklerini bildirmişlerdir.

Nesli tükenmekte olan bitki ve hayvan türlerinin korunması konusunda, çeşitli programlar başlatılmaktadır. Birçok Türk Cumhuriyeti, millî parklar ve özellikle koruma alanlarının geliştirilmesi üzerine çalışmalar yapmaktadır. Toprak erozyonunun önlenmesi ve ormanların korunması amacıyla kontrol önlemleri planlanmaktadır.

Hazar Denizi'nde yaşanan çevre faciasını önlemek amacıyla da, çalışmalara başlanmıştır. Bu amaçla, kıyı ülkelerin de katıldığı toplantılarda durum tespiti ve çözüm önerileri konusunda plânlama çalışmaları yapılmaktadır.

Çevre açısından güvenli teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması çalışmaları devam etmektedir. Azerbaycan'da, özellikle evsel katı atıkların arıtımı ve geri kazanılması için modern teknolojilerin kullanılması amacıyla çalışmalara başlanmıştır.

Almanya, Tacikistan'ın katı atık problemine yardımcı olmayı ve uygun teknolojilerle katı atık idaresi tesisleri kurmayı teklif etmiştir. Ayrıca, çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) çalışmalarının geliştirilmesi konusunda da yardımcı olacağını bildirmiştir.

OATC ile Türkiye arasında, çeşitli konularda anlaşmalar yapılmış olmakla birlikte, doğrudan çevre koruma konularını içeren iş birliği anlaşması, Azerbaycan ile gerçekleştirilmiştir. 4 Mart 1993 tarihinde imzalanan "Çevre Alanında İş Birliği Anlaşması", atmosferin korunması, su kalitesinin korunması, tehlikeli ve katı atık yönetimi, doğal kaynakların yönetimi plânlarının hazırlanması, toprak koruma, enerji üretiminden kaynaklanan çevre sorunları, kalkınma faaliyetleri ile çevre politikalarının entegrasyonu, çevre politikalarının geliştirilmesi ve çevre kurumlarının güçlendirilmesi amacıyla idarî, malî ve yasal düzenlemeler, çevre izleme ve ölçüm yöntem ve uygulamaları, temiz teknoloji kullanımı ve transferi, yenilenemeyen

doğal kaynakların korunması, ÇED, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin korunması ve uluslararası çevre politikalarının uyumlaştırılması konularında bilgi/veri alış verişini, araştırma ve izleme faaliyetlerinin koordinasyonunu, ortak toplantı, teknik sempozyum, konferans, seminer ve eğitim programlarının düzenlenmesini ve her türlü teknik yardımı içermektedir.

2.5. 3. Çevre ve Kalkınma Açısından Ülkelerin Öncelikleri

Ekolojik dengenin korunması için, genel hatlarıyla, su kaynaklarının korunması, suyun sağlıklı ve yeterli bir şekilde temini, atık suların uygun arıtım sistemlerinden geçirildikten sonra alıcı ortama verilmesi, katı atıkların uygun yöntemlerle toplanması ve bertarafı, çevreye atık deşarj eden endüstrilerin teknolojilerinin yenilenmesi ve verimliliğinin artırılması, özetle, çevre açısından alt yapının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bugün, tüm dünyada kabul edilen sürdürülebilir kalkınma kavramı, kalkınma politikalarının çevre faktörlerini de dikkate almasını gerektirmektedir. Çevre ve ekonomi politikaları, birbiriyle ilişkili tüm faktörlerin dikkate alındığı detaylı bir çalışmayı gerektirir. OATC'nin çevre problemlerinin çözümünde de, sürdürülebilir kalkınma kavramı dahilinde yürütülecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bölgedeki devletler, hemen hemen her konuda, büyük çevre problemleri olduğunu çeşitli şekillerde dünya kamuoyuna bildirmiş ve yardım talebinde bulunmuştur. Bu nedenle, Türk Cumhuriyetleri, çevre yatırımları konusunda, büyük bir potansiyele sahiptir.

Türk Cumhuriyetleri ile ele alınabilecek potansiyel çevre iş birliği alanları aşağıda belirtilmiştir. Bu unsurlar, söz konusu devletlerin, çevre ve kalkınma açısından öncelikli konularını kapsamaktadır.

- Çevre istatistiklerinin hazırlanması.
- Çevre konuna programlarının hazırlanması ve uygulanması.
- Aral Gölü ve Hazar Denizindeki mevcut kirliliğin tespiti ve problemin çözümü amacı ile belirlenecek yöntem dahilinde bilimsel ve teknik iş birliği.
- Çevre mevzuatının oluşturulmasında teknik yardım.
- ÇED çalışmalarının planlanması ve uygulanması konusunda teknik ve bilimsel yardım.
- Evsel, endüstriyel ve nükleer katı atıkların bertarafı ve uygun depolama alanlarının yapılması.
- Atık su arıtma tesislerinin kurulması.

- Hava kirliliğinin önlenmesi konusunda teknik ve bilimsel yardım.
- Türlerin, çeşitliliğinin ve tabiatlarının korunması amacıyla millî park ve doğal koruma alanlarının oluşturulması.
- Çevre açısından güvenilir teknoloji yardımı.
- OATC genelinde, su tüketimi daha az olan endüstriyel ve tarımsal teknolojilerin, su ve atık su arıtımı için etkin ve verimli çalışan metotların, ekonomik gelişmesi petrol ve doğal gaz üretimine dayanan bölgelerde çevresel açıdan güvenilir enerji üreten teknolojilerin, maden ve mineral kaynaklarının rafine edilmesi için çevreye en az düzeyde zarar veren teknolojilerin tespit ve temini.
- Eğitim yardımı.
- Azerbaycan Hükümeti ile imzalanmış olan Çevre Alanında İş Birliği Anlaşmasına benzer şekilde, bölgedeki diğer Türk Cumhuriyetleri ile anlaşmaların yapılması ve bu kapsam dahilinde iş birliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

2.5. 4. Sonuç

OATC'de çevre kirliliği problemleri ve doğal kaynakların azalması, çevreye yeterli ölçüde değer verilmemesinin bir sonucudur. Aynı zamanda, çevre politikalarının yetersizliği, doğal kaynakların dengesiz bir şekilde kullanılmasına ve halk sağlığını tehdit eden çevre kirliliğine neden olmuştur. Söz konusu ülkelerde, çevre problemleri hızla artmakta, kaynaklar verimsiz olarak ve kirlenilerek kullanılmaktadır. Problemlerin çözümü için gerekli olan sermaye ihtiyacı çok fazladır.

OATC, kirlenmeyi önlemek veya en aza indirebilmek için teknolojik gelişmelerden faydalanmak istemektedirler. Çevrenin korunması için, kaynak yönetimi ve fiyat politikalarının uyumlu bir şekilde sürdürülmesi gerekmektedir.

Çevre faktörlerinin, en kısa zamanda ekonomik plânlara dahil edilmemesi halinde, OATC'nin daha büyük çevre problemleri ile karşılaşması kuvvetle muhtemeldir. Buna bağlı olarak, halkın yaşam koşulları ve refahını sağlayabilmede birçok güçlükler ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, söz konusu ülkelerde, öncelikle, çevre ve kalkınmayı birlikte ele alacak, etkin ve detaylı çevre koruma plânlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla, Türkiye ve OATC arasında, bilimsel, teknik ve ekonomik iş birliği amaçlı projelerin gerçekleştirilmesine çalışılmalıdır.

2.6. Bankacılık Hizmetleri

OATC'deki mevcut bankaların çoğunun, SSCB'nin merkezî Moskova'da bulunan bankalarının şubeleri olduğu; bu nedenle, merkezî ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçme tercihi yapmış Türk Cumhuriyetlerinin, yeni sistemin gerektirdiği bankacılık faaliyetlerini yerine getirmede yeterli bilgi birikimine sahip olmadıkları gözlenmektedir. Bilgi birikimi noksanlığı, bu ülkelerde yatırım yapmayı plânlayan girişimcilerin cesaretini kıran önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar, bu ülkelerin Bankalar Kanununda yeni düzenlemeler yapılmış olsa da, sistemin bütünlüğü içindeki hukukî düzenlemelerin tamamlanmamış olması, sistemin tam olarak işlemlerini engellemektedir. Bu eksiklik, uluslararası finansman kaynaklarının bu pazarlara girmesini de önlemektedir.

Bankacılık sektörüne destek veren (telekomünikasyon gibi) alt yapı hizmetlerindeki yetersizlikler, bu sektörün gelişmesini yavaşlatan bu- diğer hususu teşkil etmektedir.

Türk Cumhuriyetlerinin yukarıda belirtilen eksikliklerinin yanısıra, bu ülkelere yönelik her türlü faaliyetin gerçekleştirilmesinde karşılaşılan sorunlardan en önemlisi, Türkiye'deki kamu kurum ve kuruluşları arasındaki koordinasyon eksikliği olup, bu durum söz konusu ülkelere yatırım yapacak olan girişimcilerin eksik bilgilendirilmesine neden olmakta ve sonuç itibarıyla de, bu girişimleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Ayrıca, Türk Cumhuriyetlerinde alınan resmî kararların sıkı sıkıya şahıslara bağlı olması, devlette devamlılık ilkesi ile bağdaşmamakta ve bu durum da, girişimcilerin, bu ülkelerdeki geleceğe yönelik plânlarının sonuçlandırılmasını geciktirmektedir.

Önemli sorunlardan birini teşkil eden bilgi birikimi noksanlığının giderilebilmesi, bankacılık sektörü çalışanlarına yoğun bir teorik ve tatbikî eğitimin verilmesi ile mümkün olabilecek ve böylece bankacılığın bu ülkelere tanıtılması ve yerleştirilmesi sağlanarak, ortak bir finansman dilinin kullanılması gerçekleşebilecektir.

Buna paralel olarak, gerekli hukukî düzenlemelerin en kısa zamanda uluslararası normlara uygun olarak tamamlanması ile eğitim sonucu elde

edilen bilgi birikimi değerlendirilebilecek, bankacılık sektörünün uluslararası düzeyde planlanması ve hizmet vermesi mümkün olabilecektir.

Türk firmalarının büyük ölçekli yatırım projeleri ile ilgili finansman sorunlarının çözümünde, Hazine Müsteşarlığı'nın garantörlüğü, Türk bankalarının yurt içi veya yurt dışı sendikasyonlar yoluyla gerekli finansmanı sağlamalarını kolaylaştıracaktır.

Bankacılık sektörünün gelişmesine yardımcı olmak ve bu ülkelerle ticaretimizi geliştirmek amacı ile, Türk Cumhuriyetlerinde kurulu bankalara Türk bankalarının ortak olması ve/veya banka kurması veya şube açması teşvik edilmelidir. Cumhuriyetlerdeki mevcut belirsizlik ortamında, bankacılık hizmetlerinin geliştirilmesi ile yatırımcıların bu ülkelerdeki risklere karşı korunmalarını teminen, sigorta sisteminin en kısa zamanda oluşturulması veya uluslararası kuruluşlarla bu amaçla iş birliğine gidilmesi zorunludur.

Bu ülkelerle iş birliğini gerçekleştirirken, gerçek müteşebbis bilinci içinde, profesyonel olarak hareket edilmesi, hedeflenen amaçlara ulaşılmasında anahtar işlevi görecektir.

2.7. Değerlendirme

Türk Cumhuriyetleri arasında, coğrafi ve kültürel yakınlıklardan ve ülke ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı niteliğinden yararlanarak, bu ülkelerin kalkınmalarının motive edilmesine yönelik yatırım ve teşvik ortamının tesis edilmesi, sahip oldukları zengin doğal kaynakların optimum biçimde değerlendirilmesi ve katma değerlerini artıracak şekilde işlenmesi ve dünya pazarlarına arz edilmesi, bu cumhuriyetlerin dünyaya artan ölçüde açılması ve dünya ekonomisi ile entegrasyonunun sağlanması amacıyla, ülkemiz ile ticarî, ekonomik, bilimsel ve teknolojik iş birliğinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Türk Cumhuriyetlerine göre batıya ve dünyaya daha fazla açılmış bir konuma sahip olan Türkiye, bu ülkelerin ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonuna olanak sağlayacak bir köprü rolü oynamaktadır. Söz konusu ülkeler, serbest piyasa ekonomilerine geçiş süreçlerinde Türkiye'nin, serbest dış ticaret, fiyat, para ve kur politikaları, borsa ve bankacılık, serbest bölgeler ve özelleştirme gibi alanlardaki mevcut deneyimlerinden yararlanabilirler.

Orta Asya ülkelerinin alt yapıları ve ekonomik sektörler itibariyle durumları, çalışmamızın bu bölümünde, önce ortak genel özellikleriyle ele alınacak, daha sonra sektörel bazda değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Yetersiz altyapı ve teknolojik gerilik

Türk Cumhuriyetlerindeki alt yapı, bilhassa ulaştırma ve haberleşme açısından yetersiz durumdadır. Söz konusu alt yapı, Sovyet ekonomik alanının kendi iç işlerliğini sağlamak üzere organize edilmiş olduğundan, tamamen SSCB ekonomisinin iç örgüsünün damgasını taşımaktadır. Bunun doğal sonucu ise, bu ülkelerin dış dünya ile ilişkilerinin son derece sınırlı kalmasıdır. Ayrıca, aynı nedenlerle bu cumhuriyetler, dış dünya ile her türlü irtibatlarında, Moskova tarafından daha önce kurulmuş bulunan alt yapı ve kanalları kullanmak zorundadırlar.

Kentleşme kusursuz gözükmektedir. Haberleşme ve ulaşım dışında, yatırımcı için gerekli sanayi alt yapısı yeterlidir. Yakıt, elektrik enerjisi, sanayi suyu ve iş gücü temini genelde, sorun olarak ortaya çıkmamaktadır. Bununla birlikte, hizmet sektörleri gelişmemiştir. Bankacılık ve sigortacılık sektöründeki alt yapı eksikliği, ulaşım, taşıma, haberleşme alanındaki yetersizlikler ve gerekli yasal düzenlemelerin bulunmayışı, dış ticareti ve yabancı sermaye girişini olumsuz olarak etkilemektedir. Sonuç olarak, güvensizlik ve zaman kaybı oluşmaktadır.

Mevcut sermaye stoku, teknolojik açıdan geri, özellikle tüketim malları sanayii açısından neredeyse çığıdır. Üstelik ağır sanayi ağırlıklı yapı yüzünden tüketim malları üretimi son derece yetersizdir.

Cumhuriyelerarası bağımlılık

SSCB ekonomisinin kurduğu Cumhuriyelerarası ekonomik bağlar, önemli ölçüde hasara uğramış halde de olsa, varlığını halen sürdürmektedir. Ancak, her yeni cumhuriyet, komşularından sağladığı enerji, petrol, hammadde gibi temel girdilere bağımlı olmayı sürdürmekle birlikte, bu mübadeleleri organize ve koordine eden merkezî karar ve koordinasyon mekanizmaları, büyük ölçüde işlemez hale gelmiş durumdadır.

SSCB sanayi politikası, üretim süreçlerini dikey olarak çeşitli bölgelere yaymış, yani üretim aşamalarının bir bölgede başlayıp bitmesine imkân vermeden, hammadde temininden ara üretim safhalarına ve nihâî üretime

kadar olan aşamaları farklı bölgelere dağıtmıştır. Bölgesel anlamda aşırı bir uzmanlaşma yaratan bu durum, cumhuriyetlerin, her birinin kendi iç bünyesindeki ekonomik entegrasyonun önündeki en büyük engellerden birisidir. Sonuçta, cumhuriyetlerin kendi kendine yeterli bir ekonomiye kavuşmaları, son derece zor hale gelmektedir.

Genel olarak, Rusya Federasyonu'na bağımlılık sürmektedir. Her ülke ithal ikamesine dayalı ekonomik politikalar oluşturmaktadır. Ülkelerarası benzerlikler fazla olmakla birlikte, özellikle ülkelerin farklı ekonomik ve sosyal gelişmeleri nedeniyle ayrı stratejiler izlenmesi gerekmektedir.

İdari ve yasal düzenleme sorunları

Temel olarak yoğun bürokrasinin hakim olduğu eski sistem yürürlüktedir. Merkezî bürokratik sistem hâlâ geçerliliğini korumakla birlikte, merkeziyetçilikten uzaklaşma çabaları görülmektedir. Bir tarafta yetkili bulma sorunu ve yetki karmaşası sürerken, bir yanda da bürokrasi, işlerin yürütülmesine ve projelerin geliştirilmesine büyük engel oluşturmaktadır.

Yasal düzenlemeler henüz yetersizdir. Yabancı sermaye, teşvik, vergi ve benzeri konularda, neler yapılması gerektiği tespit edilmiş olup, düzenlemelerde henüz istenilen noktaya ulaşılamamıştır.

İşletme sorunları

Hemen her sektördeki işletmeler büyük ölçekli ve tekel konumundadırlar. Sovyetlerin merkezî plânlı yapısı çözülmüş, önemli ölçüde atıl kapasiteler ortaya çıkmış, hatta bazı tesisler üretim konuları itibarıyla büsbütün anlamsız kalmışlardır. İşletmelerde aşırı istihdam yaratılırken, işçi başına verim düşük kalmıştır. Tahsisat yerine, piyasa ekonomisine göre işletme kararları almaya uygun işletme yönetimleri yoktur. Neredeyse, bütün tesis ve işletmelerin, mühendislik açısından elden geçirilmesi gerektiği gibi, yeni şartlara göre stratejik plânlamalara gidip reorganizasyon yapmaları gerekmektedir.

Diğer genel nitelikli sorunlar

Sektörlerin genelinde bilgi yetersizliği söz konusudur. Yeterli istatistiki bilgi olmadığı gibi, kaynağını bulmak da zordur. Mevcut bilgiler eksiktir ve uluslararası standartlara uygun değildir.

Pazar ekonomisine geçiş için çaba gösterilmekle birlikte, gelişme yavaş olmakta ve bu aşamada bazı başarısızlıklar görülmektedir. Döviz yetersizliği dolayısıyla işlerliği olmayan "joint venture" modelleri ortaya çıkmıştır.

Mevcut para ve fiyat sistemi, serbest ticarete engel oluşturmaktadır. Bugün için kendi içinde işleyen bir para ve fiyat sistemi mevcuttur. Ancak bu sistem, uluslararası ticarete engel teşkil etmektedir. Bazı Türk Cumhuriyetleri, kendi ulusal paralarını belirleyip, bir kambiyo rejimi oluşturmak istemektedir ve bunun kısa sürede de gerçekleşeceğine inanmaktadırlar. Bir kısmı bunu gerçekleştirmiş olmakla birlikte, henüz beraberinde gelen sorunları çözmüş değildir.

Genel nitelikteki bu değerlendirmelerden sonra, sektörel bazdaki tespitler aşağıda sunulmuştur.

Tarım

Sektörün büyüklüğü, ürün desenine ilişkin bilgiler ile bölgesel arz ve talebi ele alan bir çalışma yapılamamıştır. Genel olarak OATC'nin tarımda potansiyel olarak kendine yeterli olacağı açıktır. Kazakistan'ın, Arjantin benzeri bir tahıl ve hayvancılık potansiyeli vardır. Ayrıca, su ürünleri ve ormancılıkta da önemli potansiyele sahiptir. Özbekistan ve Türkmenistan'ın da, büyük birer pamuk üreticisi oldukları malumdur.

Tarım sektörünün temel sorunu, Sovyet yapısından kalma örgütlenme biçimidir. Toprakta özel mülkiyetin olmadığı bu yörede, kolektif ve büyük ölçekli tarım işletmeleri verimsiz bir şekilde çalışmaktadır. İşletmecilik ve kullanılan ekipmanda teknoloji eskidir. Ama asıl sorun, tarım ürünlerinin dağıtımında ortaya çıkmaktadır.

Tarımda özelleştirmeye ve aile işletmesine geçmek için toprak dağıtılırken makine/ekipman da verilmelidir. Çünkü mevcut ekipman, aile işletmesine uygun değildir. Bu aşamada Türkiye'de halen pazar yetersizliği sebebiyle düşük kapasitede üretim yapan traktör fabrikaları ve diğer tarım makineleri sanayii devreye sokulmalıdır.

Enerji

Petrol, doğal gaz ve kömür rezervleri ile OATC, dünyada önemli bir paya sahiptir. Bu sektörde sağlanacak ihracat gelirleri ile kalkınmalarını finanse etme şansları vardır.

Cumhuriyetlerde yaratılacak bir genel istikrar ortamı çerçevesinde, bu sektörde ileri teknoloji ile yabancı sermayenin devreye girmesi, önemli gelişmeler sağlayabilecektir. Türkiye'ye de önemli iş imkânları doğmaktadır.

Dışa kapalı coğrafyalar yüzünden asıl zorluk, petrol ve doğal gazlarını satabilmek amacıyla dışarıya ulaştırmakta düğümlenmektedir.

Madencilik

OATC önemli maden potansiyeline sahiptirler. Bunların en önemlilerinden biri de Özbekistan'ın 100 ton/yıl kapasiteli altın madenleridir.

Bu sektördeki potansiyelin değerlendirilebilmesinde mevzuat yetersizlikleri ve eksiklikleri engel teşkil etmektedir. Cumhuriyetlerin maden hukuku, yabancı sermaye, vergilendirme gibi konularda kanun ve yönetmelikleri yeterli değildir.

Ulaştırma

Yörenin geleceği açısından ulaştırma, dış dünyaya açılma yolunda en önemli konudur.

Halen, Gürcistan'daki ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki savaşlar ve İran'ın da transit geçişlere izin vermemesi yüzünden, Türkiye ile OATC arasında ticarî anlamda kara yolu ve demir yolu taşımacılığı yapılamamaktadır.

Kara yolu ve demir yolu bağlantılarını geliştirecek muhtelif projeler ile petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri üzerinde çalışmalar yapılmasına rağmen sorun, esasta politik çözüm gerektirmektedir.

Türkiye, Batı ülkelerinin desteğini alarak, Azerbaycan ile Ermenistan arasında toprak mübadelesi yoluyla karadan geçiş bağlantısı sağlamaya çalışmalı ya da EKİT (ECO) çerçevesinde bölgeyi, eski EKİT ülkeleriyle

birlikte İran-Türkiye hattıyla Avrupa ve Akdeniz'e, İran üzerinden Orta Doğu'ya ve Afganistan- Pakistan hattından da Uzakdoğu pazarları için Hint Okyanusu'na açmayı sağlayacak düzenlemeleri gerçekleştirmeye çalışmalıdır.

Petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda, şu önemli noktalar kendisini göstermektedir:

i. Cumhuriyetlerin petrol ve doğal gazlarını satabilmeleri, bağımsızlıklarının ve kalkınmalarının güvencesi olacaktır.

ii. Türkiye'nin, Türkmenistan'dan doğal gaz getirtebilmesi, Rusya gazına olan aşırı bağımlılığın azaltacaktır.

iii. Boru hatlarıyla petrol ve doğal gazın Türkiye'ye getirilebilmesi, Türkiye'nin OATC'ye satacağı malların bedellerinin ödenmesini garantiye bağlayacağı için, ticareti de çok avantajlı bir konuma getirecektir.

iv. Boru hatlarının Türkiye limanlarına ulaşması, önemli bir taşımacılık geliri sağlamasının yanında, petrol konusunda Türkiye'yi etkili bir konuma getirecektir.

Bölgeyi dışarı açabilecek bir diğer komşu ülke olan İran, petrol boru hatlarının Türkiye'den geçmesi yerine, kendisi üzerinden Basra körfezine açılmasını istemektedir. Ancak, Basra Körfezindeki mevcut deniz trafiğinin yoğunluğu dikkate alındığında, bu projenin önemli mahzurları ortaya çıkmaktadır.

Turizm

Türkiye'nin sahip olduğu deneyimlerin, OATC'nin turizm potansiyelinin işletilmesine yönelik olarak değerlendirilmesi, her iki taraf için de yararlı olacaktır.

Orta Asya'nın İPEK YOLU projesi ile IŞIK GÖLÜ, potansiyel teşebbüs alanlarıdır.

OATC ile mevzuat, işletmeciliğin geliştirilmesi ve tesislerin turizme kazandırılması ile eğitim ve pazarlama gibi alanlarda ortak projeler uygulamaya konulabilir.

Çevre

Türkiye, çevre teknolojisinde büyük çapta bir gelişme sağlayabilmiş bir ülke olmamasına rağmen, bu konu bir sorun olarak OATC yöresi için çok önemlidir.

Bu yöredeki sorunlarını şöyle sınıflandırabiliriz :

1. Tarım kaynaklı kirlilik : Topraktaki bakteri ve gübre tahribatı,
2. Kimya, petrol, rafineri, petrokimya ve metalürji sanayilerinin yol açtığı hava, su ve katı atık kirlenmeleri,
3. Nükleer kirlilik:
 - Uranyum madenlerinin çevresel açıdan güvenli olmayan metotlarla işletilmesinin yol açtığı kirlilik,
 - Nükleer denemelerin yol açtığı kirlilik.

Çevre kirliliği nedeniyle, Orta Asya ülkelerinde çok ciddi sağlık problemleri oluşmuştur.

Öneriler

Sanayi, enerji ve doğal kaynaklar alanlarında kurulacak iş birliği ile yeni mülkiyet yapılan ve teknolojilerle çalışma, yalnızca mevcut ekonomik krizi aşma ve pazar ekonomisine transformasyon açılarından değil, aynı zamanda çok ağır boyutlara varan çevre tahribatının kontrol altına alınması açısından da gereklidir.

Çevre yatırımları açısından cumhuriyetler, büyük bir potansiyel pazar durumunda olduklarından, mühendislik ve müşavirlik sektörü öncelikle geliştirilmeli ve Türk firmaları devreye sokularak, bu iş sahası öncelikle değerlendirilmelidir.

Ayrıca;

1. Biyoçeşitlilik, tâbiatın korunması, millî parklar ve doğal koruma alanları,
2. İnsanlarda yaygınlaşan hastalıkların önlenmesi,
3. Temiz su temini gibi konularda,

Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kurumların kaynakları devreye sokulmaya çalışılmalıdır.

Büyük ölçekli kirlenmeler; nükleer kirlilik, Özbekistan'daki yanlış sulama ve yanlış tarım politikaları ile Hazar Denizi'nin kirlenmesi gibi konularda Sovyetlerin mirasçısı olarak Rusya Federasyonu'yla iş birliği sağlanmalıdır.

Ancak, demokratik kuralların ve kurumların oluşturulması ve toplumda yerleştirilmesi, uzun bir zaman almakta ve kolay olmamaktadır. Bu açıdan, batılı ülkelerin bugüne kadar, Türk Cumhuriyetlerine yaptıkları yardımları yeterli görmek mümkün değildir.

Ülkemizin kaynaklarının da sınırlı olduğu göz önünde tutulursa, Türkiye'nin bölgeye yardım konusunda en büyük katkısı, ortak girişimlere katılmak ve bu ülkelerin batı dünyasına açılmalarında yardımcı olmak şeklinde olacaktır. Türkiye'nin tecrübesi, bu hizmeti gereğince yapmaya yeterli, ülkemizde uygulanan ekonomik model ise, başarılı bir örnektir.

Türk Cumhuriyetlerinin, yabancı sermayeyi çekmek için aceleci bir tutumla, yabancı sermaye akışını sağlayacak alt yapıyı yeterince oluşturmadan ve istikrara verilen önemi de ihmal ederek, proje finansmanı için ortak arayışında oldukları gözlenmektedir.

Özelleştirme ve özel sektörü geliştirme fikri benimsenmiştir. Ancak özel sektör daha başlangıç aşamasında olup, ticaret ve yatırım faaliyetleri için gerekli geleneksel destek güçler henüz oluşmamıştır.

Başta petrol, doğal gaz ve diğer doğal kaynakların değerlendirilmesi ile alt yapı ve ulaştırma alanları olmak üzere geniş iş imkânları olan Türk Cumhuriyetlerinde, geçiş döneminin yarattığı problemlerin boyutları ve karmaşıklığı göz ardı edilemeyecek niteliktedir. Bu nedenle, yatırımcıların, bu ülkelerde yatırım kararlarını alırken, çeşitli ekonomik ve siyasî faktörleri değerlendirmeleri gerekmektedir.

Bugün dünyada, risk almadan, yüksek kârlar vadeden, rekabetsiz, doğrudan alınabilecek iş imkânlarının bulunmadığı unutulmamalıdır. Yeni pazarlar oluşturmak ise, kolay değildir. Bu nedenle, yabancı sermayenin bir ülkeyi hedef alırken önem verdiği hem siyasî, hem de ekonomik istikrar, bölgede henüz tam anlamıyla oluşmamasına ve gerekli sistem ve idarî kadrolar kurulmamış olmasına rağmen, pek çok ülke bu pazarlarda aktif rol oynamaya çalışmaktadır. Yabancı şirketler, bugün, başta petrol, doğal gaz ve madenler gibi zengin doğal kaynakların bulunduğu ülkelere hızla

yönelmektedirler. Bu kaynakların işletilmesi için imtiyaz anlaşmaları, ticarî anlaşmalar ve idarî düzenlemelerin yapılması beklenmektedir.

Türk Cumhuriyetleri, yeraltı zenginlikleri, yetişmiş insan gücü ve talep yapısı ile büyük bir iş birliği potansiyeline sahiptir ve bu potansiyeli batılı devletlerden önce Türkiye'nin kullanmasında büyük yarar görülmektedir.

Bununla beraber, potansiyel olanakların gerçekleştirilebilmesi için;

- Finansman ve ödemeler konusunda karşılaşılan sorunlara çözüm getirilmesi,
- Ticaret ve yatırımlara ilişkin prosedürlerin düzenlenmesi ve kısıtlamaların kaldırılması,
- Serbest piyasa ekonomisine dayalı, ticaret ve yatırımların teşvikine yönelik mekanizmaların tesis edilmesi, önem arz etmektedir.
- Yukarıda sözü edilen sorunlara çözüm getirilmesi açısından, Türkiye'nin bu Cumhuriyetlere verebileceği hizmetler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:
- Kredi garantisi ve sigorta sisteminin gerçekleştirilmesi,
- Türk Cumhuriyetleri arasındaki ödemelerin kolaylaştırılmasını teminen bir takas sisteminin, mümkünse, Türkiye'de oluşturulması,
- Müşavirlik hizmeti verilmesi ve bu hizmetlerin profesyonel bir yaklaşımla fayda-maliyet unsurları çerçevesi içinde değerlendirilerek sağlanması,
- Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirilmesine azamî özen gösterilmesinin yanısıra, özel bir konuma sahip Moğolistan'ın genel kapsam içine alınarak, ilişkilerin geliştirilmesi hususlarının ilke olarak benimsenmesi.

Ancak, Türkiye'ye duyulan yakınlık ve ilginin, beklentilerine paralel olarak, ortak projelerin devreye hızla girmemesi ve çeşitli alanlardaki vaatlerin yerine getirilmemesi halinde, hayal kırıklığına dönüşmesi, hatta bu ülkelerle ilişkilerimizi olumsuz yönde etkilemesi de muhtemeldir.

3. SOSYAL VE KÜLTÜREL İŞBİRLİĞİ

Dünyamız, son yıllarda Sovyetler Birliği'nin dünya dengelerini alt üst eden hadiselerine şahit olmuştur. Rus nüfuzunu örten ideolojinin ve onun kapalı rejiminin başarısız sonu, açık dünyayı, yeni devletlerle karşı karşıya getirmiştir. Her ne kadar, Moskova Bağımsız Devletler Topluluğu adı altında, parçalanmış ülkesini yeniden bir araya getirme gayretiyle yeni atılımlar gerçekleştirme peşinde ise de, eski birlik cumhuriyetlerinin tattığı bağımsızlık rüzgarı, Rusya Federasyonu dışındaki diğer batılı ve doğulu dünya devletleri ile başlattıkları ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında ikili ve çok taraflı münasebetler, yine bu yeni devletlerin kendi millî ve kültürel kimlikleri içinde, dünya kamu oyununa, "hedef olarak" ilân ettikleri demokrasi, çoğulcu parlamenter sistem, laiklik, Pazar ekonomisine geçiş gibi prensipler ve bu yolda atılan adımlar, bize artık her şeyin eskisi gibi olmayacağına dair bir ümit ışığı sunmaktadır.

Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan devletlerinin Türk soylu ve Müslüman oldukları dikkate alınır, soy ve kültür değerleri itibarıyla onlarla bir ve aynı olan Türkiye'nin bu Türk devletleriyle tesis veya ihya edeceği bağların mana ve mahiyetinin diğer dünya devletlerinininkinden çok daha farklı olacağı ve bu nedenle de sağlam ve hassas temellere oturtulması gerektiği meydandadır.

Türkiye, kendi dışındaki Türk dünyasına karşı bu güne kadar sessiz ve duyarsız kalmayı tercih etmiştir. Ancak, cereyan eden hadiseler, Türkiye'yi, bağımsız Türk devletlerinin, Rusya Federasyonunun ve diğer devletlerde çeşitli statülerde yaşayan Türk Topuluklarının aktif ilgi odağı konumuna getirmiştir. Bunun en önemli sebebi, elbette yukarıda da belirtildiği üzere, bu devlet/federal devlet ve topluluklar ile aynı soy ve kültür dairesi içinde olan Türkiye'nin demokratik, çoğulcu parlamenter sistem, din ve vicdan hürriyeti, pazar ekonomisi gibi değer ve uygulamalarda edindiği tecrübe ile kat ettiği mesafedir.

Çok daha farklı boyutlarıyla, son zamanlarda daha iyi kavranmaya başlanan, jeopolitik durumu da Türkiye'yi, dünyadaki malum yeni oluşumlar içinde, eskiye göre farklı bir konuma doğru götürmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin geleceği açısından Türkiyeli bir Türk dünyasının, oynayabileceği rolü, şimdiden tespit ve tayin zarureti ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, her şeyden önce, devamlı sözü edilen, dünyadaki yeni yapılanmalar içinde Türkiye'nin, Türkiye'li bir Türk dünyasını görmek isteyip istemediği hususundaki siyasî iradesini net bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir. Son yıllarda ülkeyi yönetenlerin çeşitli vesilelerle verdikleri beyanlar, yeni Türk Cumhuriyetlerine karşı çok hızlı ve ancak plânlamadan yoksun bir şekilde girdikleri taahhütler, çeşitli seviyelerde yapılan ikili ve çok taraflı anlaşmalar, bu yönde müspet bir tavrın varlığını ortaya koymaktadır.

Bu durumda, Türkiye, dünya içinde kendisine hedeflediği konumla ilgili olarak Türk Cumhuriyetleri-Türk Dünyası bağlantısında, jeopolitiğini belirleyen sosyal ve kültürel unsurlarını belli bir takvim dahilinde çok iyi değerlendirme ön şartıyla karşı karşıyadır.

Türkiye, gelişmeleri çoğu zaman gerçek perspektifi içinde değerlendirmeden, son yüzyıl içinde Sovyetler Birliğinin "Sovyet halklarına" uygulamış olduğu sosyal ve kültür politikalarının, Moskova idaresindeki Türklük üzerinde, birinden ötekine değişebilen nispette bıraktığı izleri hiç hesaba katmayan, ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri de bu ülke halkları ile tarihten gelen kültürel ortaklıklar şeklinde devamlı olarak ifade etmek suretiyle problemsiz bir ortamda geliştirebileceğini sanmış olan Türkiye, bu davranışının olumsuz neticelerini de yavaş yavaş görmeye başlamışlardır.

Milliyet duygusundan başlayıp, adlî ve idari mekanizmaya kadar her bakımdan taban tabana zıt bir dünyadan, Türkiye'nin (ve ona göre de dünyanın) karşısına çıkan bu yeni Türk Cumhuriyetlerinin ve Türk Topluluklarının ruh dünyalarını bilmek, basma kalıp fikirler manzumesi içinde şekillendirilen düşünce ve hayat tarzlarının temelini inip, bunların yön vericilerini tespit etmek, Türkiye'nin en başta yapması gereken işlerdendir. Kısaca Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile ilişkilerinin ve bu çerçevede dünyadaki belli yeni yapılanmalar içinde belirleyeceği kısa, orta ve uzun vadedeki her hedefine ulaşabilmesinin yolu, ilgi alanını, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik boyutuyla çok iyi tanımasından ve sürekli takibinden geçer ki, bu da onu daha doğru ve sağlıklı bir zemin üzerinde yönlendirmeler yapabilme imkânı sağlayarak, "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri-Türk Toplulukları İlişkileri" sürecini "küreselleşme peşindeki dünya" içinde arzulanan bütünleşme sürecine ulaştırabilir.

Türkiye'nin akademik çevreleri de dahil, bütün resmî-özel kurum ve kuruluşlarının değişebilen yoğunluk ve sıklıkla hızlı bir ilişki sürecini başlatmış olmakla birlikte, bu ülke yöneticilerinden halklarına uzanan bir zincir içinde, yapıları hakkında bir bilgi ve buna bağlı bir değerlendirmenin yetersizliği gözlenmiştir. Bu durum, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinde nüfus plânlaması projesinde batılı devletlerle birlikte yer alabilmiş olması örneğinde olduğu gibi, yanlış ve çok taraflı bir şekilde, Türkiye ve ilgili cumhuriyetlerin ilişkilerini zedeleyici ve menfaatlerine aykırı bir zemin de yaratabilmektedir.

Faaliyetlerin, zaman faktörü dikkate alınmadan, plânlama ve organizasyondan yoksun bir şekilde yürütülmesi, gözlenen eksiklikler arasında sayılabilir. Bu çalışma, sosyal, kültürel ve eğitim alanında Türkiye'nin "kimin/kimlerin neyi/neleri, ne zaman, nasıl ve ne için yapacağım" bilen kişi, kurum ve kuruluşlara ihtiyacı olduğunu da ortaya çıkarmıştır.

Bu noktada yapılacak en acil iş, Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile kuracağı ilişkilerini, sağlam bilgilerin yardımıyla sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında yapacağı plânlamalara dayandırmasıdır.

3.1. Kültürel Alan

3.1.1. Milliyet, Dil-Alfabe

Fikri temelini komünizm düşüncesinden alan Sovyet rejiminin ulaşmak istediği son hedef, öncü rolünü Rusların üstlendiği, içinde milliyetlerin zamanla eriyerek yok olacakları, millî değerlerin aşılacağı, sınıflar arası dayanışmanın esas olduğu yeni bir insan toplumunun, yani Sovyet toplumunun yaratılması idi. SSCB, içindeki bütün milliyetlerin, millî ayrılıkların "eşitlik" esasına bağlı kalınmakla bertaraf edileceği düşüncesi üzerine kurulmuştu. Merkez-Rus esasında "halkların eşitliği" ilkesi ile yükseleceği teziyle, SSCB içindeki milletlere "federe cumhuriyetler", bağımsız olmaya şartları uygun gelmeyenlere "muhtar cumhuriyetler", millet tarifine uymayan etnografik gruplara da "muhtar bölge" veya "millî yerleşme alanları" verilerek millî kültürlerini sürdürme imkânı verilmiştir. Millî kültürün sürdürülmesinde aranan ve mecburî kılınan tek şart ise, onların şeklen millî, fakat temelde sosyalist karakter taşımaları idi.

Yapılacak her şey, Sovyet halklarının sonunda erişecekleri olan ortak kültüre, Sovyet kültürüne giden yolu hazırlamaktır.

Bu idarî yapılanmaya bağlı olarak Rusya idaresindeki Türkler; Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan adını taşıyan 5 birlik cumhuriyetine, Başkurt, Çuvaş, Kabarda-Balkar, Tatar, Yakut, Tuva Federasyon Cumhuriyetlerine, Karakalpak ve Nahcivan Muhtar Cumhuriyetlerine, Dağlık Altay, Hakas, Karaçay ve Dağlık Karabağ Bölgelerine ayrıldılar. Her millî idarî kuruluşun bir millî dil sahibi olmasını ve onu kullanmasını şart koşan Sovyet yönetiminin yürürlüğe koyduğu dil politikası ile Sovyet Türklüğü bir anda yirmiye varan yazı diline ve bir o kadar da alfabeyle sahip olma şanssızlığı ile karşı karşıya kalmıştır.

Sovyet Türklüğünün, bu şekilde siyasî yönden parçalanması, tek Türk milleti içinden birçok irili-ufaklı millet ve milliyetin sunî bir şekilde yaratılması sonucunu doğurmuştur. Zorla ve sistemli bir şekilde, her boyun belli bir ağzı veya birkaç ağzı esas alınarak ağız söyleyişleri, gramer şekilleri, ekler, kelimeler işlenip yaygınlaştırılarak "millî dil" adıyla ortaya çıkarılmıştır. Böylece, yüzyıl öncesinin aksine, Sovyet Türk Dünyası, 20'ye varan yazı dilinin yanı sıra, tâbiyatıyla bir o kadar da dile sahip olmuştur. Türkistan Cumhuriyeti'nin içinden çıkarılan Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri ve bu cumhuriyetler içinde nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Türk boyunun konuşma dilinin, yazı dili haline getirilme süreci, bu politikanın en çarpıcı örneklerinden birini oluşturur.

Merkezî hükümetin tespit ettiği bu dil politikası, Sovyet kültür politikasına da hizmet etmiştir. 19. yüzyılın sonuna kadar süren yazı dili birliğinin, 20. yüzyılın ilk yirmi yılında da bu yazı dili birliğinin yeniden tesisi yolundaki gayret ve isteklerin bu politika ile kesin şekilde bertaraf edilmesiyle, eşitlikle birbirinden uzaklaştırılan ve aralarında anlaşma gücünü yaratılmağa çalışılan Türk Toplulukları, kapılarını Rus diline ardına kadar açmak zorunda bırakılarak, dillerinin Rusça'ya yakınlaştırılması eylemini yaşamışlardır. Çok yakın zamanlara kadar bu ülkelerin resmî dili, ortak dili, birçok durumda eğitim-öğretim dili Rusça olmuştur. Şurası bir gerçektir ki, bugün bu eski birliğin Türk soylu toplulukları, bir araya geldiklerinde anlaşmayı Rus dilinde sağlamaktadırlar. Maalesef, bu gün, kendi yazı dillerini bile konuşmayan, ancak Rusça'yı ana dili gibi bilen, hatta onu kendileri için birinci dil olarak gören Türk Toplulukları mevcuttur.

Bugün, birbirine yakınlaşma yolundaki Türk Cumhuriyet ve Topluluklarının siyasî, iktisadî, ilmî ve kültürel ilişkilerinin tamamında ilk sorun olarak karşılımlarına dil çıkmaktadır. Türkler arası toplantı, kongre ve resmi görüşmelerde çok defa Rusça'ya başvurulmaktadır. Oysa, Türk lehçe ve şiveleri arasında belli ölçülerde yakınlıklar vardır; bazı tedbirler alınmak suretiyle bu yakınlıklar daha da artırılabilir ve yabancı diller yerine Türkçe, Türk Toplulukları arasında iletişim vasıtası olabilir. Dilde birliğin temini, Türkler arasındaki yakınlaşmayı daha da artıracak, siyasî, iktisadî ve kültürel iş birliğini daha sıkı bir hale getirecektir.

Bugün, dünya Türklüğü yazı dilinin karşı karşıya olduğu alfabe, imlâ, terimler ve söz varlığında, yabancı dillerin tahakkümü ilk etapta olmak üzere, mevcut Türk yazı dillerinin normalleştirilmesi, çözümü mümkün problemlerdir. Bu problemlerin çözümü için atılacak en önemli adım ise, samimi olarak bunu istemek ve bu hususta karar vermektir.

Ortak bir dilde birliğin temini için alfabede, İmlâda ve terimlerde birliği sağlamak ve Türk dilinin bütün söz varlığını tespit etmek, yapılması gerekli işlerdendir. Yine ortak dile giden yolda, mevcut Türk yazı dillerinin kendi içlerinde, aslî ortak şekil ve seslerde birleşmeyi gerçekleştirmek suretiyle normalleştirmeye gitmeleri, Türk Topluluklarının birbirlerinin lehçe ve şivelerine aşinalık kazanmaları da, süreci hızlandıracaktır. Bu amaçla, Avrasya TV kanalına ortak bir televizyon kanalı olarak işlerlik kazandırılması son derece önemlidir. Cumhuriyetlerin de öğrenme ilgisine bağlı olarak, Avrasya TV'de Türkiye Türkçe'sini sürekli öğreten programların yayına sokulmasında büyük fayda vardır. Bu, Türk Toplulukları arasındaki iletişime vasıta bir lehçe konumuna yükselerek, her bakımdan avantajlı gözükken Türkiye Türkçe'sinin yaygınlaşmasını kolaylaştıracaktır. Aynı şekilde, bu TV kanalında diğer Türk lehçe ve şivelerini öğreten yayınlara da yer verilmesi, lehçeler arası aşinalığın kazanılmasına yardımcı olması bakımından önem teşkil etmektedir.

Dil meselesinin çözümü, detaylı projelerin hayata geçirilmesine bağlıdır. Bu çerçevede, TİKA Sosyal, Kültürel, Eğitim İşbirliği Dairesi bünyesinde hazırlanmış olan "Türk Dili Projesi"nin faaliyet plânında yer alan konuların tamamının uygulamaya konması ve söz konusu projenin önümüzdeki Beş Yıllık Kalkınma Plânı içinde yer alması gerekli görülmektedir.

SSCB'de rejimin her türlü plânlamasının temelini, adım adım Rus kültüründen alacak "Sovyet insanının yaratılmasına dönük olduğunu gösteren en açık delillerden biri de alfabe konusudur, İlminskiy'nin "İslam

dini var oldukça Rus harflerinin Arap alfabesine karşı savaşı güç olacaktır" diyerek, Çarlık Rusya'sı zamanında Rus alfabesini Müslüman Türklerin kullandığı ayrı şivelere uygulamaya başladığı herkesçe bilinmektedir. Sovyet döneminin 20'li yıllarında, geçmişin bütün izlerini silmek gayesiyle, SSCB içindeki bir-iki istisna dışında, bütün halklara Latin alfabesini kullanma mecburiyeti getirilmiştir. 30'lu yıllar ise, bu yeni alfabeyle adapte olmaya çalışan halkların, Rus alfabesiyle tanışmak zorunda olduğu dönem olmuştur. SSCB içindeki irili-ufaklı her Türk halkı için, birbirinden ayrı ve irtibatsız Rus alfabesi esasında alfabeler hazırlanıp kullanıma sokulmuştur.

Kültürel yönden Ruslaştırmayı hedefleyen Rus alfabesi esandaki alfabelerin kullanılmasının yalnızca bir aşamadan ibaret olarak görüldüğü dönemde, asıl ulaşılması gereken nokta ise, bir Sovyet Türkoloğunun kaleminde şu şekilde ifadesini bulmuştur: "SSCB halklarının çoğunluğu, alfabelerin bir tür birleştirilmesi aşamasında, Rus işaretleri esasında alfabeler kullanmaktadırlar. Sovyetler Birliği halklarının kardeşçe yaklaşması sürecinde, kültürlerin yakınlaştırılması çerçevesinde, SSCB halklarının bu Rus işaretleri esandaki alfabelerinin birleştirilmesi sadece bir etaptır ve bu etap çeşitli alfabelerin yaratıcılarının çalışmalarındaki koordinasyonsuzlukla karakterize olur. İnsanların ana dillerinde okuyabilmeleri, yazı ve dizgi makinelerinin bir olması için şimdi ikinci adımı atmak gerekir; Alfabeleri azamî ölçüde Rus alfabesine yaklaştırmak, SSCB'de sosyalizmin kuruluşunun olağanüstü büyük genişliği, Sovyet toplumundaki yeni olguyu, milletlerin ve millî kültürlerin iş birliği ve yaklaşması olgusunu doğurmuştur. Bu plânda, alfabelerin birleştirilmesi vazifesi, özel bir güncellik kazanmaktadır."

Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin sosyal ve kültürel hayatta da Türkiye'ye ve ona göre de modern dünyaya açılma yolunda olduklarının en açık göstergesi, Latin alfabesine geçiş sürecine girmeleri olmuştur. Latin alfabesine geçişin, Türk Cumhuriyetlerinin Rus yörüngesinden çıkmalarını sağlamaya yarayacak çok önemli etkenlerden biri olduğu dikkate alınırsa, konunun çok yönlü değeri ortaya çıkar. Nitekim, Rusya Federasyonu'nun Türk Cumhuriyetlerinin Latin alfabesine geçişlerini yavaşlatmak ve hatta engellemek için cumhuriyet yöneticilerine açık ve/veya kapalı olarak baskı yaptığı bilinmektedir. Geçiş süreci tamamlanıncaya kadar bu baskının devam edeceği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Türk Cumhuriyetlerinin Latin alfabesine geçiş süreçlerinin hızlandırılması ve en kısa zamanda da tamamlanması hayati önem arz ettiği için, bu süreçte Türkiye'ye büyük roller düşmektedir. Nitekim, Türkiye başlangıçtan

itibaren cumhuriyetlerin bu hususla ilgili yardım taleplerine muhatap olmuştur. Bütün bunlara bağlı olarak, şayet oluşmuş projeleri yok ise, bu yönde projelerin hazırlanmasına yardım edilmeli ve Türkiye'nin vaat ettiği matbaaların bu ülkelerde biran önce kurulması sağlanmalıdır.

Türk özel sektörünü, matbaacılık alanında cumhuriyetlere yatırım yapmaları özendirilmelidir. Alfabenin yaygınlaştırılması hususunda ihtiyaç duyacakları eğitimci kadrosunun yetiştirilmesi için ilgili bakanlıklar arasında gerçekleştirilecek koordinasyonla yaygın eğitim hizmeti verilmelidir. Latin alfabesine dayalı modern baskı tekniklerinin bu cumhuriyetlerde uygulanabilmesi maksadıyla, meslekî eğitim kurslarının düzenlenmesi ve ihtiyacı duyulan teknik kadronun yetiştirilmesi, Türk Cumhuriyetlerinin Kiril'den Latin'e geçişte karşılaşacakları alfabe ve buna dayalı imlâ problemlerinin çözümlenmesi, alfabe kitabından imlâ kılavuzuna, genel sözlüklerden terim sözlüklerine kadar ihtiyacı duyulacak çalışmaların ortaya konması, Türkiye'nin kolaylıkla üstesinden gelebileceği hususlardır.

Bu cumhuriyetlerde Latin alfabesine geçişin tamamlanması, Türkler arasında dil birliğin sağlanması yolunda yapılacak çalışmalar için de büyük avantajlar sağlayacaktır.

3.1.2. Tarih

Yazılı kaynaklar, aralıksız bir bütün olarak devam ede gelen Türk tarihinin, en az 4500 yıllık bir geçmişe sahip bulunduğunu göstermektedir. 20. yüzyılın son on yılına kadar dünyadaki tek bağımsız Türk devleti olan Türkiye'nin eğitim programlarında Türk tarihi, bugünkü Türkiye Türklerinin geçmişlerine yönelik bir seyir takip etmiş, siyasî gerekçelerle Türkiye dışında kalan Türklük hakkında eğitim müfredatlarımıza pek bir şey girmemiştir. Nasıl ki, bu gün dağılan Sovyetler Birliğinden ayrılan Türk Cumhuriyetlerindeki Türkler, kendilerinin bir uzantısı durumunda olan Türkiye Türklerinin yakın tarihleri hakkında bir şeyler biliyorlarsa, Anadolu Türkleri de onların uzak ve yakın tarihleri hususunda fazla bir bilgiye sahip değildir. Ortak kültürün unsurlarının başında dil ve tarih geldiğine göre, aynı ulusun fertleri, birbirlerinin tarihlerini bilmenin yanı sıra, tarihin belirli bir zamanına kadar olan ortak tarihlerini de öğrenmek durumundadır. Tarihe yönelmek, kendini tanımak ve bilmektir. Bu, ortak hedefler ve stratejilerin oluşmasında bir dayanak noktasıdır

Bu bakımdan Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye, ortak bir tarih anlayışı ve tarih eğitimi konusunda karar almak zorundadır.

Ortak tarih anlayışımızın esasını Türk tarihinin bütünlüğü oluşturmalıdır. Türk tarihini bir bütün olarak düşünmek, ona felsefî açıdan bakmak demektir. Yani, Anadolu'ya gelen Oğuzlarla, Asya'da kalan Kırgız, Kazak, Özbek, Uygur, Kuman-Kıpçak gibi Türk boylarım ayrı ayrı uluslar olarak telâkki edilmemesi gerekir. Dolayısı ile Türk tarihi incelenirken, devlet ya da boy tarihi değil, millet tarihi esas tutulmalıdır. Bilindiği gibi, daha önce siyasî maksatlara dayalı olarak Rusya idaresindeki bütün Türkistan Türklerine Tatar adı verilmiş, daha sonra Ruslar Tatar adı altında tek bir millet yaratmaktansa, ayrı ayrı boy adlarına sahip olan Türkleri farklı etnik gruplarmış gibi tanıtarak Kazak, Kırgız, Türkmen, Azeri, Özbek, Başkurt, Uygur vs. gibi milletler oluşturmaya çalışmışlar ve bugünkü Türk Cumhuriyetleri de bu politikanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bugün, Türk tarihinin tamamını kapsayacak bir anlayış içinde, Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin eğitim-öğretim programlarına girecek tarih kitaplarının yazılması işi, ilgili Bakanlıklar tarafından acilen tamamlanmalıdır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin konu ile ilgili bilim adamlarından oluşacak bir heyet vasıtasıyla ortak bir Türk tarihinin yazımı işine ise, büyük ehemmiyet verilmelidir.

3.1.3. Din

Yıllarca ateist bir toplum yaratma veya Rus kültürü içerisinde Hıristiyanlaştırma amacıyla hareket eden Sovyetler Birliği, birlikte yaşayan Türkleri İslamiyet'ten uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Ancak, bütün aksi yöndeki gayretlere rağmen gerçek anlamda olmasa da, İslamiyet yaşanmış ve Türklerin arasında Türk isminden ziyade millî kimliği temsil etmiştir. Fakat, Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklerin İslamiyet ve Türklük anlayışı, Türkiye Türklerinin anlayışından farklılıklar göstermektedir.

Ateist dönemin sona ermesiyle birlikte korku ve dikta idaresi dolayısıyla saklanan ve körelen duygular ortaya çıkmıştır. Bugün, dinî konularda açlık boyutunda bir talep vardır. Bu talep, şu anda idari kademelerde bulunanların eski dönemin idarecilerinden oluşmasından dolayı karşılanamamaktadır. Ayrıca, halkın bu açıdan, bu kadrolara bir muhalefeti

veya tepkisi de mevcuttur. Bu yüzden halk, talebini karşılamak üzere çeşitli ülkelerin peşine düşmektedir. Bu durum, hem Türkiye'nin, hem de Türk Cumhuriyetlerinin menfaatlerine terstir. Bunlara engel olmak için, dinî bilgilerin bu insanlara sağlıklı yollardan ulaştırılması gerekmektedir.

Misyonerlik faaliyetleri de, yeni Türk Cumhuriyetlerinde hızlı yayılmaktadır. Hıristiyanlaştırma eskiden de Ruslar tarafından kullanılmak istenmiş, fakat büyük bir başarı sağlanamamıştır. Sovyet döneminde ise, bir taraftan ateistlik yaygınlaştırılırken, diğer taraftan Rus kültürü yoluyla Hıristiyanlaştırma uygulanmıştır. Sovyetler öncesinde, Türklerin dinî duygu ve eğitimleri belli bir düzeyin üstünde olmuştur.

Sovyetlerdeki ateist felsefenin, eski rejimlerle birlikte kamu oyunda yenik düşmesinden sonra, toplumların inançları açısından kaygan bir zeminin ortaya çıktığı, Katolik ve Protestanların da bu gerçeği fark edip, etkin bir şekilde faaliyete geçerek, geleneksel Ortodoks alanlarındaki paylarını geliştirdikleri gözlenmiştir. Bu misyonerlik kampanyaları, eski Sovyet alanındaki Türk kökenli insanları da hedef almaktadır ve başarılı olmamaları için de bir sebep yoktur.

Dinlerin yayılmasında görülen bir başka özellik de, toplumların inanç kimliğinin dinin gerekleri ile ilgilenen bir nüfus kesimince, bir zaman süreci içinde, toplumun bütünü için belirlenmiş olduğudur. Türk Cumhuriyetlerinde, Sovyetler Birliği döneminden kalma idarî kadroların gözünde, Türkiye'nin laik yapısı tercih sebebi olsa da, asıl belirleyici olacak unsurun dinî açlık gösteren halk kesimi olacağı unutulmamalıdır. Halen bu cumhuriyetlerde, kaybettikleri din kültürü birikimlerini ve inanç kimliklerini yeniden öğrenme noktasında olan insanların, dinî çalışmalara açık halleri kritik bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Bütün cumhuriyetlerde, tek bir inanç kimliğinin yerleşmesi bölgenin bütünleşmesine, dolayısıyla boylardan millet oluşumuna geçilmesine büyük yararlar sağlayacaktır.

Diğer bir önemli konu da Türkiye ile bölgenin inanç kimliği ve din kültürü müşterekliğinin yeniden sağlanmasıdır. Bilindiği gibi, Anadolu'nun din kültürü, Türkistan erenlerince oluşturulmuştur. Şimdi de, Anadolu kendi din kültürünü Türkistan'a taşımalıdır.

Türkiye, yalnızca sosyolojik anlamda Müslüman bir ülke olduğu için değil, her şeyden önce millî bir devlet olduğu için, bölgedeki dinî gelişmelerin

kendisi ile bölge halkı arasındaki bağları (ortak kültür kütesini) artına yönde olmasını istemek durumundadır. Kimi yerde birbiri ile çakışan, kimi yerde de birbirini tamamlayıcı ve destekleyici özellikler gösteren din ve milliyet değişkenleri, yerine göre münavebeli olarak geliştirilmelidir. Örneğin, Azerbaycan'da milliyet ortak paydayı oluştururken, Tacikistan din birliği ile kucaklanmalıdır. Kazakistan'da ise kritik nüfus mozaiği sebebi ile her ikisinde de mutedil davranıp daha çok pazar ekonomisine dayalı, demokratik, laik ve batı değerlerini esas alan Slav-Türk ortak değerler kütesi geliştirilmeye çalışılmalıdır. Misyonerlik faaliyetlerinin Türk kökenli insanları hedef almasına paralel bir şekilde, İslamiyet'in yalnız Türklere mahsus olmadığı gerçeği göz önünde tutularak, bu kültürün, Slavlara da tanıtılmasına çalışılmalıdır.

Öte yandan, din kültürü oluşturmanın, toplumsal düzenin tesis edilmesine ve kalkınma sürecine girilebilmesine aşağıdaki konulardaki katkılarıyla faydalı olacağı anlaşılmaktadır:

- Büyük sorun olan alkol bağımlılığının önünün alınması,
- Kriminal olayların ve toplumsal kaosun yatıştırılması,
- Vatan ve millet sevgisinin oluşturulması ve dolayısıyla ülkelere ve millî kaynaklarına sahip çıkan bir bilincin geliştirilmesi,
- Sosyal dengeleme ve yardımlaşmanın geliştirilmesi ile kaos günlerinin daha az sosyal maliyetle atlatılması,
- Aile kurumunun geliştirilerek toplum yapısının güçlendirilmesi,
- Temel mahremiyetler gibi konularda kültürel kazanımlarla geçmiş dönemde zarar görmüş insan haleti ruhiyesinin geliştirilmesi.

Türkiye, İslam ülkeleri arasında laik ve demokratik rejimiyle orijinal bir model oluşturmaktadır. Bu modele göre, laik rejim içinde din hizmetleri ve eğitimi devlet eliyle yapılmaktadır. Türkiye kendi modelini bu ülkelere sunabilir. Bu çerçevede Türkiye, İmam Hatip Okullarının açılması, din adamları görevlendirilmesi, cami ve kuran kursu inşası gibi konularda Türk Cumhuriyetlerine yardımcı olabilir.

Sovyet döneminde, Taşkent, Orta Asya'da dinî merkez olarak belirlenmiş ve bir müftülük kurulmuştu. Bu teşkilât iyileştirilerek devam ettirilmelidir. Türkiye'den gönderilecek seçkin bir din aliminin buraya atanmasına çalışılmalı ve Teşkilâtın bütçesine bütün cumhuriyetlerin millî gelirleri nispetinde katkıda bulunmaları sağlanmalıdır. Başlangıçta, Türkiye'nin de malî katkıda bulunması doğru olacaktır. Bu başkanın her lehçeyi konuşan birer yardımcısı olmalıdır.

Henüz Özbek, Kazak gibi ayırımların çok keskin olduğu bu cumhuriyetlerde, din kurumunun başkanı, bu boylan ortak paydada toplamaya çalışmalı, cumhuriyetlerin yönetimleri ile polemige girmeyen, siyasetten uzak duran, uzlaştırıcı, birleştirici, itidal tavsiye edici, anlaşmazlıklar karşısında yatıştırıcı bir rol oynamalıdır. Yeni açılan cami ve diğer dini kuruluşlar denetimsizdir. Bunların bir teşkilât olarak Taşkent müftülüğü altında düzenlenmesi ve çalışanlarının statülerinin tespiti gerekmektedir.

3.1.4. Sanat

Anlatım gücü, mesaj aktarmadaki çağdaş hızı bakımından sanat, en üst seviyede bağlantılar kurma yollarından biridir. Her şeyin hızla değişmekte olduğu şu günlerde çeşitli sanat dallarının, ortak duygu ve düşüncelerin iletişimine yardımcı olmanın yanında, olağanüstü bir soğuk savaş aracı haline geldiği, stratejik boyutlar kazandığı açıktır. Fotoğraf, sinema, sahne ve görüntü sanatları ile plastik sanatların giderek artan gücü, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ilişkilerine yeni ufaklar açabilir.

Bu bakımdan, sanat konusu Türk Cumhuriyetlerine yönelik bir master plânın parçası olarak düşünülmelidir. Böyle bir master plân dahilinde, bölgeye yönelik olarak resim ve heykel sergilerinin ilgili ülkelere gönderilmesi, geleneksel el sanatları ürünlerinin sergilenmesi, fotoğraf sergileri düzenlenmesi, Türk filmleri haftası, alanla ilgili konferans, kongre ve panel gibi faaliyetlerde bulunulabilir. Diğer yandan Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında merkezî Türkiye'de olan, cumhuriyetlerde de bürolarının olacağı bir "Türk Arkeoloji ve Sanat Tarihi Enstitüsü" kurulmalıdır. Bu enstitü marifetiyle, bu coğrafyadaki sanat eserlerinin araştırılması, envanterlenmesi, neşriyatın ve her türlü arşiv belgesinin toplanıp değerlendirilmesi, eserler üzerinde yapılacak kazı ve araştırmaların izlenip rapor edilmesi, maddî Türk kültür varlıklarının gerçek manada ortaya çıkarılıp tanıtılması ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki kültürel ortaklığın pekiştirilmesine fayda sağlayacak, bir kültür çevresinin oluşmasına yardımcı olacaktır.

Türk Cumhuriyetlerindeki mimarlık ve her türlü el sanatı eserlerinin envanterlerinin yapılması, bölgedeki mimarî ve tarihî eserlerin durumları tespit edilerek, restorasyon projelerinin hazırlanması ve restorasyon çalışmalarının yapılması; ilgi alanının Türk dünyası çapında genişletilmesi; Türk müziği araştırma ve uygulamalarının, Türkmüziği aletlerinin, mahalli

kıyafet ve halk oyunlarının tespit ve derlemesi, yapılacak işler olarak sayılabilir.

3.2. Eğitim

Sovyet döneminden önce Rus Çarlığı İdaresindeki Türklerin eğitim kurumlarını mektep ve medreseler oluşturuyordu. Bu mektep ve medreseler, Gaspıralı İsmail Bey'in başlattığı usul-î cedid hareketi ile yeni bir eğitim ve öğretim şeklinde, giderek Rusya Türklerinin ihtiyaçlarını karşılayacak bir seviyeye kavuşturulmuştur.

Sovyet dönemindeki bazı siyasî mülahazalara rağmen, Türk Cumhuriyetlerindeki eğitim alanındaki faaliyetler oldukça başarılı sayılabilir. Bugün, Türk Cumhuriyetlerinde okuma yazma oranı, bazılarında yüzde doksanları aşmakta, bazılarında ise, yüzde yüzü bulmaktadır. Bu cumhuriyetlerin ilk orta ve yüksek eğitim durumları aşağıdaki tablolarda verilmektedir.

Tablo 4: Azerbaycan'ın Eğitim Durumu

	1980/81	1985/86	1990/91
Orta Okulların Sayısı	4237	4525	4534
Öğrenci Sayısı (bin kişi)	1567	1462	1409
Lise Sayısı	75	77	78
Öğrenci Sayısı (bin kişi)	79	76	59
Yüksek öğretim Kurumu Sayısı	17	18	19
Öğrenci Sayısı (bin kişi)	107	106	105

Tablo 5: Kazakistan'ın Eğitim Durumu

	1984/85		1990/91	
	Kurumlar	Öğrenciler	Kurumlar	Öğrenciler
Orta Okullar (1. sınıftan- 10. sınıf dahil)	8689	3347512	8771	3225030
Özelliği Olan Okullar (Technikum)	243	278625	274	247600
Yüksek öğretim Kurumları (Üniversite / Enstitü)	55	287774	55	287400

Tablo 6: Kırgızistan'ın Eğitim Durumu

	1987		1990/91	
	Kurumlar	Öğrenci	Kurumlar	Öğrenci
Orta Dereceli Okullar	1733	912600	1806	957000
Orta Dereceli Uzmanlaştırılmış Okullar Technicum	47	50767	48	43388
Yüksek öğretim Kurumları	10	57500	9	59000

Tablo 7: Özbekistan'ın Eğitim Durumu

	1980/81	1985/86	1990/91
Orta okulların Sayısı	8021	8159	8535
Öğrenci Sayısı (bin kişi)	4047	4336	4744
Teknikumların Sayısı	222	249	247
Öğrenci Sayısı (bin kişi)	238	282	262
Yüksek Öğretim Kurumu Sayısı	43	42	46
Öğrenci Sayısı	278	286	341

Tablo 8: Türkmenistan'ın Eğitim Durumu

	1984/85		1990/91	
	Kurumlar	Öğrenci	Kurumlar	Öğrenci
Orta Dereceli Okullar (10. yıl dahil)	1900	800000	1800	900000
Uzmanlaştırılmış Orta Dereceli Okullar (Technicum)	35	36900	40	34200
Yüksek Öğretim Kurumları (Üniversite / Enstitü)	9	57500	9	59000

Bununla birlikte Bolşevik ihtilalinden sonra kurulan eğitim kurumlarında, bilhassa 1920'li yıllardan itibaren SSCB içindeki Türklerin Sovyetleştirilmesine yönelik bir program uygulanmağa başlanmıştır. "Sovyet insanının" yaratılmasının en önemli vasıtası olarak eğitimin bütün esas ve metotlar Marksist-Leninist ideoloji temelinde belirlenmiş ve bütün Sovyetler Birliği için tek bir eğitim-öğretim programı tatbik edilmiştir. Birlik cumhuriyetleri, muhtar cumhuriyetler, vilayetler ve bölgeler, ancak kendi dillerinin, tarih ve edebiyatlarının öğretilmesi çerçevesinde programlarını genişletme hakkına sahip olabilmişlerdir. Okullarda sosyal ve

beşeri bilimlerle ilgili millî bilginin tarif, izah, yorum ve değerlendirmesi Marksist-Leninist açıdan yapılarak öğretilmiştir.

Cumhuriyetlerin tarih, edebiyat, coğrafya gibi kitaplarında işlenen temalar, bu cumhuriyetlerin aynı soydan gelen, aynı dili, dini ve tarihi paylaşan ve mahallî renkleriyle birlikte aynı kültür mirasına sahip olan insanlarını, birbirinden ayıran, birbiriyle ilgisiz-ilişkisiz dillere, kültürlere mensup milletler oldukları üzerine kurulup işlenmiştir. Hayatın hemen her safhasında sürdürülen bu yöndeki eğitim, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin ortak Türk kültür değerlerinin aşınmasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliğinde, bütünüyle sistemin tespit ettiği kültür politikasının başarıya ulaşmasına hizmet için, plânlı bir şekilde uygulanan eğitim politikaları bugün, Türk dünyasını bir "kültür parçalanması"la karşı karşıya bırakmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde, yüksek öğrenim kurumlarında belli bilim alanlarında (dil ve edebiyat gibi) ve ilk ve orta öğretim kademelerinde kendi dillerinde eğitim ve öğretimin verildiği Türk Cumhuriyetlerinde, eğitim ve bilim dili olarak Rusça kullanılmıştır. İlk ve orta öğretim kurumlarının, Rusça ve cumhuriyetin millî dilinde tedrisat yapan okullar olarak iki şekilde yürütülmesi, buna karşılık yüksek öğrenim dilinin büyük ölçüde Rusça olması günlük hayat dışındaki hayatın hemen her alanında Rusça'nın kullanılması, Cumhuriyetlerde çocuğun okula verilmesi sırasında ailelerin büyük kısmının tercihini Rusça tedrisat yapan okullar yönünde kullanması şeklinde tezahür etmiştir. Rusça'nın üstünlüğünün mecburî kabulü, tabiatıyla cumhuriyetlerin kendi dillerinin gelişmesini de engellemiş, hatta ortaya iki dilli toplumları çıkarmıştır. Bu durum, sırasıyla Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da cumhuriyetlerin kendi dilleri aleyhine bile işleyebilmiştir.

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri çevresinde, dildeki parçalanmayı giderebilmek için yerine getirilmesi gereken hususlara yukarıda temas edilmişti. Kültürel parçalanmayı gidermenin, ortak Türk kültürünü ihya etmenin ve şekillendirmenin en önemli yolu, özünü kendi değerlerinden alan modern Türk düşünce yapısı ve üslubunu ortaya koymaktır. Bu olgunun gerektirdiği şuuru Türk toplumlarına hakim kılacak en önemli vasıta, sıfır yaştan başlayıp, insanın hayatı boyunca devam eden eğitimidir.

Bu çerçevede Türk eğitim kurumlarının, Türk insanına modern Türk düşünce yapısını ve üslûbunu öğretecek kurumlar olarak görmek gerekmektedir. Bugün Türkiye'nin sağladığı burs imkânlarıyla Türk Cumhuriyetleri ve

Türk Toplumlarından binlerce öğrenci Türkiye'ye gelmiştir. Bir plânlama dahilinde önümüzdeki yıllarda da getirilmelerinde sonsuz faydalar vardır. Bu öğrenciler, bağımsızlığına henüz kavuşmuş Türk Cumhuriyetlerinin geleceğinin teminatı durumundadırlar. Onların, Özel bir plân ve program dahilinde, ortak Türklük şuuru kazandırılarak, alanlarında uzman elemanlar olarak yetiştirilmesi, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin geleceğini de belirleyeceğinden, büyük önem arz etmektedir.

Örgün eğitim alanında, Millî Eğitim Bakanlığınca, Türk Cumhuriyetlerinde liselerin açılmasına devam edilmelidir. Bu, Türkiye'ye yüksek öğrenime gelecek öğrencilerin hazırlanmasına da bir basamak olacağından, önemlidir. Türk Cumhuriyetlerinde bu güne kadar kurulmuş ve kurulacak olan okulların her türlü teknik donanımının sağlanması ve buralara kaliteli öğretmenlerin gönderilmesine de dikkat edilmesi gerekli bir husustur. Eğitime yapılan yatırım her türlü yatırımının üstündedir.

Bugün Türk Cumhuriyetlerine yönelik olarak yapılmasına devam edilmesi gerekli bir diğer eğitim alanı da, meslekî ve hizmet içi eğitimidir. Yeni bir yapılanma süreci içinde olan Türk Cumhuriyetlerinin hukuki, malî, teknik, idarî, bürokratik ve sosyal meselelerinin çözülmesinde, Türkiye'nin meslekî tecrübesi ve bilgi birikiminden yararlanmalarını temin etmek rahatlıkla mümkündür. Böylelikle, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri kurum ve kuruluşları arasında uygunluk sağlanabileceği gibi, iş birliği imkânlarının artmasına da zemin teşkil edecektir. Ancak, büyük bir teknik yardım kapasitesi olan ve bu kapasiteyi büyük ölçüde kullanan Türkiye, verdiği bu hizmeti dağınık bir şekilde yapmakta olduğundan, teknik yardım veren ülkeler arasında sesini gerektiği ölçüde duyuramayan bir ülke olarak kalmaktadır. Bu itibarla Türk Cumhuriyetleri ile gelişmekte olan ülkelerin elemanlarına verilecek teknik eğitim için Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı içinde özel bir eğitim fonu oluşturulması ile yalnız bu iş için bir eğitim kompleksinin kurulmasına yer verilmelidir.

Kısaca, dil ve kültür parçalanmasına maruz kalmış Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye, bölgelerinde ve dünyada sosyal ve kültürel varlıklarıyla bir denge unsuru olabilmek için, soy ve tarih şuuru ile buraya kadar belirtilen hususlara dayalı bir şekilde, birbirlerine karşı içinde buldukları iyi niyet ve iş birliği isteğine bakarak, çağın ölçülerine haiz vasıflı insan yetiştirecek bir kültür ortamı yaratmak durumundadırlar.

3.3. Sosyal Alan

3.3.1. Sosyal Bilimler Araştırma ve Uygulaması

Bölge ülkeleri, Marksist ideolojinin hüküm sürdüğü dönemlerde, sosyolojinin anki-Marksist ve emperyalist bir dünya görüşünün aracı olarak kabul edilmesi sebebiyle, gerçek manada bir sosyal yapı araştırmasına, yani sosyal bilimler uygulamasına geçmemişler ve bu sebepten sadece rejimi öven propaganda temalarının kitlelere benimsetilmesi tekniklerini geliştirmişlerdir. Sosyoloji dahi, son iki yıl içerisinde yeni bir disiplin olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla beraber, sosyolojik araştırma ve uygulama (ve eğitimi) ile görevlendirilen akademisyenlerin çoğunlukla pedagoji enstitülerinin eski "ölçme ve değerlendirme" uzmanlarından oluşması, meseleyi daha da karmaşık hale getirmekten öteye bir fayda sağlayamamaktadır.

Gerçekçi manada bir sosyal yapı araştırmasının, mevcut kadrolarla yapılması bugün için mümkün görülmemektedir. Sosyal bilimler sahasında sadece etnoloji ve etnografya çalışmaları ile derlenen bilgilerin, kısmen objektif olduktan söylenebilir. Bu sahalarda yapılmış olan çalışmalarda esas amaç; "halkların kültürlerinin birbirlerinden farklılaştıkları noktalar"ın vurgulanması olduğu için, gerçekçi bilgilere ulaşılmasından ziyade, Lenin ve Stalin'in "Milliyetler Politikasına" hizmet etmekten başka sonuç vermemiştir.

Bölge ülkelerinde, sosyal yapı dengelerinin kurulamamasının arkasında, gerçekçi bir sosyal yapı araştırmasının yapılmamış olması yatmaktadır. Sosyal yapı analizlerinin yapılmaması, dolaylı olarak sosyal sapma, parçalanma, norm ve değerlerin gerçek durumunun bilinmemesi, yeni anomi durumlarının tanımlanabilmesini dahi engelleme gibi büyük problemleri gündeme getirmiştir. Şu anda, bölge ülkelerinde, yukarıda sayılan faktörlerin bilinmeyişi sebebiyle, suç ve suça yönelmelerdeki patlamaların sebeplerinin bir saha araştırması ile tespiti dahi pek mümkün görülmemektedir. Bu sebeplerden dolayı, bölge ülkelerinin sosyal ve kültürel yapılarının araştırılması, gelecekte yapılabilecek iş birliği açısından son derece önemli olmakla birlikte, bu araştırmaların karşı taraftan beklenilmesi mümkün değildir.

Kısa vadede, Türkiye'den bölge ülkelerine gönderilecek sosyal bilimciler tarafından, sosyal bilimler araştırma ve uygulama metot ve tekniklerinin kısa süreli kurslarla bölge ülkelerinin akademisyenlerine aktarılması ve yeni metot ve tekniklerle teçhiz edilmiş bu geniş kadroların katkısıyla, saha araştırma ve veri toplama tekniklerini kullanarak, kısa sürede sosyokültürel yapı analizlerinin elde edilmesi gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Uzun vadede; bölge ülkelerinin sosyal bilimcilerinin, Türkiye'de eğitilerek ülkelere geri dönmelerinin sağlanması, kalıcı bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Yalnız, bu eğitim süresi içinde, bilhassa sosyolojinin kendi millî benliklerini, kültürlerini anlamada objektif bir araç olduğu hususunun benimsenmesi son derece önemlidir.

3.3.2. İstatistik

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), bağımsızlığını yeni kazanmış ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bulunan Türk Cumhuriyetlerinin bu süreci daha kısa bir sürede aşmaları için gerekli olan bilgi sistemi ve istatistik alt yapılarını uluslararası standartlarda kurma ve geliştirme çalışmalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çeşitli zamanlarda Türk Cumhuriyetleri yetkilileriyle yapılan ön temaslarda, bütün yetkililer böyle bir iş birliğinin kurulmasını resmen talep etmişlerdir.

Devlet İstatistik Enstitüsü, Türk Cumhuriyetleri için bu kapsamda istatistik iş birliği programları hazırlamıştır. Söz konusu iş birliği programlarından DİE ile Azerbaycan İstatistik Teşkilâtı arasında öngörülen istatistik iş birliği programı 2.11.1992 tarihinde Dışişleri Bakanları düzeyinde imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir. Söz konusu iş birliği programı çerçevesinde yer alan ekipman, eğitim, danışmanlık, metodoloji transferi, yayın ve doküman temini ve uygulama el kitaplarının hazırlanması gibi konuların kapsamı, ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenerek bir proje hazırlanmıştır.

Diğer Türk Cumhuriyetleri de, yapılan ikili görüşmelerde Azerbaycan İstatistik Teşkilâtı için hazırlanan projenin, ihtiyaçlar doğrultusunda kendilerine de uygulanmasını talep etmektedirler.

Devlet İstatistik Enstitüsü, Avrupa Mukayese Projesi çerçevesinde OECD ile iş birliği yaparak, Türk Cumhuriyetlerine bu projeye katılımlarını sağlamak ve teknik destek vermek için çalışmalar yapmaktadır. Bu amaçla, DİE'de bir dizi eğitim toplantıları yapılacak ve çalışmaların takibi ve

danışmanlık hizmetleri için DİE uzmanları bu ülkeleri çeşitli zamanlarda ziyaret edeceklerdir. Bu toplantılardan ilki 11-13 Mayıs 1993 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır.

21.9.1993 tarihinde Ankara'da Eurostat ile DİE başkanları düzeyinde bir iş birliği protokolü imzalanmıştır. Söz konusu protokolün iş birliği alanları arasında, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri İstatistik Ofislerine yapılacak teknik yardım konusunda bir madde bulunmaktadır. Bu madde gereğince DTE ve Eurostat, anılan ülkelerle yapılacak teknik yardım konusunda, ortak bir çalışma plânı hazırlayacaklardır.

Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin hemen her konuda olduğu gibi, ekonomik ve sosyal konularda kaynakların tespiti ve uluslararası standartlara uygun bilgi sisteminin kurulması için, istatistik konusunda da büyük eksiklikleri olduğu görülmüştür.

Ülkemizde ve çok taraflı olarak ortaya çıkan sorunların çözümlenmesi, Türk Cumhuriyetlerine yapılacak yardımların ve plânlanan iş birliği alanlarının, rasyonel ve sistematik bir şekilde organize edilmesi ile mümkündür. Bu yardım stratejisini oluşturmak için ilk adım, gerçekçi bir şekilde Türkiye'nin yardım önereceği alanların tespitidir. Bu çalışmayı ve koordinasyonu yapmakla görevli kuruluşun çalışma alanlarının, kesin hatlarıyla belirlenmesi için gerekli önlemler, bir an önce alınmalıdır.

İstatistik alanında iyi organize olmuş bir kuruluş olarak DİE'nin, bu ülkelere yapılacak teknik yardım için yeterli tecrübesi, ekipmanı ve teknik personeli vardır. Ancak, malî açıdan kaynakları sınırlıdır. Bu nedenle, DİE bütçesinin Türk Cumhuriyetlerine yapılacak yardımları da kapsayacak şekilde desteklenmesi gerekmektedir.

3.3.3. Hukuk ve Kamu Yönetimi Yardımı

Sovyet sistemi, genellikle etnik gruplara ve nüfuslarına göre değişik seviyelerde otonomileri olan bölge ve cumhuriyetlere ve bunların sıkı bağlarla bağlandıkları merkezî idareye dayanmaktadır. Muhtar bölge (oblast), cumhuriyet veya devletin özgürlük sınırları dar ve tamamen merkezî hükümet tarafından belirlenmektedir. Bağımsızlık sonrasında Türk Cumhuriyetleri, bürokrasi, ekonomik bağımlılık, siyasî ve idarî gelenekler sebebiyle, klasik Sovyet sistemini tam olarak aşamamış durumdadırlar.

Ancak, Türk Cumhuriyetlerinin önemli yapı değişikliğine yöneldikleri ve bunun ise, yeni bir hukuk çatısının bir an evvel kurulmasına bağlı olduğu bilinmektedir.

Bu cumhuriyetler halen, günü birlik ihtiyaçlar belirdikçe, eski hukuk düzeninin yetmediği veya aykırı düştüğü konularda palyatif yeni kaideler üretmek suretiyle, meselelerine çözüm bulmaya çalışmaktadırlar. Bütünü ele almadan ve sistemi kurmadan yapılan bu değişiklikler, tam bir hukukî karmaşaya sebebiyet vermek üzeredir. İster kamu hukuku, ister özel hukuk sahasında olsun, kimse neyi, neye istinaden yapacağını bilememekte ve yapılan işlemlerin hukukî dayanağı ve teminatı bulunmamaktadır.

Özellikle, demokratik bir yapıya ve serbest piyasa ekonomisine geçişte son derece gerekli temel kaidelerin, devletin hukukî çatısı olan Anayasa ve temel kanunların süratle hayata geçirilmesine ihtiyaç vardır.

Sistem değiştirdikleri ve yeni girecekleri yapı hakkında yeterli bilgileri ve tecrübeleri olmadığı için, bu cumhuriyetlerin hukukî yardıma ihtiyacı bulunduğu da bir gerçektir. Gerek toplum yapısındaki ayniyet ve benzerlikler ve gerekse kalkınma yolunda örnek almak istedikleri en uygun aday, yeterli birikim ve tecrübesiyle şüphesiz Türkiye'dir.

Bu alanda cumhuriyetlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve içinde buldukları dar boğazların aşılması için, Türkiye'nin tecrübe ve bilgi birikimlerinin aktarılmasını sağlayacak organizasyonlar oluşturulmalıdır. Bu cümleden olarak, cumhuriyetlerin hukuki yakınlaşmasını teminen, her cumhuriyetten yeter sayıda hukukçunun katılacağı ve sürekli çalışma yapacak bir "HUKUK KOMİTESİ" oluşturulmalıdır.

Türk Cumhuriyetlerinden, Türkiye'nin hukuk sistemini incelemek, Hukuk Fakültelerimizde ve TODAİE'de konularıyla ilgili seminerlere katılmak üzere hukukçular ve uzmanlar davet edilmeli ve böylece uzmanların Batı ölçülerinde devlet sistemini, kamu yönetimini öğrenmelerine yardım edilmelidir.

3.3.4. Adalet Hizmetleri

Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarından sonra, henüz millî hukuk ve adalet sistemlerini tam olarak kurabilmiş değillerdir. Ana hatları itibariyle, Sovyet hukuk ve adalet mekanizması varlığını devam ettirmektedir

Türk Cumhuriyetlerinde kanun yapıcı parlamento iken, icranın başı, güçlü yetkilerle donatılmış Cumhurbaşkanıdır.

Adalet sistemi iki seviyededir. Rayon ve şehir mahkemelerinin kararlarının temyiz yeri, başkentlerde bulunan Cumhuriyet mahkemeleridir. Rayon ve şehir mahkemeleri özlük ve malî bakımlardan Adalet Bakanlığına bağlıdır.

Ülkemiz ile çeşitli ülkeler arasında adalet hizmetlerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olmak üzere ikili veya çok taraflı adlî yardım, yabancı mahkeme ilâmlarının tanınması ve terfizi, suçluların iadesi ve hükümlü transferi gibi anlaşmalar yapılmaktadır. Bu tür anlaşmaların Türk Cumhuriyetleri ile de yapılması konusunda karşılıklı niyet teatileri olmasına rağmen, yürürlüğe girmiş bir anlaşma yoktur. Ancak, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında adalet konusunda yapılacak esas anlaşma ihtiyacının, hukuk ve adalet sisteminin reformu alanında olduğu gözlenmektedir.

Yeni yapılanma ve demokratikleşme sürecindeki Türk Cumhuriyetlerinin yönetim ve hukuk düzenlerinin, yerinden yönetim sistemi çerçevesinde oluşması amacıyla, ihtiyaç duyabilecekleri deneyim ve olanaklara sahip olmaları için, Türkiye ve bu cumhuriyetlerin yöneticileri ile hukuk ve bilim adamlarının karşılıklı düşünce ve görüş alış verişine olanak sağlayacak araştırmaların yapılmasının ve toplantılar düzenlenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu suretle, karşılıklı olarak uzman gönderilmesi, gerektiğinde, staj ve eğitim olanaklarının sağlanması yanında, uluslararası plânda demokratik, liberal, parlamenter, piyasa ekonomisine dayalı yapılara sahip ülkelerde benimsenmiş ve uygulamaya aktarılmış olanlara benzer norm veya standartların saptanması da mümkün olabilecektir.

Bu cumhuriyetlerin, yönetim ve hukuk düzenlerinin, aynı norm veya standartlara göre oluşturulmaları, aralarındaki ticari, ekonomik ve teknik konulardaki iş birliğinin aksamadan ve uyum içinde işlemlerini sağlayacaktır.

Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarında ve Türkiye ile istikrarlı bir iş birliğine ve ilişkilerinde sağlıklı, hızlı işleyen güvenilir bir yapıya kavuşturulmaları, uygulamada oluşabilecek muhtemel gecikme, sürtüşme gibi durumların düzenlenme aşamasında önlenmesi ve başta adalet olmak üzere devlet yönetiminin "yerinden yönetim" ağırlıklı olarak kurulması, bu oluşumun temel amaçlarıdır.

Her ülkenin kendi yapışma uygun bir hukuk sistemini gerçekleştirmesi gereğinin yanı sıra, bugün için giderek bütünleşen bir dünya ile ülkenin bağlantısını kurabilmek amacıyla hukuk sistemlerinin de bilgi alış verişinden fazlasıyla etkilenmesi ve ortak kararların alınmasında yardımcı olacak unsurların hukuk sistemleri içine yerleştirilmesi zorunluluk arz etmektedir. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik iş birliğinin ve bütünleşmenin sağlanabilmesi, öncelikle bu ülkelerin insana ve dünyaya bakış tarzlarını, algılama ve uyma biçimlerini ortak çerçevelerde yeniden kurmaları ile gerçekleşebilecektir. Adalet hizmetleri konusunda bu ortaklığın gerçekleşebilmesi için hızlı bir bilgi alış verişine ve yapılacak ikili anlaşmaların bir prosedür çerçevesinde karara bağlanmasına ihtiyaç vardır.

Uluslararası hukuk alanında bilgisi olan, yabancı dil bilen uzman hakim, avukat ve hukukçuların yetiştirilmesi, alınacak kararların yorumlanmasında ve yürürlüğe konmasındaki sürati artırabilecek ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ortaklığının dünyadaki yerini alabilmesini sağlayacak yegane kaynaktır. Bu nedenle, öncelikle insan yetiştirilmesi ve kurumlar içindeki eskimiş düzenlemelerin, yetiştirilmiş bu insanların önerileri ışığında yeniden yapılandırılması gerekir. Türk Cumhuriyetlerinde, bu temel öncelikler gerçekleştirildikten sonra, Türkiye, yol gösterici bazı öneri ve çalışmalar ile adalet hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde ve yenilenmesinde cumhuriyetlere yardımcı olabilir.

Kendilerine ait hukuk sistemini yeniden düzenleyecek olan Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarının, yeni yapılanmalar gerçekleştirebilmesi için öncelikle, hukukun bütün dalları, adalet ve yargının bütün kurumları ile ilgili ve ikili anlaşmaların gerçekleşme biçimlerinin incelenebilmesini ve ihtiyaçların belirlenmesini sağlayacak bir dokümantasyon birikiminin oluşturulması gerekir. Yazılı hukuk kaynakları, kitap ve makale alış verişi ile sağlanırken, konu ile ilgili bilim adamlarının ve adlî personelin yetişebilmesi amacıyla, Türk üniversitelerinden hukuk ile ilgilenen bilim adamlarının gönderilmesinin yanında, hukuk fakülteleri bünyesinde açılan (veya yeni açılacak) master ve doktora programlarına Türk Cumhuriyetlerinden öğrenciler alınarak hukukçu ve adlî personel yetiştirilmesi sağlanabilir.

Adalet hizmetleri ile ilgili olarak yürütülecek yardımlaşmanın sağlıklı olabilmesi için öncelikle, ikili görüşmeler ve anlaşmalar yapılacak olan Türk Cumhuriyetlerinin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel tarihinin günümüzdeki gelişmeler ile birlikte saptanması ve devletin örgütlenme

şemasının bilinmesi gerekir. Bu durumda, hem onların kendilerine özgü hukuk sistemlerinin oluşturulması sürecinde anlamlı yardımlar sağlanabilecek, hem de ikili anlaşmalarda ortak olarak alınacak kararlar daha uygulanabilir halde olacaktır.

Her devletin veya topluluğun iki veya daha fazla elemanla temsil edildiği bir "tetkik ve araştırma" komisyonu oluşturularak her devletin halihazırdaki "adli" durumunun tespiti yapılabilir. Söz konusu tespitler çerçevesinde, Türkiye'nin tecrübelerinden faydalanarak sunabileceği bir yapılanma örneği çerçevesinde, ortak standartlara sahip yeni hukukî düzenleme yolları ortaya konulabilir. Bunun için görevlendirilecek elemanların bizzat ilgili ülkelere veya topluluklara gönderilerek, yüz yüze görüşme ve yerinde incelemelerle verileri toplamaları sağlıklı olacaktır. Aynı şekilde, söz konusu ülkelere Türkiye'ye gelecek olan elemanların, Türk adalet sistemi ile ilgili staj ve incelemeler yapması için gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır.

Türkiye'de Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı gibi kurumlar ile Barolar, Noterler Birliği ve Hukuk Fakültesi gibi kuruluşların hem yapısal özellikleri Türk Cumhuriyetlerine tanıtılmalı, hem de bu kurum ve kuruluşlarda görev alan kişilerin konu ile ilgili olarak raporlarına ve görüşlerine başvurulmalıdır. Hatta, Türk Cumhuriyetlerinin adalet sistemlerinin yeniden yapılanması çerçevesinde konu ile ilgili kişilerin araştırma yapmaları ve toplantılar düzenleyerek ortak görüşlerini sunmaları, benzer norm ve standartların saptanmasında yardımcı olabilecektir.

Günümüzde hem ulusal, hem de uluslararası idarî kararların ve yargı kararlarının süratle alınması ve adaletle ilgili kurumların düzenli çalışması, eldeki verilerin düzenli işlenmesine ve pratikte hızlı kullanılmasına bağlıdır, ihtiyaç duyulan her türlü hukukî bilginin, ortak bir bilgi bankasında toplanması ve verilerin güncelliğinin sağlanması zorunludur. Bu durum, Türkiye'de ve Türk Cumhuriyetlerinde ulusal düzeyde gerçekleştirildikten sonra, uluslararası bilgi akımını sağlayacak ortak bir iletişim ağının da varlığı gerekmektedir. Bu yolla tetkik ve araştırma kurullarına gerek kalmadan ve zaman kaybına uğramadan, gerekli bilgi alış verişi sağlanabilecek ve kullanılabilir olacaktır.

Söz konusu bilgi bankasında ve komisyonlarda üyelerin birbirlerini anlayabilecekleri ortak bir dilin kullanılması zorunludur. Bu nedenle, komisyonlarda yer alacak ve verileri bilgi bankasına işleyecek elemanların yabancı dil konusunda eğitilmeleri gerekecektir.

3.3.5. Sağlık

Türk Cumhuriyetlerinde, Sovyet döneminde sağlık hizmetleri, tümüyle kamu tarafından organize ve finanse edilen bir faaliyet olarak gelişmiştir.

Hizmetin temel yapısı, yaygınlığı ve finansmanı, bazı küçük özel uygulamalar başlamasına rağmen, bağımsızlık sonrasında da aynen devam etmektedir.

Sağlık kurumları ana yapı olarak, teşhis ve tedaviden sorumlu mahallî poliklinikler ve yataklı tedavi kurumları, koruyucu ve toplum sağlığı birimleri ile sağlık propagandaları ve eğitim yayımlan organları mevcuttur.

Niteliği tartışılabilir olsa da, Türk Cumhuriyetlerinde sağlık hizmetlerinin yaygınlığı ve ülkelerarası mukayesede kullanılan bazı göstergeler bakımından iyi durumda oldukları bilinmektedir.

Türk Cumhuriyetlerinde, Özellikle son on yılda görülen en önemli sağlık problemleri çevre kirliliğine dayanmaktadır. Özellikle pamuk ekiminde kullanılan kimyasal gübreler, çocuk sağlığını ve yetişkinlerin üreme yeteneklerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Sağlık sigortası mecburî ve zorunlu kesintiler yoluyla yapılmaktadır. İlaç sanayii üretimi, dağıtım ve kullanım olarak kamu eliyle gerçekleştirilmekte, temelde bütün vatandaşların teşhis ve tedavi masraflarını kamu fonları eliyle finanse edilmektedir.

Bağımsızlık sonrası sağlık alanında görülen gelişmeler, genellikle yasal dayanağı zayıf ve riskli bir ortamda cereyan etmektedir. İlaç üretimi ve ithalâtı konusunda bazı kuruluş ve acentelerin faaliyetleri göze çarpmaktadır. Bu durum, Türk Cumhuriyetlerinde sağlık sistemini tümüyle değiştirmeyi hedefleyen çalışmaları gündeme getirmiş bulunmaktadır. Yürütülen çalışmalar temelde, sağlık sistemini batılı kurumlara yaklaştırma, Özel sektörü sisteme dahil etme ve yabancı sermayeyi getirecek idarî, yasal ve malî tedbirleri alma istikametinde gelişmektedir. Yabancı sermayenin davetinden umulan en büyük faydayı ileri biyomedikal teknolojilerin transferi oluşturmaktadır.

Sağlık, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında kurulan ilk ilişki alanlarından birisidir. Her bir cumhuriyet ile Türkiye arasında akdedilen sağlık alanındaki anlaşmalar bu cumhuriyetlerin bağımsızlığı öncesine kadar gitmektedir. Bu dokümanlar, milletlerarası anlaşma, mutabakat zaptı, iş birliği anlaşması veya protokol hükmündedir.

3.3.6. İletişim

Görsel yayıncılık da denilebilen televizyon yayıncılığının önemi kavranmadan, gelecek üzerine plân ve program yapılamayacağı aşıkardır. Bu yüzden Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde en önemli rolün, Avrasya televizyonuna düştüğünü bilmelidir.

Bu doğrultuda, 26-27 Kasım 1992'de Ankara'da toplanan, "Türkçe Konuşan Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleriyle Türkiye Arasında İletişimde İş Birliği Konferansında, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye'nin kurucu üye sıfatıyla kısa adı TKA olan "Türkçe Konuşan Haber Ajansları Birliği" oluşturulması kararlaştırılmış ve Birliğin tüzüğü kabul edilmiştir. 1993 yılı Nisan ayında birinci genel kurul toplantısı gerçekleştirilmiştir. Ajanslar arası haberleşmede her ülkenin kendi lehçesi kullanılması kararı alınmıştır.

PTT, haberleşme sistemlerinin bakım ve işletmesi alanında yılların getirdiği bilgi ve tecrübesini, diğer ülkelerle, özellikle ortak dil ve kültür öğelerine sahip olduğumuz Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetlerine sunmayı hedeflemiş ve kısa, orta ve uzun vadeli plânlar hazırlayarak uygulamaya koymuştur. PTT, Türkiye kaynaklı televizyon programlarının OATC'de de izlenmesi için gerekli uydu yer istasyonlarının anılan ülkelerin başkentlerine montaj işlemlerini 1992 Nisan ayının ilk yarısında tamamlamıştır. Ayrıca, Azerbaycan'da daha önce kurulmuş olan sayısal santralın uydular aracılığı ile Türkiye bağlantılı olarak dünyanın her yeri ile konuşabilmeyi sağlayacak uydu yer istasyonu tesisi ve testleri süratle tamamlanarak, Mayıs 1992 ayı itibariyle hizmete verilmiştir. Türkiye-Nahcivan direkt haberleşme irtibatı, 500 hat kapasiteli santralın Nahcivan'da tesis edilerek Mayıs 1992 sonunda hizmete verilmesi ile gerçekleştirilmiştir. OATC'ye nakledilen santral ve "IBS" uydu yer istasyonlarının tesis çalışmaları tamamlanmış olup, deneme mahiyetinde hizmete verilmiştir.

Türkiye ile OATC başta olmak üzere tüm Asya ve Avrupa'da yaşayan diğer Türk Toplulukları arasındaki kültürel ilişkileri geliştirmek ve her alanda yakın iş birliği tesis etmek amacıyla PTT'nin kurduğu alt yapı ile 27 Nisan 1992 tarihinde TRT-INT ve AVRASYA TV yayınları başlatılmıştır. AVRASYA TV, TRT'nin 28 Şubat 1990 tarihinde Avrupa ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelik olarak başlattığı TRT INT yayınları gibi, bir sınır ötesi yayın programıdır. Uydu, kablolu TV, TVRO, DBS gibi çağdaş yayın teknolojilerinin tamamının kullanıldığı bu iki proje birleştirilerek, Atlantik Okyanusu'ndan Çin Seddi'ne kadar uzanan Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya toprakları, TRT'nin yayın alanı içine alınmıştır.

AVRASYA yayınlarının kendi millî şebekelerinden dağıtımını için her cumhuriyetin radyo televizyon teşkilâtı ile TRT arasında iş birliği protokolleri imzalanmıştır. Böylece daha önce başlatılan TRT-INT yayınları ile birlikte iki uydunun kapsama alanları birleştirilerek tek bir yayın haline getirilmiştir. Bu yayın alanının en doğu noktası ile en batı noktası arasındaki zaman farkı 6 saati bulmaktadır. Bu yüzden TRT-INT ve AVRASYA yayınları üç aşamalı olarak yapılmaktadır. Hafta içinde saat 15.00'de başlayan yayınlar yalnızca INTELSAT-V uydusuna gönderilmekte, saat 19.00'dan itibaren batıyı kapsayan EUTELSAT II(F1) uydusu da devreye sokularak saat 22.00'ye kadar ortak yayın sürdürülmekte, 22.00'den sonra ise yalnızca batıya yayın yapılmaktadır. Yayın, Cumartesi ve Pazar günleri saat 12.00'de başlamakta ve saati 8.00'de ortak yayına geçilmektedir.

Cumhuriyetler arası program koordinasyon toplantısı (I. Danışma Kurulu) 6-7 Temmuz 1992 tarihinde Ankara'da yapılmış, yayınlarla ilgili fikir alışverişinde bulunulmuştur. Kasım ayından itibaren ise, Türkçe Dil Dersi, Avrasya Magazin ve Avrasya Ekonomi programlarının yayınına başlanmıştır. Asya'da Müzikli Esintiler programının yayını sürmektedir. Arşiv programı Orta Asya Esintileri ve Altaylar Belgeseli de yayına verilmiştir. Çocuk programı Susam Sokağı ile Haberlerin yayın saati değiştirilirken, içerik açısından bazı programlar yayından kaldırılmış, bazı yeni yerli diziler ve müzik eğlence programları yayına konmuştur.

Avrasya yayınları tüm cumhuriyetlerde heyecanla karşılanmıştır. Şu anda, Avrasya Televizyonu iki cumhuriyette bir kaç saatlik yayımla 10 milyonluk seyirci potansiyeline hitap etmektedir. Bununla beraber bugüne kadar Türkiye Türkçe'si ve Genel Türkçe problemi, yayın iskeletinin seyirci ihtiyaç ve isteklerine göre ayarlanamaması, TRT'nin ısrarlı politika tespiti ve kaynak sağlanması taleplerine, ilgili kurum ve kuruluşlarca tam olarak

cevap verilememesi, dolayısıyla istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Halk, Türkiye'yi tanıtan, kendi kültürlerini, tarihini anlatan, dil, din ve tarih birliğini işleyen programlar istemektedir. Programlarda Türkiye'deki iç çekişmelere çok yer verildiği için, cumhuriyetlerde Türkiye'nin durumu konusunda karamsarlık olduğu söylenmektedir.

Türkiye'de Öztürkçe olarak bilinen kelimelerin buralarda bilinmemesi yüzünden yayında kullanılan dil anlaşılammaktadır. Avrasya TV'nin, Türkiye Türkçe'sinin güzelliğini, yeterli bir yazı ve edebiyat dili olduğunu, Türkler arası bir iletişim dili olarak kullanılabileceğini ve dolayısı ile başka bir dile ihtiyaç olmadığını anlatmasında yarar vardır. Buna bağlı olarak, Türk Cumhuriyetleri ve diğer Türklük alanlarında Türkiye Türkçe'sinin yaygınlaşmasını sağlamak maksadı ile aynı dilin sahibi olan Türk Topulukları için özel öğretim metotlarının geliştirilmesi suretiyle hazırlanacak Türkiye Türkçe'si öğretim programlarının AVRASYA TV yoluyla yayına sokulması, öncelikle yapılabilecek işler arasında sayılabilir.

Ayrıca, her cumhuriyetin farklı problemleri *vardır*. Programlar, bu problemlerin bilincinde olan uzmanlaşmış personelle hazırlanmalıdır. Tüm cumhuriyetleri ortak kültürel yönleriyle ele alan belgesellere ihtiyaç vardır. Her Türk Cumhuriyetinde ve Türk Topuluklarının bulunduğu bölgelerde, Avrasya ekipleri mümkünse devamlı bulunarak, değilse kısa aralıklarla giderek programlarını gerçekleştirmelidirler

Bu ülkelere yapılacak yardım ve yatırımlarda, yayıncılık alanına öncelik verilmesi dış politikamız açısından da önemlidir.

3.3.7. Çalışma Hayatı-Sosyal Güvenlik

Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile bağımsızlıklarına kavuşan Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde, diğer alanlarda olduğu gibi, çalışma hayatı ve sosyal güvenlik yapısında da büyük bir değişim yaşanmaktadır. Söz konusu değişimin gerçekleşmesinin, öncelikle yeni sistemin düşünce olarak kavranmasına bağlı olduğu açıktır.

Tek partili merkezîyetçi sistemden, çok partili demokrasiye giden yolun henüz başında bulunan bu ülkelerde, karşı karşıya bulunulan ekonomik güçlükler ile sosyal, kültürel ve idari yapı değişimleri üzerindeki baskılar hayatın her alanında etkisini göstermektedir.

Sovyetler Birliğinde siyasî, sosyal ve ekonomik sistemin gereği olarak iş veren tek kurum devlettir. Ücret ve çalışma koşullarının belirlenmesi devletin yetkisindedir. Sistemde sendikalar mevcut olmakla beraber, yapılan toplu sözleşmeler devlet ve onun bünyesinde çalışanlar arasında önceden belirlenmiş, görüşme yapılmadan imzalanan metinlerdir. Grev hakkı yoktur. Hemen her çalışan, zorunlu olarak sendika üyesidir. İstihdam tabii olarak kamu tarafından karşılanmakta ve işsizlik söz konusu değildir.

Değişmeye başlayan sistemle birlikte insanlar ilk kez iş güvenliği ve işsizlikle karşılaşmışlardır. Yüksek enflasyon, işsizlik, serbest piyasa ekonomisinin yasal düzenlemesinin henüz gerçekleştirilememiş olması ve geçiş sürecinin diğer tüm olumsuz etkileri, toplumun büyük kesiminde hayat standardının düşmesi sonucunu doğurmuştur.

Türk Cumhuriyetlerinde yüksek doğum oranına bağlı olarak nüfus içinde gençlerin oranı oldukça yüksektir. Eski sistemde aşırı istihdama yol açan fazla iş gücünü iş yerinde tutma mecburiyetinin yanı sıra, çalışma yaşındaki aktif nüfusun oran olarak yüksek olması, diğer taraftan iş piyasasını zorlayan genç nüfus, istihdamda büyük sorunlar yaratmaktadır. Ortalama yüzde 8'e yükseldiği tahmin edilen işsizliğin, iş gücü piyasasında illegal gelişmelere, gizli işsizliğe yol açtığı tahmin edilmektedir. Bu cumhuriyetlerde bir çok sanayi kuruluşunun atıl vaziyette oluşu da işsizliği artıran önemli bir husustur. Bu nedenle bazı cumhuriyetlerde genç işçilerin eğitim ve çalışma amacıyla yurt dışına gidişleri teşvik edilmektedir. Bu amaçla adı geçen Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye iş gücü göndermek üzere "İş Gücü Anlaşması" yapma istekleriyle karşılaşılmaktadır.

Sovyet sistemindeki geleneksel sendikaların hızla üye kaybettikleri, buna karşılık alternatif sendikalar kurulduğu gözlenmektedir. Etkin bir toplu pazarlık söz konusu değildir. Toplu pazarlık sisteminin oluşumu henüz başlamaktadır. Değişimin kısa vadede devlet, iş veren ve işçiden oluşan üçlü yapıyı tesis etme istikametinde olduğu gözlenmektedir.

Ülkemiz, serbest piyasa ekonomisi içinde çalışma hayatının düzenlenmesi ve denetimi, sosyal güvenlik, istihdam, nitelikli iş gücü yetiştirilmesi ve bu alanda uluslararası kuruluşlarla ilişkiler konularında önemli deneyimlere sahiptir. Türk Cumhuriyetlerinin bu deneyimlerden yararlanabilecekleri bir ortam yaratılmaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan, anılan cumhuriyetlerin Uluslararası Çalışma örgütü (İLO) gibi uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinde de yardımcı olunmaktadır.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 24-31 Mayıs 1993 tarihleri arasında İLO ile bir "Çalışma Bakanları Konferansı" düzenlemiştir. Bu konferansa Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan Çalışma Bakanları katılmıştır.

Bu konferansta, demokratik sisteme ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde temel insan hak ve özgürlüklerine dayalı hukuk devleti tesisinin asıl hedef olduğu, bir kez daha vurgulanmıştır. Konferans boyunca, değişen dünyada çalışma yöntemi, OATC için işgücü piyasası politikaları, nüfus, ekonomik gelişmeler, istihdam, işsizlik, sosyal güvenlik ve sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması, İLO ve Türkiye'nin bu ülkelere yapabileceği teknik iş birliği gibi endüstriyel ilişkiler alanının güncel sorunları ve gelişmeleri tartışılmıştır.

Türkiye, İLO iş birliği ile bu ülkelerin çalışma hayatının uluslararası standartlara çıkartılması ve serbest piyasa sistemine uyum sağlayabilmesi hususunda onların çalışmalarına destek olma ve katkıda bulunma gibi konularda yardımcı olmaya yeterli gözükmektedir. Bu ülkelerde, değişen sistemle birlikte çalışma yaşamına ilişkin tüm kurum ve yasaların yeniden şekillenmesi kaçınılmazdır.

Bu çerçevede Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıkları yönetici/uzmanları için Ankara'da bir eğitim programı düzenlenmiştir. Anılan Cumhuriyetlerden Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dan katılımın olduğu bu eğitim programı, 1 Mart 1993-30 Temmuz 1993 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

Türk-İş ve Hak-İş bu ülkelerdeki işçi konfederasyonlarıyla iş birliği protokolleri imzalamışlar ve bölgesel iş birliği kurma gayretlerine girmişlerdir. Ancak, bu çaba ve protokollerin hayata geçirilmesi ve somut sonuçlar alınmasının zaman alacağı, bu ülkelerdeki iç gelişmelerden anlaşılmaktadır.

Öte yandan, Türk özel sektörünün yaygın bir biçimde bu ülkelere yöneldiğini görmekteyiz. Yapılan çeşitli yatırımlar yanında, üstlenilen müteahhitlik hizmetleri sonucu, iş verenlerimizle birlikte nitelikli iş gücümüz de bu ülkelere girmektedir.

Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde çalışma mevzuatının uluslararası normlara uygun biçimde geliştirilmesi, onların gelişmiş

ülkelerle ekonomik ve ticarî alanda uyumlarını da kolaylaştıracak, sosyal ve ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandıracaktır. Bu amaçla, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Çalışma Bakanlıkları ile işçi ve iş veren örgütlerinin kurumsal yapıya kavuşturulması amacıyla yapılacak yasal düzenlemelere, Türkiye, teknik yardım sağlamalı ve personel eğitimine destek vermelidir.

İşsizlikle mücadelede en önemli unsurlardan biri olan nitelikli işgücü yetiştirme ve çalışanların niteliklerini artırmaya yönelik meslek eğitimi faaliyetlerine teknik yardım sağlanmalıdır. Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde, ekonomik ve ticarî ilişkilerin ayrılmaz bir parçası olan iş gücü ve istihdam piyasaları yalandan izlenmeli, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün, bu ülkelerin çalışma yaşamında dünya ile bütünleşme arzu ve gayretlerini desteklemesi sağlanmalıdır.

3.4. Bilim-Teknoloji

Değişen dünyada söz sahibi bir ülke haline gelmenin bilimsel ve teknolojik alanda elde edilen başarılarla doğru orantılı olduğunun bilinci ile, yeni bağımsızlığını kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri ile bu alandaki ilişkilerin geliştirilmesi için her türlü çabanın gösterilmesi gerekmektedir.

Türk Cumhuriyetleri ile ikili düzeyde bilimsel ve teknolojik iş birliği anlaşmalarının, uygulama protokollerinin imzalanma süreci kısa sürede tamamlanarak ilişkilerin hukukî bir zemine oturtulması temin edilmelidir. Kurulacak hukukî çerçeve ve belirlenecek iş birliği konularında uygulayıcı kuruluşların birbirleri ile doğrudan temasa geçerek iş birliğini yürütmelerinin verimli sonuç yaratacağı düşünülmektedir. Birçok Türk üniversitesinin bu cumhuriyetlerin üniversiteleri ile başlattığı iş birliğinin yönlendirilmesi, kaynak israfını önlemek ve tekrarların önüne geçmek açısından önemli görülmektedir. Bu konudaki çalışmalar Türk Dünyası Rektörler Birliği'nin ve kurulması düşünülen Türk Dünyası Bilimler Akademisi'nin destek ve koordinatörlüğünde yürütülebilir.

İlk aşamada, tarafların karşılıklı olarak birbirlerini, bilimsel araştırma kuruluşlarını ve faaliyet alanlarını tanımaları amacıyla uzman ve bilim adamı mübadelesine öncelik verilmelidir.

Tarafların önceliklerine ve çıkarlarına uygun olacak alanlarda, küçük ölçekli araştırma projeleri oluşturularak, bu alana parasal destek verilmesine başlanmalıdır.

İkili ve bölgesel düzeyde, bu cumhuriyetlerde bulunan bilimsel birikimden ve ülkemizin üstün bulunduğu bazı alanlardaki birikimden karşılıklı olarak faydalanmak üzere, ortak bilimsel iş birliği programları geliştirilmelidir. Temel bilimler, bilgisayar, malzeme, ekoloji gibi alanlarda iş birliğini geliştirmek için programların hazırlanmasına ve uygulanmasına yardım sağlanmalıdır.

1991 yılından beri her yıl yapılmakta olan Türk-Azeri Matematik Sempozyumu, 1991'de birincisi, 1992'de ikincisi yapılmış olan Türk-Azeri Polimeri Sempozyumu, Ekim 1993'de İstanbul'da yapılan I. Avrasya Uzay Bilimleri ve Teknolojileri Semineri başlangıç için olumlu gelişmelerdir.

Bilimsel bilgi akışını kolaylaştıracak ve bilim adamları arasında iletişim imkânını sağlayacak olan bilgisayar iletişim ağının kurulması hedeflenmektedir. Azerbaycan İlimler Akademisi bünyesinde TİKA'nın parasal destek sağladığı ve TÜBİTAK'ın koordine ettiği yerel bilgisayar ağı kurulması projesinin benzerlerinin Türkmenistan ve Özbekistan'da yapılması planlanmaktadır. Bu projenin bütün cumhuriyetleri kaplaması elbette faydalı olacaktır.

Türk Cumhuriyetleri, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün yeni üyeleridir. Yeni üyelerin bilimsel ve teknolojik durumları göz önüne alınarak bir bilimsel ve teknolojik iş birliği eylem programı oluşturulmalıdır. Bu plânın oluşturulmasında, EKİT'in önemli bir bölgesel iş birliği örgütü olduğunun bilincinde olarak, üye ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda, ülkemizin özellikle Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikalarını tamamlayıcı ve destekleyici nitelikte olması için gayret sarf edilmelidir.

TİKA tarafından kurulmaya çalışılan, Türk Dünyası Bilimler Akademisi projesi, Türk Cumhuriyetleri ile bilimsel ve teknolojik iş birliğinin plânlaması ve yönlendirilmesi açısından önemli bir girişimdir. Aynı şekilde TİKA ve YÖK iş birliğiyle 7-9 Temmuz 1993 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen "Türk Dünyası Üniversiteleri Konseyi Kurma ve 1. Türk Dünyası Rektörleri Daimi Konferansı" neticesinde kurulan Türk Dünyası Üniversiteleri Konseyi ve Türk Dünyası Rektörler Birliği, üniversiteler arasında bilimsel ve her türlü akademik iş birliğini sağlamak, geliştirmek ve sürekli hale getirmek açısından önemli görevler üstlenecektir

4. ORGANİZASYON SORUNU

4.1. ÖZEL SEKTÖRÜN OLUŞTURULMASI

4.1.1. Mevcut Durum

Sovyet Toplumunun pazar toplumlarından en büyük farkı, işinin sahibi olan, hem kendisini, hem de çevresine aldığı bir grup insanı istihdam eden, müteşebbis sınıfın olmayışıdır. Sovyet toplumunu kabaca iki sınıfa ayırabiliriz: 1. Yukarıdakiler: yöneticiler, komünist partisi üyeleri gibi, 2. İşçi sınıfı: yönetilen sade halk. Buradaki en büyük fark, orta sınıf denilen esnaf, sanatkâr ve küçük işletmecinin oluşturduğu büyük bir toplum kesiminin, sosyal sınıfın olmayışıdır ki, bu orta sınıf, modern kapitalist sınıfın da içinden yetiştiği büyük bir dinamik potansiyeldir. Modern kapitalist sınıf, doğası gereği küçük bir nüfus kesimi iken bunlar, en büyük kesimi temsil ederler.

Sovyet toplumunda, toprak özel mülkiyete konu olmadığı için, bizdeki anlamda çiftçi de olmamıştır.

Mülkiyet yapısından arındırılmış olarak yaşatılan insanlarda sorumluluk, iş disiplini mülkiyete saygı, kalite gibi anlayışlar gelişmemiştir.

Öte yandan işletmeler, pazar sinyallerine göre çalışmadıklarından, verimlilikleri ve kârlılıkları pazar ekonomisi kriterleri göz önüne alındığında anlamsızlaşmaktadır. İşletmelerin yönetimleri de bir çeşit bürokrasidir.

Sovyet dönemi işletmelerinin temel özelliği, ölçeklerin gereksiz yere büyük tutulması, hedeflerin merkezî plânlama ile tespit edilmesi ve işletmelerin başındaki insanların inisiyatif sahibi olmamasıdır.

Bugün de, en ufak bir iş kurmaya kalkışmanız halinde, her kademede bir yetkilinin işe karışması, fizibil olabilecek bir teşebbüsün, her engel çıkaran yönetim kademesine pay vermek neticesinde, kârlılığını kaybetmesi hadisesi ile karşılaşılmaktadır.

Amerikan örneğindeki, kamu yönetiminin kuralları koyup insanları olabildiğince teşebbüslerinde serbest bırakarak, hem yaratıcılığı (yenilikçiliği), hem müteşebbisliği, hem de büyüme dinamizmini

yakalaması hususu ile karşılaştırıldığında, bu toplumlarda idaredeki egemen yapı, içine düştüğü kaos ortamında, bir yerde, ülkesinin gelişme filizlerini kendisi boğmaktadır.

İdare ile ilgili sıkıntıların dışında, yeni özel sektörün yaşayacağı ortamın, eski yapıdan kalma sektörler arası bağlantıların özelliklerinden doğan sıkıntıları da vardır. Örneğin, imalatla ilgilenen yeni bir teşebbüs kurdunuz. Malınızı taşımak ve dağıtmak için yararlanacağınız sektörlerde karşınıza tek bir devlet taşıma kurumu çıkacağından, hayatta kalabilmeniz onların iradesine bağımlı kalacaktır. Benzer monopol sıkıntıları, girdi temininde ve bilhassa bankacılıktan yararlanma konularında, karşınıza çıkmaktadır. Eski yapıdan kalma bankalar, bırakın bir başınıza gidip kredi alabileceğimiz bir yer olmalarını, paranızı teslim edebileceğiniz ve ihtiyacınız olduğu anda da geri çekip kullanmanızın garanti olduğu kurumlar olmaktan çıkmış durumdadırlar. Banka yöneticilerinin, ödenecek paradan pay almaya kalkışmaları, bilhassa ihracat halinde bankaya gelmek zorunda olan dövizinizin karşılığını, hızlı devalüasyon ortamında bir iki ay geciktirerek ve eski kurdan bozarak vermeleri, paranızın yüzde 30-40'ının elinizden alınması sonucunu doğurmaktadır.

Keza, toprakta ve emlakta özel mülkiyetin olmayışı ile birlikte idarelerin tavırları, daha başlangıçta, işyeri açabilmek için yer bulmakta sıkıntılar ve ticarî kayıplar doğurmaktadır.

Bu yörede doğmakta olan özel sektör için, ülke bazında rakamsal veriler sağlanamadığından, gelişmeler genel hatlarıyla aşağıda özetlenmiştir:

1. Bu ülkelerde, özel sektörün çalışmalarını düzenleyecek şirket, çalışma, icra-iflas, ödeme gibi yasa çalışmaları kısmen de olsa yapılmıştır. Ancak, bu yasaların niteliklerindeki eksiklikler ve uygulanmasındaki istikrarsızlıklar ile yasa değişikliklerindeki keyfilik, önemli sıkıntılar olarak göze çarpmaktadır.
2. Yabancı sermaye ile ilgili yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Fakat pazar ekonomisine geçiş için, ticarî ortamın kamu hakimiyetinde oluşu ve idare kalitesinin yetersizliğinin yanında, piyasa ortamının, ödemeler ve sektörler arası birbirine hizmet verme konularında yeterince çeşitliliğinin olmayışı, önemli bir dezavantaj olmaya devam etmektedir.
3. Bu ülkeler, kendi paralarını çıkarma işini henüz yeni tamamlamışlardır. Fakat ödemeleri rahatlatacak batılı tarzda bankacılık yaygınlaşmamıştır.
4. Toprak ve konut mülkiyeti, özelleştirme aşamasının henüz başındadır. Mesafe alabilmenin önemli kısır döngüleri vardır.

5. Özelleştirme ve anti tekel çalışmaları yapılmaktadır. Piyasa oluşturabilmek için, iş kollarındaki Sovyet dönemi monopollerini bölünmeye çalışılmaktadır. Özelleştirme çalışmaları, kimi ülkelerde ilerlemiş (Kırgızistan) iken, kimilerinde geri kalmaktadır. Özelleştirmenin önünde, işletmeleri satın alacak büyüklükte sermaye birikiminin yokluğu, özelleştirmeyi istenen kalitede hazırlayıp hızla gerçekleştirecek organların olmayışı gibi klasik sorunlar nedeniyle, özelleştirme ile piyasa ekonomilerindeki gibi müteşebbis işletmeciliği elde edememe sıkıntısı da ortaya çıkmaktadır. Örneğin, devlet işletmelerinin çalışanlarına, ya da kuponlar karşılığı vatandaşlara devredilmesi, o işletmelere özel işletmecilik anlayışı getirmemektedir.

Bu ülkelerin gerek iç siyasî yapılarının ve devlet olma çabalarının belirsizlikleri, gerek Rusya'nın etkisinin ne olacağı hususundaki belirsizlikler, etrafı kilitlenmiş kara ülkesi olmaları sebebi ile kaynaklarını (petrol, doğal gaz, madenler) dış dünyaya serbestçe satıp, ödemeler dar boğazına sıkışmadan, yollarına devam edip edemeyecekleri hususları, özel teşebbüs üzerinde risk olmaya devam edecektir.

Öte yandan Dünya Bankası'na yeni eklenen birim olan MIGA, bu ülkelerde yatırım yapacak sermayedarların siyasî riski ile ödemeler dar boğazı riskini üstleneceğini ifade etmiştir.

4.1.2. Yapılması Gerekenler

4.1.2.1. Çevrenin Hazırlanması

Öncelikle, mülkiyet haklarını ve akidlerle transferini, iktisadî sektörlere girişi ve çıkışı içeren, rekabeti sağlayan istikrarlı bir hukuki rejim tamamlanmalıdır. Örneğin Kazakistan'da kontrat yasasında ve korunmuş işlemlerde (secured transactions) önemli boşluklar olduğu, bazı yeni yasaların pazar ekonomisinin ihtiyaçları için yeterli olmadığı, yasa hazırlama kapasitesi darlığı çekildiği, yasaların birbirlerine karşı tutarlı olmadığı ve nihayet yasalarla uygulama arasında ciddi ayrılıklar olduğu bilinmektedir.

Bu yüzden, bu ülkelerdeki mevcut reformların, hukuk sistemi içinde, uyumu ve rasyonelleştirilmesi sağlanmalıdır. Yeni yasalar, yeterli hukukî gelenek ve prensipler üzerine inşa edilmeli ve bütün OATC düzeyinde

belirli bir uyum muhafaza edilmelidir. Kontratlarla, iş yeri açmada, kreditor haklarında, emlak hukukunda ve tespit edilebilecek diğer alanlarda, değişiklikler yapılması gerekmektedir.

Yeni yasal çerçevenin oluşumu hakkında iş çevreleri iyi haberdar edilmeli, yasa yapıcılar ile ticaret ve iflas konularında avukat ve hakimler eğitilmelidir. Bu konu, bütün OATC çapında düzenlenmeli ve Türkiye'nin tecrübesinden istifade edilmelidir. Projelerin uygulanmasını teminen OECD ve Birleşmiş Milletlerden yardım sağlanmasına gayret gösterilmelidir.

İş yeri açmadaki formaliteler azaltılmalıdır (Kazakistan'da hükümet otoritelerinden 9 ayrı imza gerekiyordu).

İhracat, ithalat ve bunlarla ilgili finansal işlemlerdeki lisans alma zorunluluğu, özel faaliyetleri baskı altında tutmaktadır.

Binalarda açık bir mülkiyet hakkı olmadığı için, iş yeri edinme kolaylaştırılmalıdır. Komünikasyon, büro ve nakliye unsurlarında arz yetersiz kalmaktadır ve özel teşebbüsler ihtiyaçları olan bu önemli hizmetleri temin etmek için gerek duyulan dövize, imtiyazlı ticaret kanallarına ve ucuz krediye genellikle erişemez durumdadırlar.

Sovyet sisteminde destek işletmelerinin dikey entegrasyonu söz konusudur. Birçok işletme tek bir tedarikçiye ya da kullanıcıya bağlıdır. Toptan ve perakende ticaret esas itibarıyla devlet elindedir. İhracattan vergi alınmaktadır. Dolayısıyla yeni işletmeler, girdi temininde ve pazar bulmakta zorluklarla karşı karşıyadırlar.

Rekabet, daha önceleri faaliyet gösteren ihtisas bakanlıklarının yaptığı gibi, bugün fiyatları belirleyen ve girdileri tahsis eden büyük birlik ya da topluluk kartellerinin devam eden rolleri yüzünden de engellenmektedir.

Dominant tedarikçileri sınırlandırıp, yeni rekabet eden teşebbüsleri korumak için, tekel ve kartelleri engelleyip parçalamak amacıyla kurulan Anti-Tekel Komitesi, daha çok fiyatları kontrol etmekte faal olmuş, açık piyasa ticareti yoluyla rekabeti güçlendirmek yoluyla, tekelleri ve kartelleri engelleyip bertaraf etmede ise, pek başarılı olamamıştır. Bunların ötesinde reformlar, fiyatlarda, dış ticarete, BDT arasındaki ticarete, kambiyo rejiminde, kamu alımları sisteminin durdurulmasında ve kamu işletmelerine bütçeden ve bankalardan sağlanan sübvansiyonların azaltılmasında da liberalizasyonu içermelidir.

Öte yandan dağıtım kanalları, ambarlar, toptan ticaret, büyük mağazalar, ithalât, kamyonculuk ve kargo taşımacılığı devlet elindedir. Bu alanlarda parçalamalar ve özelleştirmeler yapmak, diğer özel sektörün gelişip yaşamasını sağlayacaktır.

İşte bütün bu zor yapı altında, özel sektörün yaşayabilmesi için büyük çapta ilgi ve korunma gerekmektedir. Belki, özel sektörü idareye karşı istismar edilmekten ve ezilmekten koruyacak ve ekonomik boyutta alacağı rolü zaman zaman idare ile müzakere edecek, bir çeşit gönüllü avukatlık kurumuna ihtiyaç olacaktır.

Öte yandan, tekelleri bertaraf ederek, sektör sektör piyasa ekonomisini kurma çalışmalarında bütün OATC birlikte ele alınmalıdır. Çünkü tek tek her bir ülkede yeterli piyasa şartlarını hazırlamak yerine, bütün yöreyi göz önüne alarak, teşebbüs çeşitliliğini sağlamak daha kolay olacaktır. Zaten, bu cumhuriyetlerin nüfus yoğun yerleşim alanları ve büyük kentleri birbirlerine bir hayli yakın şekilde, bir yörede yoğunlaşmıştır. Birbirlerine insan akımı kolay olduğu gibi, sınırlarında fiziksel engeller de yoktur. Bu yöre, bundan sonra bölünmezse, birleşik bir pazar durumundadır.

Muhasebe ve denetim hizmetlerinin eksikliği bir taraftan şirketlerin iç yönetimlerini engellerken, diğer taraftan kreditorleri, hissedarları, potansiyel yatırımcıları da caydırıcı durumdadır. Ayrıca hükümetlerin vergi toplayabilmesine de engel teşkil edecektir. Bu konuda, denetçilerin, profesyonel muhasebeci ve denetçi organizasyonlarının rolleri için yasal düzenlemeye ihtiyaç olduğu gibi, büyük bir eğitim faaliyetine de ihtiyaç vardır. Türkiye bu konuda da, rol alabilecek yeterli insan gücü ve bilgi birikimine sahiptir.

Nihayet, özel sektörün oluşmasını sağlayacak çerçevenin son bir aşaması da finansal sektördür. Bu cumhuriyetlerdeki devlet bankaları, piyasa ekonomilerindeki anlamda bankacılık yapmadıklarından, özel şirketlerin bu ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetlerin sağlanması için, batı tipi bankacılığın geliştirilmesi gerekmektedir. Türk bankaları, ortak şubeler açmışlardır. Özel sektörün büyümesiyle orantılı olarak, bu bankacılık hizmetinin büyütülmesi gerekecektir. Bu sahada da, büyük bir yeniden yapılanma ve eğitim kampanyası gerçekleştirilmelidir.

Bunun ötesinde finansal sektör, diğer unsurlarıyla da geliştirilmelidir. Bilhassa cumhuriyetlerdeki kamu işletmeleri, büyük ölçekli işletmeler

oldukları için bunların özelleştirilerek, hisse senetlerinin çıkarılması ve sermaye piyasasının geliştirilmesi gerekecektir.

Türkiye, SPK öncülüğünde, Orta Asya'da bir menkul kıymetler borsası açılması ve bütün yöre için entegre bir sermaye piyasası geliştirilmesi için gayret sarf etmelidir.

4.1.2.2. Özel Sektörün Oluşturulması

Bu ülkelerde özel sektörün ortaya çıkışı, birbirinden farklı şekilde gözetilmesi gereken iki ayrı yoldan olacaktır.

Birincisi, bu ülkelerdeki KİT'lerin özelleştirilmeleri, ya da bilhassa doğal kaynakların değerlendirilmesi için gelecek yabancı sermayenin yatırımlarıyla oluşacak, büyük ölçüde kurumsal yapılı büyük işletmeler olacaktır.

İkincisi ise, büyük işletme olmayı gerektirmeyecek hizmet üretimleri için açılacak iş yerleri ile yine büyük işletmelerin eksik bıraktıkları sahalarda, onları destekleyici yönde de hizmetler vermek üzere oluşacak, çok amaçlı esnek üretimler yapacak esnaf ve sanatkârlar olacaktır. Zaten bu ülkelerde, tüketiciye yönelik endüstriler fazla gelişmediği için esnaf ve sanatkârların üretimlerine talep olacaktır.

4.1.2.2.1. Büyük İşletmeler İçin İşletmecilik Kabiliyetinin Geliştirilmesi

Bir taraftan işletmeler özelleştirilirken, aynı zamanda şirketlerin piyasa şartlarına göre yeniden yapılandırılmaları ve bütün bir sektörün tamamında rekabetçi bir ortam oluşacak şekilde, anki-tekelleşmelerin yapılması gerekecektir.

Türk Cumhuriyetlerindeki özelleştirme gayretleri ise, bu işletmeleri satın alacak sermaye sahibi özel iş adamları olmadığı için, amacına ulaşmamaktadır. Özelleştirme için gerekli alıcı potansiyeli Türkiye'de de sınırlı olduğu için, konularında temayüz etmiş Türkiye'li iş adamlarının bölgedeki işletmelerde küçük hisseler alarak yönetimleri üstlenmeleri ile bağımsızca geliştirilecek muhasebe, audit ve danışmanlık şirketlerinin de denetim işini üstlenmesi yoluna gidilebilir.

Ayrıca, Türkiye Kalkınma Bankası'nın (TKB) ya da oluşturulacak başka bir kurumun (kayyum gibi), Türkiye'deki işletmelerden başarılı olmuş yöneticileri toplayarak, bu ülkelerde kontrat karşılığı (kâr payı karşılığı ya da başarı halinde hisse karşılığı) yönetim hizmetleri vermesi sağlanabilir.

Bunlara ilaveten, gerek TKB'nin şirket rehabilitasyonu hizmetlerinin yöreye yayılmasıyla, gerek işletme danışmanlığı ve işletmelerin yeniden yapılandırılması/rehabilitasyonu hizmetleri verecek kurumların OATC pazarına çekilmesiyle, bu tür hizmetlerin arzı sağlanmalıdır.

Ayrıca, eksikliği duyulan ticaret ve işletmecilikle ilgili işletme yönetimi, muhasebe, finans, hukuk, pazarlama, kalite kontrolü gibi konularda işletmelere eğitim imkânları sağlanmalıdır.

Bu konularda, OATC'ye hizmet vermek üzere, İstanbul'da bir 'Özel Sektör Geliştirme Merkezi'nin TİKA ve OECD iş birliği ile kurulması isabetli olmuştur.

Özel sektörün oluşturulmasının diğer bir önemli aracı da yabancı yatırımdır. Bu, sadece yabancı sermaye temini açısından değil, daha ziyade modern teknolojiler, şirket kültürü, uluslararası ürün ve kalite standartları ve yabancı pazarlara giriş için önemlidir. Bu firmalarda çalışan insanların, daha sonra yerli firmalara geçmeleriyle de işletme yönetimi tarzlarında önemli bir gelişme sağlanabilir.

4.1.2.2.2. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler

Bu konu, tüm OATC toplumlarında eksik olan Orta Sınıfın oluşturulmasıyla doğacak olan, sosyal dönüşüm açısından çok önemlidir ve bu halkların millet olmalarına da önemli katkılar sağlayacaktır.

Büyük işletmelerin, daima kurumsal bir yapısı olacağı için, özelleştirmeden sonra bile bir çeşit bürokrasi devam edecek ve çalışanların başlangıçtaki "yönetilen sınıf" statüsüne bir değişiklik getirmeyecektir. Yabancı sermaye (özellikle sanayileşmiş ülke kaynaklı) de doğası gereği, büyük ölçekli olacağı için toplumsal dönüşüme fazla bir katkı sağlamayacaktır.

Önemli olan, yeni rejimle birlikte, sade vatandaşların, kendi çaplarındaki tasarrufları ile mal ve hizmet üreten teşebbüsler oluşturabilmelerini bir

sosyal hadise olarak canlandırabilmektedir. Bu yolda, şehirlerdeki küçük satıcılık, bakkal, işporta pazarı gibi işlerin yanı sıra küçük sanayi siteleri ve teknoparkların oluşturulması da denenebilir.

Belki yapılacak şey, küçük ölçekte de olsa birbirini destekleyecek çeşitli hizmetleri bir araya toplayarak, yaşayabilecek bir sistemi tamamlamaktır. Türkiye'den götürülecek belirli miktarda esnaf ve sanatkârın yerleştirileceği şehir banliyölerinde kurulacak küçük sanayi siteleri ve şehir içlerinde açılacak dükkanlar ile banka şubeleri, muhasebeciler, yatırım destekleme ajansının yeni iş kuracaklara sağlayacağı danışman niteliğinde geçici idareci, minyatür bir teşvik müessesesi, işletmeleri kamu idaresi çevrelerine karşı savunacak kurum, oraya gidecek insanların kalacakları pansiyonlar, müteşebbisliğe aday bölge insanların Türkiye'ye eğitime gelmelerini ve iş ortağı bulmalarını sağlayacak düzenlemeler, dışarıdan ihtiyaç duyacakları tedarikleri sağlayacak dış ticaret şirketi ve İGEME yöre temsilcilikleri gibi, akla gelebilecek tüm destekleyici unsurlar bir arada, ayakta kalabilecek ve genel gelişme için örnek teşkil edecek bir koloni çekirdeğinin yapı taşları olmalıdır.

4.2. Teşkilâtlanma

Türk Cumhuriyetleri ile ilgili olarak düşünülecek bir organizasyonun temel amacı, hiç şüphesiz, bu bölgedeki insanların varlıklarını sürdürebilmelerine, devlet ve millet oluşlarına, bağımsızlıklarını koruyup güçlenerek, ekonomik kaynaklarına sahip çıkabilmelerine ve kalkınabilmelerine, böylece dünya milletler ailesinde kalıcı olarak yer alabilmelerine yardımcı olmak olacaktır. Böylesi bir gelişmenin Türkiye'ye sağlayacağı faydaların temini de doğal olarak birlikte gelişecek bir husustur. Bu amaçla geliştirilecek organizasyonlar, Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerindeki insanların birlikte daha iyi bir geleceğe sahip olabilmelerinin yollarını açacak araçlar olarak düşünülmelidir.

Yukarıda ortaya konulan, genel kapsamlı amaç için, sarf edilecek Türkiye kaynaklı gayretlerin organizasyonu ve koordinasyonu, çok yönlü ve çeşitlilik arz edecek bir faaliyetler seti olarak algılanmalıdır. Öncelikle faaliyetlerin, ya da iki yöre halkları ve yöneticileri arasındaki etkileşimin potansiyel mozağine bakılırsa, bunun içinde turizmi, ticarî ve eğitim amaçlı seyahatleri, iş bulma ve iş kurma amaçlı göçleri, ekonomik kaynak aktarımları ve yerleşmeleri, din ve kültür aktarımları, sosyal organizasyonların temas ve şube açmaları, kurumlaşmış ekonomik

örgütlerin (şirketlerin) yayılmaları, üniversitelerin ve araştırmacıların temasları, gönüllü fikir ve icra gruplarının gayretleri ile bürokratların ve resmi siyasetçilerin temasları görülecektir. Bununla birlikte, ilişkilerin içeriğinin kesin sınırlarını saptamak mümkün değildir.

Türk Cumhuriyetlerinin, genel gidişatının iyileştirilmesi amacına yönelik olarak, ortaya konan gayretlerin top yekûn değerlendirilip, yönlendirilmesinin gereği ortaya çıkacaktır. Politik analizleri yapmak ve koordinasyonu sağlamak, elbette, Dışişleri Bakanlığının görevidir. Bunun ötesinde, bütün bir ekonomik ve sosyal kalkınmanın düşünülmesi ve yöre için kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesi gereklidir.

Kamu örgütlenmesinin yanında, üniversitelerin enstitüler açmaları, stratejik araştırma enstitüleri gibi kurumların oluşması, yöreyle ilgili ekonomik ve sosyal araştırma yapacak profesyonel kurumların ve şirketlerin oluşması teşvik edilmelidir. Özel sektör de, AT konusunda oluşturduğu İKV benzeri bir kurum oluşturabilir. Din ve kültür aktarımı ile ilgili vakıf ve kurumların oluşması da desteklenmelidir.

Türk Cumhuriyetlerinde Dışişleri Bakanlığının yanı sıra, özel sektör kurumları da (TOBB ve TUSİAD gibi) temsilcilikler açmalıdır. Kalkınma yardımı, kültür aktarımı ve Türkiye ile dostluk ve entegrasyonu güçlendirici çalışmalar için, sürekli devletten devlete resmi temaslar ile birlikte vakıflar, dernekler ve benzeri kuruluşların faaliyetleri güçlendirilmelidir. Bu alanda, diğer ilgili ülkelerin faaliyet organizasyonları incelenebileceği gibi; bu ülkelerin, daha önce, kendi ülkelerinde ne tür araştırma ve fikir geliştirme kurumları oluşturdukları incelenmeli ve yaptıkları araştırmalar elde edilmelidir.

Türkiye, gerek o yöreye götürülecek kurumlar, gerek ülke içinde oluşturulacak kurumlar yoluyla, bölgede istikrarın inşa edilmesine bir miktar katkıda bulunulabilir. Bunun için Türkiye'de oluşturulacak yöre ile ilgili birimlere ve Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer tüm kurumlarında, Türk Cumhuriyetlerinden gelen elemanlar stajyer olarak çalıştırılmaları, hatta vatandaşlarımız gibi memur olabilmeleri ve zaman içinde ülkelere dönüşlerinde kendi bürokrasilerinde görev almaları da bir yol olarak düşünülmelidir.

Türkiye'de, Türk Cumhuriyetleri ile ilgili olarak, Kanun, KHK ve genelgeler ile birden çok kurum, kuruluş ve kadrolar etkinliklerini sürdürmektedir. Bunların şematik olarak görünümü, ekteki çizelgede yer

almaktadır. Çizelgede de görülebileceği gibi Türkiye'de, bir bakıma çok seslilik hüküm sürmektedir. Bu duruma, bazı bakanlıkların, kendi alanları ile ilgili konularda, bu ülkelere yönelik, fakat birbiri ile bütünleşmeyen yapılaşmaları ve etkinliklerini de eklemek gerekmektedir.

Türkiye'deki çok başlı etkinliğin özellikle ve kesinlikle giderilmesi ve yasal gereklere göre hareket edilmesinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi, Dışişleri Bakanlığı, diğer bakanlık ve kuruluşların dış politikayı etkileyen faaliyet ve temaslarının, devletin dış politikasına uygunluğunu sağlamak, bu kuruluşların uluslararası kuruluşlar ve yabancı kurum ve özel kuruluşlar ile kendi görev alanlarına giren temaslarının koordinasyonunu sağlamak ve bunlara katılmakla görevlidir.

Ayrıca, Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak 24.1.1992 tarihinde 480 sayılı KHK ile kurulan TİKA, gelişme yolundaki Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri düzenlemek ve bunları koordine etmekle görevlendirilmiştir. Anılan teşkilât, geçtiğimiz yıl içinde yapılanmasını tamamlamış, Türk Cumhuriyetlerinde, ekonomik, kültürel, eğitsel nitelikte teknik proje ve programlar üretmiştir.

Türk Cumhuriyetleri ile ilgili ilişkilerde TİKA'nın koordinasyon görevlerini aksaksız olarak yürütmesi gereklidir. Bu arada, Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlığa bağlı Danışmanlıklarını; Başbakanlığa bağlı Hazine Müsteşarlığı ile Dış Ticaret Müsteşarlığının, Devlet Plânlama Teşkilâtı bünyesindeki TAC'ın ve diğer bazı hizmet bakanlıklarının, TİKA ile iş birliği ve iletişim içinde etkinlikte bulunmalarının sağlanması ve birbirlerinden bağımsız hareket etmelerinin önlenmesi gerekmektedir.

Sovyetler Birliğinin dağılması ile ortaya çıkan cumhuriyetlerden, özellikle, Türk dilini konuşanların bağımsızlık ve egemenliklerinin pekiştirilmesi, bunların, dış dünya ile her bakımdan entegrasyonlarının sağlanması, iç yapılarındaki siyasî ve ekonomik reformlarının mümkün olduğunca süratle başarıya ulaştırılması için Türkiye'nin, elindeki olanaklar ölçüsünde kendilerine yardımcı olması, başta batılı ülkeler olmak üzere, uluslararası toplumun da, bu yöndeki çabalara aktif olarak katılmasının temini, öte yandan karşılıklı çıkar ilişkisi doğrultusunda, Türkiye'nin, bu devletlerle, ekonomik ve ticarî ilişkilerinin geliştirilmesi, bölgeye yönelik politikamızın başlıca hedeflerini oluşturmaktadır. Bu politikamızın başarıya ulaşması, büyük ölçüde dış yardımlarımızın ve söz konusu bölgeye yönelik faaliyetlerimizin etkin ve eş güdüm içinde yürütülmesine bağlı bulunmaktadır.

Bu cumhuriyetlerin devlet yapılarının, birer master plân çerçevesinde düzenlenmesi, kuşkusuz, yararlı olacaktır. Bu arada, Türkiye ile bu cumhuriyetlerin mevzuatında bir uyum ve yakınlaşma meydana getirilmesi de bu plân hedefleri arasında göz önünde tutulmalıdır.

Çalışmaların, önce, Kırgızistan ve Türkmenistan ile TİKA arasında yapılan anlaşma gereklerine göre ve bu ülkelerin, bu yoldaki istekleri de değerlendirilerek, başlatılması, daha sonra, diğerlerine geçirmesi uygun mütalâa edilmektedir.

Bu çalışmaların, diğer batılı ülkelerle iş birliği içinde ve uluslararası kuruluşların da kalkılan ile yürütülmesinde yarar bulunmaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinin kamu yönetimlerinin örgütlenme etkinliklerinin, merkez, merkezîn taşra uzantısı ve yerel yönetimler ile bir bütünlük içinde planlanması uygun olacaktır. Zaman içindeki gelişim ve değişikliklerin dikkate alınarak incelenmesi ve değerlendirilmesi tabiidir.

İlişik tabloda da görüleceği üzere, halen, Türkiye'de üç önemli kuruluş Türk Cumhuriyetleri ile ilgili etkinliklerde bulunmaktadır. Bu üç kuruluş, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Devlet Plânlama Teşkilâtı ve TİKA'dır. Türk Cumhuriyetlerine yönelik faaliyetlerde, kuruluşlar arasındaki kopuklukları gidermek ve bir bütünlük sağlamak üzere Başbakanlığa bağlı olarak çalışacak ve üyeleri Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Devlet Plânlama Teşkilâtı, Dışişleri, Millî Eğitim ve Kültür Bakanlıkları Müsteşarları ile Atatürk Dil ve Tarih Kurumu ve Yüksek Öğretim Kurumu Başkanlarından oluşan bir üst kurul kurulmalıdır.

Bu kurulun sekreteryaya görevleri, yukarıda belirtilen üç kuruluştan herhangi biri tarafından yerine getirilmelidir.

TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TOPLULUKLARI İLE İLGİLİ KURUM/ KURULUŞ VE KADROLAR

Kurum /kuruluş veya Kadronun adı	Örgüt içindeki yeri	İLGİ ALANINDAKİ KONULAR
Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı	Cumhurbaşkanı Başdanışmanı	Alacağı onay gereklerine göre her çeşit etkinlik
Başbakanlık Başdanışmanlığı	Başdanışman	Ekonomik, ticarî, sınaî etkinlikler Teknik iş birliği geliştirme Bağımsız Türk Devletlerinde: Demokratikleşme sürecinin Serbest piyasa ekonomisine geçiş konularının, koordinasyonu
Dış Ticaret Müsteşarlığı	Türk Devletleri İle Ekonomik ve Ticari İlişkiler Genel Müdürlüğü	Türk Devletleri ile ticari ilişkilerin kurulması ve koordine edilmesi, Türk Devletleri ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi faaliyetlerinin koordinasyonu ve yürütülmesi çalışmalarına katılmak, Türk Devletleri ile yapılacak iki taraflı ticaret anlaşmalarını gerektiğinde ilgili bakanlık ve kuruluşlarla iş birliği içinde hazırlamak
Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı	Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü	Bölgesel, çok taraflı ve ikili ilişkilerin kalkınma plânları ve yıllık programlarda belirtilen ilke, hedef ve politikalarla uyumlu ve etkili olarak yürütülmesi için çalışmalar yapmak, Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarına yardımcı olmak için, bu ülkelere yönelik teknik yardım faaliyetlerini yürütmek. Gelişmekte olan ülkeler ve özellikle İslam ülkeleri arasında: Ekonomik ve ticarî iş birliği amacıyla kurulan teşkilatlarla ilgili gerekli çalışmaları yapmak, Bu teşkilatların daimi nitelikteki kurullarının gerektiğinde sekreteryaya işlerini yapmak.
Dışişleri Bakanlığı	TİKA (Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı)	Başta Türk dilinin konuşulduğu Cumhuriyetler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere; Gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, Bu ülkelerle ekonomik, ticarî, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarındaki iş birliğini projeler ve programlar aracılığıyla geliştirmek, Gelişme yolundaki ülkelere yapılacak yardımlarla ilgili işlemleri yürütmek

GENEL DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerini değerlendirebilmek için önce taraflar açısından bu ilişkilerin oluşturabileceği fırsatın ne ifade edebileceğini ortaya koymak gerekecektir. İlişkilerin oluşturabileceği fırsatın tarihsel gelişim sürecinde değerlendirilmesinden sonra, bu ilişkilerin taraflara doğrudan sağlayacağı ekonomik ve siyasî kazançlar ele alınmalı; daha sonra da bu ilişkinin varlığı sebebiyle tarafların diğer ilişkilerinde doğacak olumlu gelişmelerin ifade edeceği ekonomik ve siyasî kazançlar değerlendirilmelidir.

Asya Türklüğü, geçmiş dönemlerde bir çok kez güç oluşturup, çevresini baskı altına almışsa da, Timur Hanedanından sonra bu özelliğini kaybetmiştir. En eski komşusu Çin ile Orta ve Doğu Avrupa arasında ortaya çıkıp doğuya doğru genişleyen Slav gücü, Türk halklarını hegemonyası altına almış ve bu statüko çok uzun bir tarih süreci boyunca devam etmiştir. Asya Türklüğü ile Anadolu Türklüğü arasındaki bağlantı ise Rus Çan Korkunç İvan'ın Tatar devletinin başkenti Kazan'ı almasının ardından Tebriz'deki Safavi Hakanlığı ile ittifak yapması sonucu kopmuş ve günümüze kadar Anadolu Türklüğü bu blokajı aşamamıştır.

Orta Asya Türk Halkları, dışa kapalı coğrafyaları gereği uzun süre dünyadan enterne edilmişlerdir. Çarlığın yıkıldığı komünist devrim sırasında, SSCB'nin dağılması sırasındakine benzer bir boşluk doğduğunda, oluşan bağımsızlık korunamamıştır.

Anadolu Türklüğü ise 6 yüzyıl boyunca sürdürdüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra bir millî kurtuluş savaşı vererek kendi ulusal devletini, misak-ı millî sınırları içinde kurmuştur. Yeni Türk Cumhuriyeti, tüm güçlülere karşın ulusal gelişmesini her alanda sürdürmüş, uluslararası toplumun modern, demokratik ve saygın bir üyesi olarak uluslararası kuruluşlarda ve Batı dünyasının önemli müesseselerinde yer almıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bir yandan Türkiye'ye komşu bölgelerde, ülkemizi rahatsız eden bazı gelişmeler ortaya çıkarken, bir yandan da Türkiye'ye politik, ekonomik ve kültürel alanlarda yeni imkânlar doğmuştur.

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri, tarafların güç alabildiği çok önemli bir iş birliği haline getirilebildiği takdirde, tarafların bundan elde edecekleri yararlar aşağıdaki şekilde değerlendirilebilir.

Türk Cumhuriyetleri için Türkiye'nin siyasî bakımdan önemi, bütünleşmelerinin sağlanması ve uzun vadede bağımsız kalmayı başarabilmelerine sağlayabileceği katkı ile ilgilidir.

Bilindiği gibi, Asya'da temayüz etmiş büyük Türk Devletleri, hep hatırı sayılır bir coğrafi alan büyüklüğü üzerindeki halkların tek bir siyasî irade altında toplanmasıyla oluşturulmuştur.

Mevcut konjonktürde ise, bu cumhuriyetler bir coğrafya bütünlüğü içinde, aralarında fiziksel sınır engelleri olmadan, 'de facto' bir pazar bütünlüğü içinde ve tek bir siyasî irade içinden çıkarak, fakat farklı siyasî ve hukukî yapılar olarak doğmuşlardır. Ne var ki, bağımsızlıklarını kendileri kazanmadıkları için, buralardaki siyasî iradelerin geçireceği evrim ile millet ve devlet oluş sürecindeki gelişmelerin istikameti belirsizlikler içermektedir.

Dünya siyasî tarihinde yaşanmış tecrübelerden görüleceği üzere; birbirlerinden ayrı ülkelerin kendi rızalarıyla birlik oluşturabilmeleri ve onu sürdürebilmeleri çok zordur. Bu zorluk sadece kendilerine egemen olabilmeleri ile ilgili değil, aynı zamanda işin niteliğinden de ileri gelmektedir. Birliktelik süreci, menfaatlerin kavramlaştırılabilmesini, ölçülebilmesini ve karşılıklı dengelenmesi ile, birlikte olmaktan doğacak daha büyük kazançlar uğruna, küçük menfaat aktarmalarının tolere edilmesini gerektirir. Bu da, ancak, AT ve NAFTA örneğinde olduğu gibi, gelişmiş ülkelerin ortaya koyabildiği bir tutumdur.

Türk Cumhuriyetlerinin birbirlerinden uzaklaşmaları halinde, Orta ve Güney Amerika, Arap Dünyası ve Afrika ülkelerinin bölünmüşlükleri sebebiyle etkisizleşmeleri örneklerinde olduğu gibi, birleşmekten doğabilecek potansiyel avantajları kaybedecekleri düşünülebilir. Böylesi durumlarda bölünmüş ülkeler, kendi aralarındaki çelişkiler için, büyük ülkelerin desteğini almaya çalışmakta, ya da onların etkisine girerek, birbirlerinin gelişme gayretlerini bertaraf edici bir etki oluşturmaktadırlar.

Türkiye'nin bu ülkeler için kayda değer bir konumu vardır. Nüfus olarak bu cumhuriyetlerin toplamına denk bir büyüklüktedir. Devlet geleneği, demokratik düzeni ve iktisadî kalkınmışlık düzeyi ile hepsinden çok ileridedir. Dünyaya açık ve hepsinin ihtiyacı olan piyasa ekonomisi özelliklerine sahiptir. Yöre ülkeleriyle ciddi hiç bir çıkar çatışması

olmadığı gibi, coğrafi şartlar gereği onların doğal müttefikleri konumundadır.

İşte, bu özelliklerinin sağladığı ağırlıkla, bu ülkeler üzerinde kalıcı etkiler tesis edip onları, entegre olmaya, birlikte hareket etmeye kanalize edebilir. Onların dışarı açılabilme ile dışarıdan kalkınmalarına destek sağlanma konularında yardımcı olmaya çalışabileceği gibi, dış tehditleri, ya da aralarındaki düzeni bozmaya yönelik dış etkileri bertaraf etmede denge unsuru olma fonksiyonunu üstlenebilir.

Türk Cumhuriyetlerinin, Türkiye ile tesis edecekleri etkili bir iş birliğinden sağlayacakları ekonomik yararları gelince; hali hazırda içine düştükleri ekonomik kriz ve idarî kadrolarındaki istikrarsızlıklar ile ekonomik çözümleri üretecek teknik kapasite yetersizliklerinin bir arada yaşanması halinin doğurduğu kaostan çıkış için, Türkiye mevcut kadrolarıyla, yöreye, uygun istikamette bir momentum sağlayabilir.

Türkiye, kendi sınırlı kaynaklarına rağmen, bu ülkelerin hali hazır kurulu atıl kapasitelerinin ve doğal kaynaklarının kullanılabilmesi için bir başlangıç işletme sermayesini temin ederek, işlerin düzene girmesini sağlayıp, kalkınmanın kendi kendisini besler hale gelmesine yardımcı olabilir.

Türkiye, bir taraftan sanayileşmiş ülkelere benzeyen yapısıyla, diğer taraftan büyük ölçüde küçük ve orta ölçekli işletmeler ve esnaf sanatkâr düzeyinden de kopmamış ara gelişmişlik seviyesiyle, bu cumhuriyetler halkları ile etkileşime girebilme ve buralarda sosyal dönüşüme önemli ölçüde katkıda bulunabilme şansına sahiptir. Türkiye'nin sağlayabileceği böylesi bir kitlesel etki, yöre halkının piyasa ekonomisine uygun bir yapıya dönüşümünde, önemli boyutta zaman kazandırıcı bir faktör olabilecektir.

Türk Cumhuriyetleri ile iş birliğinden Türkiye'nin sağlayacağı siyasî çıkarlara gelince; oluşturulabilecek bir Orta Asya varlığı, Türkiye'nin üzerine düşen Rusya baskısının yansını paylaşacağından, Türkiye'nin yükü hafifleyecektir. Bunun yanı sıra, sağlanacak çok önemli dolaylı siyasî kazançlar ise, artık Türkiye'yi saran Yunanistan, Bulgaristan, Suriye, İran gibi ülkelerin ümitleri kırılacağından, ülkemiz üzerindeki zaman zaman ortaya çıkan olumsuz siyasî emellerinden, kalıcı olarak vazgeçmeleri hususu olacaktır. Yine Batı ülkelerinin arasında Türkiye'nin statüsü, çifte standart uygulanan ülke olmaktan çıkıp, saygı duyulan ve centilmenlik ortamında birlikte yaşanılacak bir ülke konumuna gelecektir.

Bu siyasî rahatlamalara iktisadî avantajlar eklenecek, artık Türkiye'nin kendileri ile karşılaştırılmayacak kadar büyük ülke konumuna girdiğini gören çevre ülkeler Yunanistan, Bulgaristan ve İran kendi çıkarları için ticaret yapmaya başlayacaklardır. Keza petrol zenginliklerini Türkiye'den esirgemek zevkinde olan Arap ülkeleri de, Türkiye'nin soydaşlarının petrolünü boru hatları ile akıttığını, onlara ihtiyacı kalmadığını görerek komplekslerini yenip Türkiye ile ekonomik ilişkilerini artıracaklardır.

Bütün bu senaryo edilen gelişmeleri, rakamlarla ifade edebilmek çok fazla spekülâtif olacaktır. Ancak, böylesi bir gelişmenin, Türkiye ekonomisinin büyümesi için ne kadar önemli bir potansiyel oluşturduğunu görmemezlikten gelmek mümkün değildir.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri birlikte mütalâa edildiği takdirde ise, halihazırda bölgedeki kaosun yenilip, işlerin yoluna girmesinden sonra, Almanya dışındaki Avrupa ülkelerine yalan bir ekonomik potansiyelin yakalanabilmesi, fazla uzak bir ihtimal olmayacaktır. Böyle bir seviyeyi yakalayan gücün sahip olduğu geniş alanlar ve kaynaklar, 120 milyonluk dinamik ve eğitilmiş nüfus yapısıyla, teknolojik devrimin imkânları kısa devrede sunduğu dikkate alınırsa, Uzakdoğu teknoloji ve sermayesini de cezbederek, İngiltere ve Fransa'dan, daha fazla bir büyüme potansiyeli oluşturacağı açıktır. Bu da uzun vadede, ekonomi büyüklüğü olarak, bu ülkelerin geçilebileceği sonucunu verecektir.

SONUÇ

Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'ye ekonomik ve siyasî olarak büyük devlet olabilme fırsatını vermiştir.

Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren bu Cumhuriyetlerle ikili ilişkilerini ve iş birliğini geliştirmek, bağımsızlıklarını ve devlet yapılarını güçlendirmek, ekonomik sorunlarını aşmak, demokrasi ve pazar ekonomisine geçmek ve uluslararası toplumla bütünleşmelerine yardımcı olmak amacıyla, kısıtlı imkânları çerçevesinde büyük gayret sarf etmiştir.

Türk Cumhuriyetlerindeki alt yapı ve organizasyon eksiklikleri, uluslararası konjonktürdeki bazı olumsuz unsurlar ve bir ölçüde de Türkiye'nin bu ani oluşuma hazırlıksız bulunmasından kaynaklanan bazı aksaklıklar nedeniyle amaçlanan tüm hedeflere, tam anlamıyla ulaşıldığını söylemek mümkün

değildir. Ancak, bu hedefler doğrultusunda önemli aşamalar kaydedilmiş ve büyük deneyim kazanılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler ve iş birliğinde, daha rasyonel, verimli ve hızlı çalışmayı sağlayabilecek ayarlamaların yapılması yararlı olacaktır. Ayrıca, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde bağımsızlık sürecinin gelişmeye devam etmekte olması, Türkiye'nin hedeflerini gerçekleştirmesini kolaylaştıracağı gibi, uluslararası konjonktürdeki bazı olumsuz unsurların ortadan kalkması da bu yönde olumlu bir katkı teşkil edecektir.

Meseleye ekonomik iş birliği potansiyeli açısından bakıldığında, Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin, tamamlayıcılık özellikleri sebebiyle, birbirlerine önemli yararlar sağlayabilecekleri anlaşılmaktadır. 4 milyon kilometre karelik bir alana yayılmış bu ülkelerde petrol, doğal gaz, altın ve diğer önemli maden rezervleri bulunmaktadır. Pamuk ve tahıl üretimi de önemli boyutlardadır. Bununla birlikte tüketim malları sanayii gelişmemiştir. Sovyetlerden kalma alt yapı ve sanayi tesislerinin hemen hemen tamamının elden geçirilmesi gerekmektedir. Bu halleriyle Türk müteşebbisleri için önemli bir pazar potansiyeli oluşturmaktadırlar. Doğal kaynakların işletilmesi, tesislerin rehabilitasyonu ve diğer müteahhitlik hizmetleri ile tüketim mallarının satımı alanlarında iş birliği imkânları ve ticaretin doğacağı görülmektedir.

Öte yandan Türkiye devlet geleneği, piyasa ekonomisi tecrübesi ve yetişmiş müteşebbis gücü ve bilhassa yöreye kültürel yakınlığı olan esnaf sanatkâr düzeyindeki dinamik insan potansiyeli ile bölgenin kalkınmasında, her yönden bir katalizör rolü oynayabilecektir.

ÖNERİLER

- İhtiyatsız siyasî açıklamalardan kaçınılmalıdır.
- Bölge ülkelerinin istikbalini ilgilendiren olaylarda, Türkiye siyasî kararlılık göstermeyi göze almalıdır.
- Bölgedeki gelişmelerin akıbetini kendi meselesiymiş gibi görüp, düzenlenmesinde ve yönlendirilmesinde yeterince rol üstlenilmeye çalışmalıdır.
- İşin üstesinden gelebilmek için gerekli strateji, plân ve programları geliştirecek, gelişmeleri yönlendirecek, lojistiği sağlayacak ve bizzat ihtisas alanlarında icraatlarda bulunabilecek şekilde, etkin bir örgütlenme Türkiye'de ve bölgede gerçekleştirilmelidir.
- Türkiye, bütün kamusal, özel ve gönüllü kapasitelerini mobilize etmeli ve faaliyetlerini dış siyasî konjonktürle senkronize bir şekilde ve

gerektiğinde ciddî malî ölçülere varan faaliyet programları çerçevesinde icraat gerçekleştirmelidir.

- Uluslararası platformlarda, yörenin toparlanmasının ihmal edilmesine engel olabilmek için ;
- kalkınma bankası kurulması, malî yardımlar ve dışa açılma konularında inisiyatif üstlenilmelidir.
- Yöre ülkelerinin ekonomik kaosu yenmesi, sistem dönüşümünü başarması, bölge iç pazarının entegrasyonu ve iş birliğinin müesseseleştirilmesi gerçekleştirilmeye çalışılmalıdır. Bunun için de, Türkiye'nin ekonomi teknisyenleri aktif şekilde görev almalı ve iki taraf bürokratları arasında, periyodik olarak gelişmeler takip edilmeli ve değerlendirmeler yapılmalıdır.
- Dil, din ve milliyet oluşumu konularında hem bölgeyi bütünleştirici olmalı, hem de Türkiye ile müştereklik sağlanmalıdır.
- İdari kadroların yetersizliklerinin giderilmesi ve devlet fonksiyonlarının yerine oturtulması ile toplumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için, Türkiye'nin ihtiyaç fazlası memur kapasitesi programlar çerçevesinde bu ülkelerde görevlendirilmelidir.
- Bu ülkelerde gelişmeleri takip etmek ve doğru teşhisler koyabilmek için ekonomist, sosyolog, politika bilimcisi gibi öğretim üyelerinin bu cumhuriyetlerdeki üniversitelere gönderilip, misafir öğretim üyesi olarak çalışmaları temin edilmelidir.
- Faaliyetlerin ağırlığı, diplomasiden etüt çalışmaları (plânlama) ve icraya kaydırılmalıdır. Resmi sıfatlı kişilerin yerlerini, vakıfların ve yörede oluşturulacak kurum temsilcilerinin almaları ile siyasî aşınma önlenmeye çalışılmalıdır.
- Yöredeki idarî kapasitelerin muhtemel yetersizlikleri, bağımsız olamamaları ya da yörenin bütününün menfaatine olacak global amaçlara uyanmayabilecekleri dikkate alınarak, iyice düşünülmeden, gereksiz meselelerin müzakere konusu yapılmasından kaçınılmalıdır. Bunun yerine çok yönlü faaliyetlerle, genel gelişmeyi istenilen istikamete götürmeye çalışılmalıdır.
- Türkiye'nin bu cumhuriyetlere uyguladığı yardım metodu değişmelidir. Bu konuda IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların metotlanma benzer bir şekilde, önce yörenin ekonomik, sosyal, siyasî, idarî durumunu ortaya konup, problemleri tespit edilmelidir. Daha sonra çözüm önerileri geliştirilmeli, icraya ise, ancak problemler durumdan çıkışta yer verilmelidir. Fiili yardım, geliştirilecek programların kilometre taşı niteliğindeki hedeflerinin sırasıyla gerçekleşebilmesi için, yöre yöneticilerinin programa bağlılığı sağlanarak ve her aşamada "feedback" (geri-tepki) temin edilerek yapılmalıdır.

- Ekonomilerin reorganizasyonu ve eski sistemden kalan tesislerin yeni şartlarda değerlendirilmesi ve çevre tahribatının kontrol altına alınması için Mühendislik-Müşavirlik sektörü öncelikle geliştirilmeli ve Türkiye'deki kapasitelerin bölgede faaliyeti teşvik edilmelidir.
- Özel sektörün oluşturulması ve toplumun sosyo-ekonomik yapısının piyasa ekonomisinin gereklerine göre dönüşümünün sağlanması için, Türk insan gücünün, esnaf, sanatkâr ve küçük işletmecî düzeyinde, kitlesel olarak devreye sokulması sağlanmalıdır.
- Bölge ekonomisi ile Türkiye ekonomisinin entegrasyonu çerçevesinde, yörenin doğal kaynak ve diğer önemli ekonomik potansiyelinin Türkiye'nin kapasiteleri ve iş adamları vasıtasıyla değerlendirilmesi için gerekli yönlendirme ve teşviklerin devreye sokulması sağlanmalıdır.
- Türkiye'den giden bazı iş adamlarının yöredeki otorite boşluğu sebebiyle yaptıkları suistimaller yüzünden ticarî ilişkilerin geleceğinin zarar görmemesi için, kontrol mekanizmaları oluşturulmalı ve telafi edici düzenlemeler yapılmalıdır.
- Yöre yönetimlerine rehberlik yapılmalı ve uluslararası kuruluşlarda yer almaları desteklenmelidir.
- Bölgenin güçlendirilmesi için, Japonya, Kore, Endonezya, Malezya gibi ülkelerin destekleri, cumhuriyetlerin kalkınmasına kanalize edilmelidir.
- İçinde bulunduğumuz günlerde, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında gümrük birliğinin tamamlanması konusunda görüşmeler sürdürülmektedir. Türkiye, gümrük birliği görüşmeleri süresinde, Toplulukla ACP ülkeleri arasında LOME sözleşmesi benzeri bir anlaşmadan, Doğu Avrupa Ülkeleri ile yapılan "Avrupa Anlaşmaları" benzeri anlaşmalara kadar uzanan alan içinde kendi koşullarına uygun düzenlemeler yapılmasını gündeme getirmelidir.
- Türkiye, bu ülkeleri, vakit geçirmeden kendi genelleştirilmiş preferanslar sistemine dahil etmelidir.

EKLER

I. YURT DIŞI YATIRIMLAR VE MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİNE İLİŞKİN YÜRÜRLÜKTE BULUNAN YASAL DÜZENLEMELER

1. Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar

Türkiye'de yerleşik kişilerin, yurt dışında yatırım yapmak veya ticarî faaliyette bulunmak üzere sermaye ihracında bulunmaları 32 sayılı Karar'ın 13. Maddesi ile düzenlenmiştir.

Buna göre, Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışında yatırım yapmak veya ticarî faaliyette bulunmak üzere şirket kurmaları, ortaklığa katılmaları veya şube açmaları için, 5 milyon ABD Doları veya eşiti dövize kadar nakdî sermayeyi bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla, aynı sermayeyi ise gümrük mevzuatı hükümleri çerçevesinde ihraç etmeleri serbesttir. 5 Milyon ABD Doları veya eşiti döviz miktarını aşan sermaye ihracı talepleri ise, Hazine Müsteşarlığı'nca incelenerek sonuçlandırılmaktadır.

Uygulamada, özellikle Bağımsız Devletler Topluluğu'nda malî sektörün işleyişinde ve ödemelerde sorunlar bulunması nedeniyle, 32 sayılı Karar çerçevesinde aşağıdaki düzenlemeler yapılmıştır:

1. Nakdî sermaye ihracında ortaya çıkan güçlüklerin giderilebilmesi amacıyla, bu ülkelere mal ihraç edilerek bedelinin yurt dışında kurulacak şirket veya şubelerin nakdî sermayesine mahsup edilmesi imkânı getirilmiştir.

2. Dış ticarete, ithal edilen malların bedelinin, yurt dışındaki ihracatçının veya muhabir bankasının talimatıyla Türkiye'de bu ihracatçı adına açılan döviz tevdiat veya Türk Lirası mevduat hesaplarına transfer edilmesi ve hesap sahibinin talimatıyla hesap sahibine veya üçüncü şahıslara yapılmış veya yapılacak ihracat bedellerinin tahsil edilmesi, yurt dışına döviz veya TL olarak transferi imkânı tanınmıştır.

Böylece, yapılacak ihracat işlemlerinde, karşı tarafın nakit ödeme gücünün kısıtlı olması ve ithalât bedelini mal ile ödemek istemesi halinde güçlükler büyük ölçüde giderilmiş bulunmaktadır.

3.Yine bu kapsamda, İhracatın Düzenlenmesi ve Desteklenmesine ilişkin Karar ve İhracat Yönetmeliği ile buna ilişkin tebliği çerçevesinde, ihracat ve ithalât bağı muamele veya takas ödeme şekline göre gerçekleştirilebilmekte olup, buna paralel olarak ihracat bedelinin mal veya kısmen nakit ve/veya ölçülebilir olması kaydıyla hizmet olarak yurda getirilmesi ve yapılacak ithalât karşılığında Karar'da yer alan esaslar dahilinde ihracatın gerçekleştirilmesi hususunda 32 sayılı Kararda gerekli düzenleme yapılmıştır.

Ayrıca, ticarî amaçlarla ihraç edilen malların bedellerinin fiili ihraç tarihinden itibaren en geç 180 gün içerisinde yurda getirilmesi gerekirken, yapılan düzenlemeler ile, dağılan SSCB yerine kurulan devletlere ticarî amaçla yapılan ihracat bedellerinin yurda getirilmesi 365 güne çıkarılmıştır.

Karar kapsamında ve yurt dışı müteahhitlik hizmetleri ile ilgili olarak getirilen kolaylıklar ise aşağıdaki şekilde özetlenebilir; yurt dışı müteahhitlik hizmetleri karşılığı dövizler ile bu işlerle ilgili olarak dışarıda yerleşik kişiler nam ve hesabına yapılan gider karşılığı dövizler, bu hizmetleri veren Türkiye'de yerleşik kişilerin serbest tasarrufuna bırakılmıştır. Yurt dışında müteahhitlik hizmeti veren firmalarca yapılacak ihracat bedelinin yurda getirilme süresi 365 gün olarak belirlenmiştir.

2. OATC'ye Yapılacak Yatırımlar ve Müteahhitlik Firmalarına Uygulanan Teşvikler

93/4000 sayılı Yatırımların, Döviz Kazandırıcı Hizmetlerin ve İşletmelerin Teşviki ve Yönlendirilmesine Ait Esasları belirleyen Karara ilişkin 93/2 sayılı Tebliğe göre, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri ve yatırım faaliyetlerine uygulanacak teşviklerin esasları şu şekilde belirlenmiştir; Konu ülkelerdeki faaliyetleri için Hazine Müsteşarlığı'ndan "Yurt Dışı Müteahhitlik Teşvik Belgesi" alan Türk müteahhit firmalarına, proje bedelinin yüzde 10'una kadar yüzde 30 faizli 1 yıl ödemesiz 3 yıl vadeli fon kaynaklı kredi kullanılabilir. Her bir belge kapsamında kullanılacak azamî kredi miktarı ise, 50 milyar TL olarak belirlenmiştir.

Bu ülkelere yapılacak yatırımları " Yurt Dışı Yatırım Teşvik Belgesi" ne bağlanan Türk firmalarına ise, yurt dışına ihraç edilecek aynı sermaye (makine, teçhizat ve benzeri malzeme) bedelinin yüzde 30'una kadar, uluslararası finans kuruluşları ile yatırım ve kalkınma bankalarının iştirak

ettiği hallerde ise, Türkiye'den ihraç edilen nakdî sermaye tutarının yüzde 20'si oranında, yüzde 30 faizli 2 yıl ödemesiz 5 yıl vadeli fon kaynaklı kredi kullanımını imkânı getirilmiş olup, yurt dışı yatırımlarda kullanılacak fon kaynaklı kredi miktarı her bir proje için azamî 25 milyar TL olarak belirlenmiştir.

Türk Cumhuriyetlerine, yukarıda bahsedilen düzenlemeler çerçevesinde toplam 86.448.070 ABD dolarlık sermaye ihracı gerçekleştirilmiş olup, bunun 6.125.300 ABD dolarlık kısmı teşvik kapsamındadır.

Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri ile ilgili olarak Türk müteahhitlik firmalarının üstlendikleri proje bedeli toplamı 803.131.361 ABD doları ve bunun teşvik belgesine bağlanmış proje miktarı 137.497.441 ABD doları olup, bu kapsamda toplam 172 498 902 500 TL tutarında fon kaynaklı kredi öngörülmüştür.

II. İKİLİ ANLAŞMALAR VE EKONOMİK İLİŞKİLER

1. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları

Taraf ülkeler arasında mevcut ekonomik iş birliğini güçlendirmek ve anlaşmaya taraf diğer ülke yatırımlarını özendirmek amacı ile yapılan söz konusu anlaşmalar, taraf ülkelerin kanun ve ilgili mevzuatının elverdiği ölçüde diğer ülke yatırımlarına adil ve eşit muamele uygulanması tam koruma sağlanması, kazançların transferi, kamulaştırma, millîleştirme veya olağanüstü hallerden doğan zararların tazmini, telif haklarının korunması, anlaşmazlık halinin yatırımcı ile diğer taraf ülke arasında çözümlenmesi durumunda uluslararası hukuka başvurulması gibi konuların düzenlendiği ikili anlaşmalardır. Bu kapsamda 28.4.1992 tarihinde Kırgızistan ve Özbekistan ile, 1.5.1992 tarihinde Kazakistan ve 2.5.1992 tarihinde Türkmenistan ile Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması anlaşmaları imzalanmış bulunmaktadır.

Kazakistan ile 26.9.1991, Kırgızistan ile 23.12.1991, Özbekistan ile 19.12.1991 Türkmenistan ile 3.12.1991 tarihlerinde Ticarî ve Ekonomik İş Birliği anlaşmaları imzalanmış olup, Azerbaycan ile imzalanan anlaşmada taraflar arasında Karma Ekonomik Komisyon kurulmasına ilişkin madde bulunmaktadır.

2. Diğer İkili Anlaşmalar, Protokoller ve Ekonomik İlişkiler

2.1. Azerbaycan

Azerbaycan ile ticarî ilişkilerimiz 10.01.1990 tarihli "Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Ekonomik ve Ticarî İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol" ile başlamıştır. 19.09.1990 tarihli "Sınır Ticareti Protokolü", Azerbaycan ile yapılmakta olan şuur ticaretinin tâbi olacağı kural ve uygulamaları hükme bağlamaktadır. İki ülke arasındaki ekonomik ve ticarî içerikli diğer bir belge ise 16.03.1991 tarihli "Mutabakat Zaptı"dır. Bu belgede, daha önce imzalanmış anlaşma ve protokoller çerçevesinde yürütülen somut projelerin gerçekleştirilmesi konusunda taraflar memnuniyetlerini belirtmişlerdir.

Taraflar arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkileri uzun vadede geliştirmek için gerekli önlemlerin alınması ve birbirlerine "en çok kayırılan ülke" statüsü tanınmasını öngören "Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması" 01.11.1992 tarihinde imzalanmıştır.

Anlaşma ile, iş adamlarının temas ve ziyaretlerinin yanı sıra, ilgili çevrelerin karşılıklı olarak fuar ve benzeri faaliyetlere katılmalarının teşvik edilmesi, bankacılık başta olmak üzere, tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif sanayi tesislerinin inşası ve modernizasyonu, petrokimya, ulaştırma ve haberleşme, inşaat, petrol arama ve endüstrisi alanlarında iş birliği yapılması ve iki ülke arasında ticarî ve ekonomik ilişkileri gözden geçirmek üzere bir Karma Ekonomik Komisyon kurulmasını kararlaştırmışlardır.

Ayrıca, "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayii Geliştirmede İş Birliği Protokolü" ve "Bankacılık Alanında İş Birliği Anlaşması" 2.5.1992 tarihinde imzalanmış olup, imzalanan ticarî ve ekonomik içerikli belgelerde, aşağıdaki alanlarda iş birliğinin geliştirilmesi öngörülmektedir:

- Sanayide ortak yatırım modeli de dahil olmak üzere iş birliği,
- Ortak bir Pazarlama Şirketi kurulması,
- Ulaştırma ve haberleşme imkânlarının geliştirilmesi,
- İnşaat sektöründe iş birliği,
- Petrol arama, üretim ve petrol endüstrisi alanlarında iş birliği,
- Petrokimya alanında iş birliği,
- Madencilik alanında iş birliği,
- Tarım ürünlerinin işlenmesi de dahil olmak üzere tarım alanında her türlü iş birliği,
- Küçük ölçekli sanayilerin geliştirilmesi alanında iş birliği.

2.2. Kazakistan

Kazakistan ile ticarî ilişkilerimiz 15 Mart 1991 tarihinde Alma Ata'da imzalanan "Türkiye ile Kazakistan arasında Ticarî ve Ekonomik İş Birliğe Dair Protokol" ile başlamıştır. Daha sonra, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticarî, ekonomik ve teknik iş birliğinin yasal temelini oluşturan " Ticarî, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İş Birliğine Dair Anlaşma" 26.9.1991 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Bu anlaşma ile, konu alanlarda uzun vadeli ve istikrarlı iş birliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

26.9.1991 tarihinde Ankara'da imzalanan Mutabakat Zaptı ile iki ülke arasında iş konseyi kurulması, ulaştırma ve haberleşme alanlarında iş birliği yapılması, Kazakistan'a yönelik tüketim kredisi olanaklarının araştırılması, Kazakistan'dan kömür ithal edilmesi, Kazakistan'ın Türkiye'ye doğal gaz vermesi imkânlarının araştırılması, karşılıklı uzman ve stajyer değişimi ve Kazakistan'a teknik yardım yapılması öngörülmüştür.

Kazakistan ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmaların en önemlilerinden biri, bu ülke ile mevcut ticaretimizi yakından ilgilendiren 29 Temmuz 1992 tarihinde parafe edilen ve Kazakistan'a 200 milyon ABD doları tutarında Türk Eximbank kredisi açılmasına ilişkin anlaşmadır. Bu kapsamda 35 milyon ABD dolarlık ticarî kredi açılmasına ilişkin anlaşma 20 Ağustos 1992 tarihinde, bakiye 165 milyon ABD dolarlık proje/yatırım kredisi açılmasına ilişkin anlaşma ise 15 Aralık 1992 tarihinde imzalanmış, 35 milyon ABD dolarlık ticari kredinin kullanımına 3 Şubat 1993 tarihinde başlanmıştır. Buna göre, söz konusu kredi, margarin ve sigara yapımında kullanılan hammaddeler, resmi kuruluşlara gönderilen malzemeler, araba yedek parçaları ile, gıda, konfeksiyon ve tıbbî ilaç ve malzemeler için kullanılacaktır.

İmzalanan başlıca anlaşma ve protokoller şunlardır:

- Kazakistan'a verilecek Eximbank kredisine ilişkin Niyet Protokolü,
- Uzman eğitimi konusunda Protokol,
- Küçük ve Orta Ölçekli Sanayilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol,
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması,
- Kara Ulaştırması Anlaşması,
- Hava Ulaştırması Anlaşması,

- T.C. Ziraat Bankası ile Bankacılık Alanında İş Birliğine İlişkin Protokol,
- İki ülke arasında Radyo-TV Alanında İş Birliğine Dair Protokol.

2.3. Türkmenistan

Türkmenistan ile ikili ilişkiler, 16 Ekim 1990 tarihinde Aşkabat'ta imzalanan, Bakanlıklar Arasında Kültürel Değişim Programı (1990-1992) ile başlamıştır. Buna göre, iki ülke arasında kültür alanında iş birliği, uzman, öğrenci değişimi yapılması ve kültür merkezleri kurulması öngörülmüştür. 7 Kasım 1990 tarihinde imzalanan " Ekonomik, Ticarî, Bilimsel ve Kültürel İş Birliği Protokolü"nde, karşılıklı ticaretin artırılması ve çeşitlendirilmesi, petrol, kimya sanayii, inşaat, haberleşme, taşımacılık, tarım, sağlık ve turizm alanlarında iş birliği yapılması, çimento, pamuk işleme ve tekstil fabrikalarının inşa edilmesi ve bir iş konseyi kurulması hususlarına yer verilmiştir. Yine aynı tarihte imzalanan diğer bir Protokol ile, Ankara-Bakü-Aşkabat üzerinden toplam 12 telefon devresi tesisi için imkânların araştırılması ve bilgi alış verişinde bulunulması öngörülmüştür.

23 Şubat 1991 tarihinde, bakanlıklar düzeyinde Tıp ve Sağlık alanında 1991-1995 Yıllarına İlişkin İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma ile, tıp ve sağlık alanında bilimsel ve teknik iş birliğinin geliştirilmesi, öğrenciler için burs temini ve uzman hekim ve öğrenci değişimi amaçlanmıştır.

3 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan Mutabakat Zaptında, iki ülke arasında iş konseyi kurulması, ulaştırma ve haberleşme alanında iş birliği yapılması, inşaat, inşaat malzemeleri üretimi, bankacılık ve petrokimya alanlarında iş birliği, küçük ve orta ölçekli sanayilerin kurulması ve geliştirilmesi, doğal gaz ihracı imkânlarının araştırılması konularına yer verilmiştir. Aynı tarihte ülkeler arasında cumhurbaşkanları düzeyinde imzalanan bir yıl süreli, Türkiye ile Türkmenistan arasında Ekonomik ve Ticarî İş Birliğine Dair Anlaşma ile, ticarî ve ekonomik iş birliği imkânlarının geliştirilmesine yönelik olarak, başta pamuk olmak üzere tarım üretimi ve bunların işlenmesi, madencilik, inşaat, hafif sanayi ve temel ihtiyaç maddelerinin üretiminde iş birliği yapılması, haberleşme, ulaştırma ve turizm alanlarında ortak teşebbüsler kurulması amaçlanmıştır.

Türkmenistan ile aramızda 23 Ekim 1992 tarihinde imzalanan anlaşma kapsamında, değirmencilik, makarna ve bebek maması fabrikaları teçhizatı, kamyon, veterinerlik ilaçları, buğday, maya, un, otel ve soğuk hava deposu

inşaatı malzemelerinin finansmanını öngören 75 milyon ABD Doları tutarında Türk Eximbank kredisinin kullanımına 18 Şubat 1993 tarihinde başlanmıştır.

Türkmenistan ile imzalanan başlıca anlaşma ve protokoller şunlardır;

- Türkmenistan'a verilecek Eximbank kredisine dair Niyet Protokolü,
- Uzman Eğitimi Konusunda Protokol,
- Küçük ve Orta Ölçekli Sanayilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol,
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması,
- Kara Ulaştırması Anlaşması,
- Hava Ulaştırması Anlaşması,
- İki taraf bankaları arasında Bankacılık Alanında İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı,
- Türkmenistan doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya şevkine ilişkin protokol,
- İki ülke arasında Radyo-TV alanında İş Birliğine dair protokol.

2.4. Özbekistan

Özbekistan-Türkiye ikili ilişkileri, 24 Şubat 1991 tarihinde Taşkent'te imzalanan "Türkiye ile Özbekistan arasında Sağlık Alanında İş Birliği Protokolü" ile başlamıştır. Beş yıl süreli söz konusu anlaşma ile, ortak ilaç depoları yapımı, ortak ilaç ve tıbbî teçhizat üretimi, pratisyen, uzman hekim ve tıp öğrencisi değişimi öngörülmüştür.

19 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan Mutabakat Zaptı, iki ülke arasında iş konseyi kurulması, ulaştırma ve haberleşme alanlarında iş birliği yapılması, tekstil ve hazır giyim ile madencilik alanlarında iş birliği, küçük ve orta ölçekli sanayilerin kurulması ve geliştirilmesi, Özbekistan'a teknik yardım yapılması öngörülmüştür. Aynı tarihte cumhurbaşkanları düzeyinde imzalanan beş yıl süreli Türkiye ile Özbekistan arasındaki Ekonomik ve Ticarî İş Birliğine Dair Anlaşma ile, ticarî ve ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Aynı tarihte yapılan bir diğer anlaşma ise, Türkiye ile Özbekistan arasında Ulaştırma ve Haberleşme Alanında İş Birliğine Dair Anlaşma olup, diğer bir anlaşma ile de Türkiye Vakıflar Bankası A.O.'nün Özbekistan Millî Bankası ile muhabirlik ilişkileri kurması ve sözü edilen bankaya 5 milyon ABD doları tutarında kredi açması kararlaştırılmıştır.

İki ülke arasındaki ekonomik ve ticarî ilişkiler açısından önem arz eden bir diğer husus, bu ülkeye açılan 250 milyon ABD doları tutarında Türk Eximbank kredisidir. Kredinin 200 milyon dolarının ihracat, 50 milyon doların ise proje/yatırım kredisi olarak kullanımı kararlaştırılmış, ihraç edilecek mal listesi içinde otomobil, tıbbî cihazlar, çay, şekerleme, margarin, un ve sigara ile, bazı sanayi mallarına yer verilmiştir. 10 Eylül 1992 tarihinde 50 milyon ABD doları tutarında proje/yatırım kredisi anlaşması Ankara'da parafe edilmiştir. Daha sonra Özbekistan tarafının isteği üzerine kredi miktarları 125'er milyon ABD doları olarak değiştirilmiştir.

İmzalanan başlıca anlaşma ve protokoller şunlardır.

- Özbekistan'a verilecek Eximbank kredisi hakkında Mutabakat Zaptı,
- Özbekistan ile Türk Eximbank arasında İş Birliği Protokolü,
- Küçük ve Orta Ölçekli Sanayilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol,
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması,
- Kara Ulaştırma Anlaşması,
- Hava Ulaştırma Anlaşması,
- T. C. Ziraat Bankası tarafından Özbekistan'da ortak Banka kurulmasına ilişkin Protokol,
- İki ülke arasında Radyo-TV alanında iş birliğine dair Protokol.

2.5. Kırgızistan

Kırgızistan ile ticarî ilişkilerimiz, 29 Mayıs 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan, Türkiye ile Kırgızistan arasında Ekonomik ve Ticarî İşbirliğine Dair Protokol ile başlamıştır. 23 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da cumhurbaşkanlıkları düzeyinde imzalanan Mutabakat Zaptı ile, iki ülke arasında iş konseyi kurulması, ulaştırma ve haberleşme alanında iş birliği, çeşitli hammaddelerin çıkarılması ve işlenmesi, küçük ve orta ölçekli sanayilerin kurulması ve geliştirilmesi, inşaat sektöründe iş birliği, ülkeye 500.000 ton kredili buğday ihracatı ve teknik yardım yapılması öngörülmüştür. Aynı tarihte imzalanan, Ticarî, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İş Birliğine Dair Anlaşma ile yine bu alanları kapsayan uzun vadeli ve istikrarlı iş birliğinin sağlanması amaçlanmıştır.

29 Temmuz 1992 tarihinde parafe edilen anlaşma ile, Türk Eximbank'ın Kırgızistan'a 75 milyon ABD doları tutarında kredi açması öngörülmüştür. Anlaşmaya göre, kredinin 1,8 milyon ABD doları zirai mücadele ilaçları

ihracına, kalan 73,2 milyon ABD dolarlık kısmı ise proje/yatırım kredisine ait olup, ticarî kredinin kullanımı devanı etmektedir.

İmzalanan başlıca anlaşma ve protokoller ise şunlardır;

- Kırgızistan'a verilecek Eximbank kredisi hakkında Mutabakat Zaptı,
- Kırgızistan ile Eximbank arasında İş Birliği Protokolü,
- Küçük ve Orta Ölçekli Sanayilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol,
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması,
- Kara Ulaştırması Anlaşması,
- Hava Ulaştırması Protokolü,
- T.C. Ziraat Bankası tarafından Bişkek'te banka açılmasına ilişkin Protokol,
- İki ülke arasında Radyo-TV alanında İş Birliğine Dair Protokol

III. TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER

Tablo 9: AZERBAYCAN

TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER

Yüzölçümü	: 86600km ²
Nüfus	:7.2 milyon (1991)
Nüfus Artış Hızı	:%1.2 milyon (1991)
Net Maddi Üretim	: 10.7 milyar Ruble (1989)
Sanayi üretimi artışı	: -%17 (1992/3-1993/3)
Enflasyon	: %480
İhracat	:754.1 milyon dolar (1992)
İthalât	:332.5 milyon dolar (1992)
Dış ticaret dengesi	:421.6 milyon dolar (1992)
Dış ticaret hacmi	:1.086 milyon dolar (1992)
Para birimi ve paritesi	:MANAT, 1 Manat= 10 Ruble (Ağustos 1992) 1 dolar=823 Ruble (Mayıs 1993)

Tablo: 10

1- Türk iye-Azerbaycan Dış ticareti (1000 dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALÂT	DIŞ TİC. DENGESİ	DIŞ TİC HACMİ
1991(*)	610.606	1.096.613 35.097	-486.007	1.707.219
1992	102.798		67.701	137.895
1992(Ocak-Haziran)	30.108 35.914	9.697 17.783	20.411 18.131	39.805 53.697
1993(Ocak-Haziran)				

(*) Eski SSCB rakamları

Tablo: 11**2- 1992 Yılı İtibariyle Başlıca İhraç ve İthal Ürünlerimiz (1000 dolar)**

İHRACAT		İTHALÂT	
Buğday	36.042	Ham Pamuk	25.352
Un	15.435	Alüminyum (ham)	1.756
Telefon-Telgraf cihazları	9.213	Bakır tel	1.175
Şeker	5.772	Hurda hakir	1.165
Margarin	3.457	Sığır ham derileri	686
Maden işleme makineleri	3.216	Ayçiçeği yağı	659
Çay	2.017	Kereste	563
Elektrik iletim kabloları	1.422	Koyun-kuzu ham derileri	307

Tablo 12: KAZAKİSTAN**TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER**

Yüzölçümü	:2.717.300km ²
Nüfus	:16,8 milyon (1991)
Nüfus Artışı Hızı	:%1.6 (81-91 ortalama)
Net Maddi Üretim	:28.1 milyar Ruble (1989)
Kişi Başına NMÜ	:1.683 Ruble (1988)
Sanayi üretim artışı	:-%16.3 (1992/3-1993/3)
Enflasyon (91/8-92/8)	:%639
İhracat	:
Cumhuriyetler arası	:15.075,5 milyon Ruble (1989)
Diğer	:1.555,8 milyon Ruble (1989)
Dış Ticaret Dengesi	:
Cumhuriyetler arası	:-6665,7 milyon Ruble (1989)
Diğer	:-559,7 milyon Ruble (1989)
Dış Ticaret Hacmi	:
Cumhuriyetler arası	:23.458,3 milyon Ruble (1989)
Diğer	:2.551,9 milyon Ruble (1989)
Para Birimi ve Paritesi	:RUBLE, 1 Ruble= 100 Kopek 1 dolar=987 Ruble (Ağustos 1993)

Tablo: 13**1- Türkiye-Kazakistan Dış ticareti (1000 dolar)**

YILLAR	İHRACAT	İTHALÂT	DIŞ TIC DENGESİ	DIŞ TIC. HACMİ
1991(*)	610.606	1.096.613	-486.007	1.707.219
1992	19412	10511	8.901	29.923
1992(Ocak- Haziran)	1.802	1.101	701	2.903
1993(Ocak- Haziran)	25.646	20.271	5.375	45.917

(*) Eski SSCB rakamları

1991 yılında Kazakistan ile 2.3 milyon dolarlık takas kapsamında ticaret yapılmıştır.

Tablo: 14**2-1992 Yılı İtibariyle Haçlıca İhraç ve İthal Ürünlerimiz (1000 dolar)**

İHRACAT		İTHALÂT	
Binek otomobilleri	2.245	Alaşımsız çinko	3.586
Kataterler vb.	1.748	Rafine bakır	1.833
Tıbbî ilaçlar	1.377	Koyun-kuzu ham derileri	1.192
Deri ve Köseleden giyim	1.319	Demir-çelik yassı mamulleri	1.113
Eşyası		Ham pamuk	1.063
Toplu taşıma araçları	875	Sığır ham derileri	458
Ayçiçeği ve diğer yağlar	687	Amyant	327
Deri işleme makineleri	591	Linyit	303
Sabun	451	Kurutulmuş şirdenler	178
Ekmek-pasta hazırlama mak.	427		
Prefabrik yapılar	405	Kereste	121

Tablo 15 TÜRKMENİSTAN**TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER**

Yüzölçümü	:488.100km ²
Nüfus	:3.5 milyon (I 989)
Net Maddi Üretim	:4.7 milyar Ruble (1988)
Kişi Başına NMÜ	:1.358 Ruble (1988)
Sanayi Üretim Artışı	:%5 (I 992/3 -I 993/3)
Enflasyon	:%395 (1992)
İhracat	:908.4 milyon dolar (1992)
İthalat	:29.7 milyon dolar (1992)
Dış Ticaret Dengesi	:878.7 milyon dolar (1992)
Dış Ticaret Hacmi	:938. I milyon dolar (1992)
Para Birimi ve Paritesi	:RUBLE, I Ruble=100 Köpek 1 dolar-1000 Ruble (Ağustos 1993)

Tablo: 16**I- Türkiye-Türkmenistan Dış ticareti (1000 dolar)**

YILLAR	İHRACAT	İTHALÂT	DIŞTIC. DENGESİ	DIŞ TIC. HACMİ
1991(*)	610.606	1.096.613	-486.007	1.707.219
1992	7.289	21.181	-13.892	28.470
1992(Ocak- Haziran) 1993(Ocak- Haziran)	1.467 16.553	1.122 57.974	345 -41.121	2.589 74.527

(*) Eski SSCB rakamları

Serbest dövizde dayalı bu ticaretin yanısıra, 1992 yılında, Türkmenistan ile 9,2 milyon dolarlık takas kapsamında ticaret yapılmıştır

Tablo 17**2-1992 Yılı itibariyle Başlıca İhraç ve İthal Ürünlerimiz (1.000 dolar)**

İHRACAT		İTHALÂT	
Tarımsal ilaçlar	1.749	Ham pamuk	19.484
Buğday unu	1.643	Motorin	1.181
Tüpler, borular vb.	575	Koyun-kuzu ham derileri	349
Koyun-kuzu hazır derileri	535	Sığır hanı derileri	87
Plastikten levhalar	466	Koyun-kuzu hazır derileri	58
Taş, cevher ayıklama mak.	443		
Ahşap mobilyalar	257		
Kıldan kazak, süveter vb.	223		
Bira	220		
Sentetik dokumalar	135		

Tablo 18: ÖZBEKİSTAN**TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER**

Yüzölçümü	: 447.000km ²
Nüfus :	: 19,9 milyon (1989)
Nüfus Artış Hızı:	:%2.8 (1990 ortalama)
Net Maddi Üretim :	: 45.9 milyar Ruble (1991)
Kişi başına NMU :	: 1.056 Ruble (1988)
GSMH artışı % :	:-4.6 (1992/3-1993/3)
Enflasyon (91/8-92/8)	: %501
İhracat:	
Cumhuriyetler arası	: 7.989,1 milyon Ruble (1990)
Diğer	: 2.196,0 milyon ABD Doları (1991)
İthalât	
Cumhuriyetler arası	: 11.863,8 milyon Ruble (1990)
Diğer:	: 3.628,0 milyon ABD Doları (1991)
Dış ticaret dengesi	
Cumhuriyetler arası	: -3.874,7 milyon Ruble (1990)
Diğer	: -1.432,0 milyon ABD Doları (1991)
Dış ticaret hacmi	
Cumhuriyetler arası	: 19.852,9 milyon Ruble (1990)

..Diğer :5.824,0 milyon ABD Doları (1991)
 Para Birimi ve Paritesi :RUBLE, 1 Ruble=100 Kopek
 1 Dolar= 987 Ruble (Ağustos 1993)

Tablo: 19

1 - Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (1000 dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TIC. DENGESİ	DIŞ TIC. HACMİ
1991(*)	610.606	1.096.613	-486.007	1.707.219
1992	54.439	21.019	33.420	75.458
1992(Ocak- Haziran)	7.851	7.221	630	15.072
1993(Ocak- Haziran)	147.775	20.669	127.106	168.444

(*) Eski SSCB rakamları

1991 yılında Kazakistan ile 8.7 milyon dolarlık takas kapsamında ticaret yapılmıştır.

Tablo: 20

2- 1992 Yılı İtibarıyla Başlıca İhraç ve İthal Ürünlerimiz (1000 dolar)

İHRACAT		İTHALÂT	
Buğday	28.594	Ham pamuk	19.880
Şeker	12.485	Bakır-hurda döküntüleri	251
Tıbbî ilaçlar	3.778	Alüminyum alaşımları	248
Toplu taşıma araçları	2.401	Kimyasal bileşikler	214
Dikiş makineleri	548	Koyun-kuzu ham derileri	164
Metal işleme makineleri	481	Siğır ham derileri	96
Tarımsal ilaçlar	465	Kurutulmuş şiridenler	64
Sentetik kazak vb.	445		

Tablo 21: KIRGIZİSTAN**TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER**

Yüzölçümü:	:198.500km ²
Nüfus	:4,3 milyon (1989)
Net Maddi Üretim	:11.2 milyar Ruble (1991)
Kişi başına NMÜ	: 1.174 Ruble (1988)
GSMH artışı %	:-24.2 (1992/3-1993/3)
Enflasyon (91/8-92/8)	:%801
İhracat	
Cumhuriyetler arası	:6.331,0 milyon Ruble (1991) :
Diğer	: 20 milyon ABD Doları (1991)
İthalât	
Cumhuriyetler arası:	: 5.373,0 milyon Ruble (1991) :
Diğer	:443,0 milyon ABD Doları (1991)
Dış ticaret dengesi	
... Cumhuriyetler arası	: 958,0 milyon Ruble (1991)
... Diğer	: -423,0 milyon ABD Doları (1991)
Dış ticaret hacmi	
Cumhuriyetler arası:	: 11.704,0 milyon Ruble (1991)
Diğer	: 463,0 milyon ABD Doları (1991)
Para birimi ve paritesi	: RUBLE, 1 Ruble-100 Kopek
	987 Ruble (Ağustos 1993)

Tablo: 22**I- Türkiye -Kırgızistan Dış Ticareti (1000 dolar)**

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİC. DENGESİ	DIŞ TİC. HACMİ
1991(*)	610.606	1 096.613	-486.007	1.707.219
1992	1.831	1.441	389	3.273
1992(Ocak- Haziran)	14	194	-180	208
1 993(Ocak- Haziran)	3.690	980	2.710	4.670

(*) Eski SSCB rakamları

1991 yılında Kırgızistan ile 1 ,2 milyon dolarlık takas kapsamında ticaret yapılmıştır.

Tablo: 23**2- 1992 Yılı İtibarıyla Haçlıca İhraç ve İthal Ürünlerimiz (1000 dolar)**

İHRACAT		İTHALÂT	
Tıbbî İlaçlar Tarımsal ilaçlar	1.271 332	Ham pamuk	707 310
		Koyun-kuzu ham	
		Derileri	
Deri ve köseleden giyim	111	Sığır ham derileri	187
eşyası Sentetik battaniyeler	26	Bal (tabîî)	73
Sentetik dokumalar	14	Örme mensucat	39
Zeytinyağı ham	12	Pamuk İpliği	34
		Pamuklu Mensucat	31

TÜRKİYE - TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ

ÇALIŞMA GRUBU ÜYELERİ

Başkan: Prof Dr. İhsan SEZAL
(Gazi Üniversitesi Kamu Yönt Blm. Bşk.)
DPT Koordinatörü: Halil ŞENER (DPT)

ÜYELER

Necla AKSOP (Halk Bankası)
M Rahmi AKYÜZ (TÜMSİAD)
Dr. Nihal ATUK (DPT)
Doç. Dr. Nabi AVCI (Anadolu Onv.)
Uğur BAHADIR (TİKA)
Ferit BAKAY (HDTM)
Tolga BALTA (Çevre Bakanlığı)
Doç. Dr. Sema BARUTÇU (TİKA)
Nermin BATMAZ (Turizm Bakanlığı)
Erhan BATUR (HDTM)
A. Banu BAYAR (Çevre Sağlığı Araştırma Müd.)
Emk. Tuğ Gnrl. Rıza BEKİN (Doğu Türkistan Vakfi Bşk.)
Nuri BİRTEK (DPT)
Dilek BOZADA (Merkez Bankası)
Fuat BOZTEPE (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bak.)
Necmiye CİHAN (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bak.)
Habip ÇADIRCI (Tarım Bakanlığı)
Prof. Dr.Cengiz ÇAKIR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Emin ÇARIKÇI (Hacettepe Ün.)
Ayşe ÇATALBAŞ (KOSGEB)
Halide ÇAYLAN (TİKA)
Cumali ÇEK (Adalet Bakanlığı)
Nigar ÇELİK (Ulaştırma Bakanlığı)
Sema ÇINAR (Emlak Bankası)
Halit DOĞAN (Orman Bakanlığı)
Mustafa DÖNMEZ (DPT)
Ege EGEMEN (ODTÜ Çevre Bölümü)
Ali Rıza ERCAN (Ağaç İşleri Fed)
Bican ERCİLASUN (Gazi Ün.)
Çiğdem ERDİNÇ (Ulaştırma Bakanlığı)
Cemil ERGENE (DİE)
Dinçer ERİMEZ (GESAM)
Kemal EROL (Adalet Bakanlığı)
Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKHUN (Refik Saydam H.M.)
Yrd. Doç. Dr. Saadettin GÖMEÇ (Ank. Ün.)

Kenan GÜÇLÜOL (HDTM)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Ün v)
Numan GÜMRÜKÇÜ (TÜSTAŞ)
Hüsnü GÜMÜŞ (Turizm Bakanlığı)
Niyazi GÜNEŞ (Diyanet İşleri Başkanlığı)
Musa GÜRGÜN (DPT)
Zümrüt İNCE (Turkuaz AŞ)
Doç. Dr. Ahmet İNCEKARA (İstanbul Üniversitesi)
Öner KABASAKAL (Başbakanlık Başdanışmanlığı)
Tülinay KAHRAMAN. (TİKA)
Hayrettin KALKANDELEN (TİKA)
Prof. Dr. İbrahim KANYILMAZ (Uludağ Ün v.)
Şükrü KARACA (Diyanet Vakfı)
Ziya KARALAR (TUNÇ SANAYİ)
Prof. Dr. Beyhan KARAMAĞRALI (Hacettepe Ün v.)
Prof. Dr. Haluk KARAMAĞRALI (Gazi Ün v.)
Alp KARAOSMANOĞLU (Dışişleri Bakanlığı)
Prof. Dr. Rıdvan KARLUK (Başbakanlık)
Abdurrahman KAYA (Diyanet Vakfı)
Doç. Dr. Hasan KAZDAĞLI (Hacettepe Ün v.)
Fazlı KEŞMİR (Dışişleri Bakanlığı)
İbrahim KIBRISLI (TOBB)
Ferra KILINÇ (Çevre Bakanlığı)
Nurettin KONAKLI (DPT)
Sevinç KUZU (EX1MBANK)
Rızkullah MUALLAOĞLU (Orman Bakanlığı)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYIM (Marmara Ün v.)
Emk. Tuğ Gnrl. Ferhan ÖKTEM
Ruhi ÖZBİLGİÇ (Başbakan Müşavirliği)
Emk. Alb. Muzaffer ÖZDAĞ (Türkiye-Azerbaycan Dostluk Drn. Bşk)
Yrd. Doç. Dr. Çağatay ÖZDEMİR (Hacettepe Ün v.)
Mehmet ÖZDEMİR (Hacettepe Ün v.)
Yrd. Doç. Dr. Servet ÖZDEMİR (Gazi Ün v.)
Orhan ÖZDENOĞLU (BOTAŞ)
Prof. Dr. Atilla ÖZMEN (ÖSYM Başkanı, YÖK)
Ferhan ÖZMEN (Sağlık Bakanlığı)
Cihat ÖZÖNDER (Hacettepe Ün v.)
Pınar REYHAN (DİE)
Asuman SAFİ (Milli Eğitim Bakanlığı.)
Doç. Dr. Hüseyin SAK (HDTM)
Selçuk SANCAR (DPT)
Prof. Dr. Mehmet SARAY (TİKA)
Doç. Dr. Selehattin SARI (Selçuk Üniversitesi)
Veli SARITOPRAK (ASİAD)
Önder SUBAŞI (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bak.)
Doç. Dr. M. Erdoğan SURAT (Hacettepe Ün v.)
Kutlu Kağan SÜMER (İstanbul Üniversitesi)
Ragıp ŞAHİN (DPT)
Belma TOKUROĞLU (Gazi Univ.)
A. Kemal TOSYALI (TİKA)

TOSYÖV**Jale TUKSAL (BOTAŞ)****Doç. Dr. Yusuf TUNA (İstanbul Üniversitesi)****A. Yağmur TUNALI (TRT)****Cemalettin TÜNEY (TÜBİTAK)****Prof. Dr.Süleyman TURKEL (Hacettepe Ünv.)****Doç. Dr. Mümtaz'er TÜRKONE (Gazi Ünv.)****İsmail Orhan TÜRKÖZ (Başbakanlık Mşv.)****Engin URAL (Türkiye Çevre Vakfı)****Sami USLU (Diyanet İşleri Başkanlığı)****M.Murat ÜNAL (Turkuaz AŞ.)****Fatih ÜNLÜ (DPT)****Bülent VARLIK (EXIMBANK)****Sefa YAHŞİ (ETİBANK)****Münir YAYLA (DİE)****Osman YILDIZ (HAK-İŞ)****Dr. Ertan YÜLEK (Başbakan Müşaviri)**